

T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SERBEST BÖLGELER VE TÜRKİYE'DE BİR MODEL DENEMESİ

(DOKTORA TEZİ)

Ar. Gr. Engin ERDOĞAN

1985

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

SERBEST BÖLGE KAVRAMI

VE UYGULAMALARI

I. SERBEST BÖLGE KAVRAMI.....	5
A.Tanımı ve Özellikleri.....	5
1. Tanım.....	5
2. Özellikleri.....	7
B.Tarihçe.....	11
1. İlkçağda.....	12
a. Akdeniz'in Doğu ve Güneyindeki Serbest Şehir Uygulamaları.....	12
b. Yunanistan'da.....	13
c. Roma'da.....	13
2. Ortaçağda.....	17
3. Yeniçağda.....	18
4. Yakınçağda.....	21
a. 1950 Öncesi Dönem.....	21
b. 1950 Sonrası Dönem.....	24
C.Türler.....	32
1. Serbest Ticaret Bölgesi.....	34
a. Tanımı, Özellikleri ve Faaliyetleri..	34
I) Tanımı ve Özellikleri.....	34
II) Faaliyetleri.....	36
A) Transit Ticareti.....	36

1) Transit Kavramı.....	36
a) Gümrük Uygulaması Açısından..	37
b) Taşımacılık Açısından.....	38
2) Transit Ticareti.....	39
a) Gümrük Rejimi Açısından	
Transit Ticareti.....	39
b) Dış Ticaret Açısından	
Transit Ticareti.....	41
3) Bir Transit Ticareti Türü Olarak	
Reeksport.....	41
4) Transit Ticaretin Yararları ve	
Serbest Ticaret Bölgeleriyle	
İlişkileri.....	42
a) Transit Ticaretin Yararları..	42
b) Transit Ticaretin Serbest Ti-	
icaret Bölgeleriyle İlişkisi..	43
B) Ev Sahibi Ülkenin İthalat ve İhra-	
catını Kolaylaştırıcı Faaliyetler..	46
1) Ev Sahibi Ülkenin İthalatını	
Kolaylaştırma.....	46
2) Ev Sahibi Ülkenin İhracatını	
Kolaylaştırma.....	48
C) Depolama.....	49
D) Malların İşlenmesi.....	49
2. Serbest Üretim Bölgesi.....	50
a. Tanımı, Özellikleri ve Faaliyetleri..	50

b. Kuruluş Amaçları ve Ev Sahibi Ülke	
Ekonomisi Üzerindeki Etkileri.....	57
I) Döviz Geliri Sağlamak.....	57
II) İstihdam Yaratmak.....	64
III) Ev Sahibi Ülke Ekonomisiyle Bağlantı..	71
IV) Bölge İhracatının Sağladığı Katma	
Değer.....	74
V) Yabancı Sermaye ve İleri Teknoloji-	
nin Çekilmesi-İşgücü Niteliğinin	
Yükseltilmesi.....	76
c. Serbest Üretim Bölgelerinde Yatırım	
Kararını Etkileyen Faktörler.....	82
I) Sanayileşme için Ön İhtiyaçların	
Bulunması veya Hazırlanması.....	84
A) Güvenli Yatırım Koşulları.....	84
B) Ücret Maliyetleri.....	85
C) Coğrafi Konum.....	90
D) Fiziki Altyapı ve Hizmetler.....	90
E) Basitleştirilmiş Bürokratik	
İşlemler.....	92
F) Yaşam Koşulları.....	92
G) Lisân.....	93
II) Ayrıcalıklar ve Sübvansiyonlar.....	93
A) Vergi Ayrıcalıkları.....	93
B) Sübvansiyonlar.....	94

3. Serbest Bankacılık ve Sigortacılık Bölgesi.....	94
4. Antrepo.....	95
5. Serbest Çevre.....	97
6. Gümrüksüz Satış Mağazası.....	97
II) SERBEST BÖLGE UYGULAMALARI.....	98
A) Serbest Bölge Uygulamaları.....	98
B) Serbest Üretim Bölgesi Uygulamaları.....	98
C) Serbest Üretim Bölgesi Uygulama Örnekleri....	103
1. Shannon Serbest Üretim Bölgesi.....	103
a. Genel Bilgiler.....	103
b. Sağlanan Teşvikler.....	103
c. Bölgenin Ev Sahibi Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri.....	103
I) İstihdam.....	103
II) İhracat.....	103
III) Katma Değer.....	106
IV) İdari Masraflar.....	107
V) Ödemeler Bilangosu Etkisi.....	109
VI) Yönetim Becerisini Yükseltmek.....	110
VII) Teknik Beceriye Yükseltmek.....	110
d. Bölgenin Yönetimi.....	110
2. Masan Serbest Üretim Bölgesi.....	114
a. Genel Bilgiler.....	114
b. Sağlanan Teşvikler.....	114

c. Bölgenin Ev Sahibi Ülke Ekonomisi	
Üzerindeki Etkileri.....	115
I) Masan'ın İhracatı ve İstihdam	
Düzeyi.....	115
II) Masan'da Ev Sahibi Ülke Tarafın-	
dan Yapılan Yatırımlar.....	115
III) Masan'da Şirketler Tarafından	
Yapılan Yatırımlar.....	116
IV) Masan'ın Gayri Safi İhracatı	
ve Katma Değeri.....	117
d. Bölgenin Yönetimi.....	118

3. Bataan Serbest Üretim Bölgesi.....	120
a. Genel Bilgiler.....	120
b. Sağlanan Teşvikler.....	121
c. Bölgenin Ev Sahibi Ülke Ekonomisi	
Üzerindeki Etkileri.....	121
I) İstihdam.....	121
II) İhracat.....	121
III) Bölge Yönetiminin Yapılan	
Harcamalar.....	122
IV) Şirket Yatırımları.....	123
V) Döviz Gelirleri.....	124
d. Bölgenin Yönetimi.....	124

İKİNCİ BÖLÜM

SERBEST BÖLGELER

VE TÜRKİYE

I. TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGELERİN TARİHÇESİ VE

KANUNİ DÜZENLEMELER

A. Tarihçe.....	128
1. Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında.....	128
2. Cumhuriyet Döneminde.....	129
a. 1923-1929 Yılları Arasında.....	129
I) Tarihi Gelişmeler.....	129
II) Dönemin Değerlendirilmesi.....	134
b. 1930-1980 Yılları Arasında.....	137
I) Tarihi Gelişmeler.....	137
II) Dönemin Değerlendirilmesi.....	140
c. 1980 Yılı Sonrası.....	145
B. Kanuni Düzenlemeler.....	148
1. Serbest Mıntıka Hakkında Kanun.....	148
a. Serbest Bölge Kurma Yetkisi.....	148
b. Serbest Bölgede Yapılabilecek	
Faaliyetler.....	149
c. Serbest Bölge Ayrıcalıkları.....	150
d. Serbest Bölge Yönetimi.....	151
e. Serbest Bölgenin Koruma ve Denetimi.....	152

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile
Ford Motor Kumpani Enkorporeytet
Şirketi Arasında Akdedilen Muka-
velenin Tasdikine Dair Kanun.....152
3. Şark Halı ve Kilimleriyle Benzeri
ve Hayvan Postları için Kurulacak S
Serbest Yer Hakkında Kanun.....152
 - a. Serbest Bölge Kurma Yetkisi.....153
 - b. Serbest Bölgede Yapılabilecek
Faaliyetler.....153
 - c. Serbest Bölge Ayrıcalıkları.....154
 - d. Serbest Bölge Yönetimi.....154
 - e. Serbest Bölgenin Koruma ve Deme
Denetimi.....154
4. Serbest Bölge Kanunu ve Serbest
Bölge Nizamnamesi.....155
 - a. Serbest Bölge Kanunu.....155
 - I) Serbest Bölge Kurma Yetkisi....155
 - II) Serbest Bölgede Yapılabilecek
Faaliyetler.....155
 - III) Serbest Bölge Ayrıcalıkları....156
 - IV) Serbest Bölge Yönetimi.....157
 - V) Serbest Bölgenin Koruma
ve Denetimi.....158
 - VI) İkamet Yasağı.....158

b. Serbest Bölge Nizamnamesi.....	158
5. İskenderun'da Serbest Bölge Kurulması ile ilgili Bakanlar Kurulu Kararı.....	159
6. Tuzla Serbest Bölge Sözleşmesi ile İlgili Bakanlar Kurulu Kararı.....	160
7. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hak- kında 14 Sayılı Karara Mütteallık 9 numaralı Tebliğ.....	161
8. Kıbrıs Türk Federe Devleti Serbest Liman ve Bölge Yasası ve Tüzükler.....	162
a. Kıbrıs Türk Federe Devleti Serbest Liman ve Bölge Yasası.....	162
I) Serbest Bölge Kurma Yetkisi.....	162
II) Serbest Bölgede Yapılabilecek Faaliyetler.....	162
III) Serbest Bölge Ayrıcalıkları.....	163
IV) Serbest Bölge Yönetimi.....	165
V) Serbest Bölgenin Koruma ve Denetimi.....	165
VI) İkamet Yasağı.....	166
b. Tüzükler.....	166
I) Serbest Liman ve Bölge Tüzüğü.....	167
II) Serbest Liman ve Bölge (Güvenlik, Koruma ve Denetimi) Tüzüğü.....	168
III) 1978 Serbest Bölge Parsel Tarifeleri.....	168

9. Antalya ve Mersin'de Serbest Bölge	
Kurulması ile ilgili Bakanlar	
Kurulu Kararı.....	169
10. Serbest Bölge Teşkilatı Hakkında	
Kanun Hükmünde Kararname.....	170
a. Kanun Hükmünde Kararnamenin Amacı.....	170
b. Serbest Bölgeler Teşkilatı ve Görevleri.....	171
I) Yapısı.....	171
II) Görevleri.....	171
III) Organları ve Görevleri.....	172
A) Serbest Bölgeler Yüksek Kurulu.....	172
1) Yapısı.....	172
2) Görevleri.....	172
B) Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü.....	173
1) Yapısı.....	173
2) Görevleri.....	173
3) Organları ve Görevleri.....	174
a) Ana Hizmet Birimleri.....	174
(I) Serbest Bölgeler	
Dairesi Başkanlığı.....	174
(II) Hukuki ve İdari İşler	
Dairesi Başkanlığı.....	174
(III) Plan, Proje ve Teknik	
Hizmetler Dairesi	
Başkanlığı.....	175

-X-

(IV) Tanıtma, Yayın ve	
Dış İlişkiler Dairesi	
Başkanlığı.....	175
b) Yardımcı Birimler.....	176
(I) Genel Sekreterlik.....	176
(II) Personel Şubesi	
Müdürlüğü.....	176
(III) İdari ve Mali İşler	
Şubesi Müdürlüğü.....	177
c) Serbest Bölgeler Koordinasyon	
Kurulu.....	177
1) Yapısı.....	177
2) Görevleri.....	178
II. SERBEST BÖLGE UYGULAMASININ TÜRK EKONOMİSİ	
ÜZERİNDE YARATABİLECEĞİ OLUMLU VE OLUMSUZ	
GELİŞMELER.....	180
A. Olumlu Gelişmeler.....	180
1. Dış Ticareti Kolaylaştırma ve Döviz	
Geliri Sağlama.....	180
a. Dış Ticareti Kolaylaştırma.....	181
I) İthalatta Sağlanacak Yararlar.....	181
II) İhracatta Sağlanacak Yararlar.....	182
III) Transit Ticareti Geliştirme.....	183
b. Döviz Geliri Sağlama	184
2. Yerli Üretim Açısından.....	185
3. İstihdam Yönünden.....	186

4. Yabancı Sermayenin Çekilmesi ve Teknoloji	
Transferi.....	187
B. Olumsuz Etkiler.....	188
1. Kaçakçılık Yönünden.....	188
2. Yurt içi Sanayi ile Rekabet.....	189

Ü Ç Ü . N C Ü B Ö L Ü M

TÜRKİYE İÇİN SERBEST

BÖLGE MODELİ

I. AMÇLARIN BELİRLENMESİ.....	190
II. KURULACAK SERBEST BÖLGE TÜRÜNÜN BELİRLENMESİ.....	192
III. KANUNİ ESASLAR.....	196
IV. BÖLGENİN FİZİKİ PLANLAMASI.....	200
A. Yer Seçimi.....	200
1. Coğrafi Konum.....	201
2. Yerleşim Alanının Büyüklüğü.....	203
3. Türkiye'de Serbest Bölgelere İlişkin Yer Seçimi.....	204
a. Serbest Bölge Bakımından Mersin'in Durumu.....	205
I) Hinterland.....	205
II) Ulaştırma.....	206
A) Demiryolu.....	206
B) Karayolu.....	206
C) Liman.....	206
III) Mersin Limanının Serbest Bölge Kuruluşu Bakımından Değerlendi- rilmesi.....	207
b. Serbest Bölge Bakımından Antalya'nın Durumu.....	209

I) Hinterland.....	209
II) Ulaştırma.....	209
A) Demiryolu.....	209
B) Karayolu.....	209
C) Liman.....	210
D) Havaalanı.....	211
III) Antalya Limanının Serbest Bölge Kuruluşu Bakımından Değerlendi- rilmesi.....	211
c. Serbest Bölge Bakımından İzmir'in Durumu.....	212
I) Hinterland.....	212
II) Ulaştırma.....	212
A) Demiryolu.....	212
B) Karayolu.....	212
C) Liman.....	213
D) Havaalanı.....	214
III) İzmir Limanının Serbest Bölge Kuruluşu Bakımından Değerlen- dirilmesi.....	214
B. Altyapı Yatırımları.....	216
1. Binalar.....	216
2. Yollar.....	216
3. Park Yeri.....	218
4. Gümrük Engeli.....	219

C. Bölge Hizmetleri.....	220
1. Elektrik.....	220
2. Su.....	220
3. Ulaşım ve Haberleşme.....	221
V. TEŞVİK PAKETİ VE TANITIM FAALİYETLERİ.....	222
A. Teşvik Paketi.....	222
1. Altyapı Yatırımları.....	222
2. İlgücü.....	222
3. Güvenli Yatırım Koşulları.....	223
4. Basitleştirilmiş Bürokratik İşlemler..	224
5. Vergi Ayrıcalıkları.....	224
B. Bölgenin Tanıtımı.....	225
VI. BÖLGENİN YÖNETİMİ.....	226
VII. BÖLGENİN FİNANSMANI.....	233
SONUÇ.....	235
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	239
EKLER.....	250

ÇALIŞMADAKİ TABLOLAR

<u>Tablo İsmi</u>	Tablo No:	Sayfa
Serbest Üretim Bölgelerindeki Endüstriyel Faaliyet Dağılımı.....	I.2	55
Başlıca Serbest Üretim Bölgelerinde Üretim Sektörlere ve Yatırımcının Milliyetine Göre Dağılımı.....	I.2	56
Bir Serbest Üretim Bölgesi Projesinin Ev Sahibi Ülke Açısından Fayda ve Maliyet Kalemleri.....	I.3	62
Serbest Üretim Bölgelerinde İstihdam.....	I.4	65
Seçilmiş Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Serbest Üretim Bölgelerinde İstihdam ve İmalat Sanayindeki İstihdama Oranı.....	I.5	67
Serbest Üretim Bölgelerindeki İstihdam Yoğunluğu.....	I.6	68
Tunus Serbest Üretim Bölgesinin Makro Ekonomik Etkileri.....	I.7	77
Amerikan Mallarının Üretim ve Montajında Çalışan İşgillerin Amerika İçinde ve Dışındaki Saat Ücretleri.....	I.8	86
Tunus ve Federal Almanya'daki Ayakkabı Üretim Maliyetinin Karşılaştırılması.....	I.9	88
Serbest Bölgelerin Gelişimi (1970-1980).....	I.10	99
Gelişmekte Olan Ülkelerde İşletilmekte Olan Serbest Üretim Bölgeleri.....	I.11	10
Shannon'da İstihdam.....	I.12	10
Shannon'un Ticareti.....	I.13	10

Tablo İsmi	Tablo No:	Sayfa No:
Shannon'un Ülkelere Göre Ticareti.....	I.14	106
Shannon'un İrlanda'ya Sağladığı Katma Değer...	I.15	106
Shannon'un Sağladığı Katma Değerin Dökümü.....	I.16	107
Shannon'da Bölge Yönetimi Tarafından Yapılan Sermaye Yatırımları.....	I.17	107
Shannon'da Bölge Yönetimi Tarafından Yapılan Sermaye Yatırımları-İskan Amacıyla.....	I.18	108
Shannon'da Bölge Yönetiminin Cari Masrafları..	I.19	108
Shannon'da Alınan Kiralar.....	I.20	109
Shannon'un Ödemeler Bilançosu Etkisi.....	I.21	109
Shannon'un Yönetim Şeması.....	I.22	113
Masan'ın 1971-1975 Yılları Arasındaki Gelişimi.....	I.23	115
Masan'da Lv Sahibi Ülke Tarafından Yapılan Yatırımlar.....	I.24	116
Masan'daki Şirket Yatırımları.....	I.25	117
Masan'ın Gayri Sefi İhracatı ve Katma Değeri..	I.26	117
Masan'ın Yönetim Şeması.....	I.27	119
Bataen'de İstihdam.....	I.28	121
Bataen'in İhracatı.....	I.29	122
Bataen'de Bölge Yönetiminin Yapılan Harcamalar.....	I.30	122
Bataen'deki Şirket Yatırımları.....	I.31	123
Bataen'deki Şirket Yatırımlarının Endüstriyel Sektörlere Göre Dağılımı.....	I.32	124
Bataen'in Yönetim Şeması.....	I.33	127

Tablo İsmi	Tablo No:	Sayfa No:
Türkiye için Serbest Üretim Bölgesi		
Yönetim Şeması.....	III. 1	230

EKLER

	EK No:	Sayfa No:
Serbest Üretim Bölgelerinde Sağlanan		
Tesvikler.....	I	251
Asya Kıtasında Serbest Üretim		
Bölgeleri.....	II	257
Afrika Kıtasında Serbest Üretim		
Bölgeleri.....	III	258
Amerika Kıtasında Serbest Üretim		
Bölgeleri.....	IV	259
Bazı Serbest Üretim Bölgelerinin		
Yüzölçümleri.....	V	260

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.İ.T.İ.A.	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
B.	: Basım
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
E.I.U.	: The Economist Intelligence Unit Ltd.
Ed.	: Edition
E.İ.T.İ.A	: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
ESADER	: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi
İ.A.V.	: İktisadi Araştırmalar Vakfı
İGEME	: İhracatı Geliştirme ve Etüd Merkezi
İ.İ.T.İ.A	: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
İ.T.İ.A	: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
No	: Numara
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
RG.	: Resmi Gazete

S : Sayı
s : Sayfa
T : Tarih
UNCTAD : United Nations Conference on Trade and
Development
UNIDO : United Nations Industrial Development
Organization
U.S.A. : United States of America
Vol. : Volume
WEPZA : Establishment of a World Export Processing
Zone Association
Yay. : Yayın

G İ R İ Ő

Serbest bölgeler, ilkçağdan günümüze kadar uzanan evrimleri içinde, amaçları, şekil ve özellikleri bakımından ait oldukları çağın ve kuruldukları yerin ekonomik ve siyasal yapısının izlerini taşımışlardır.

Uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte, 20. yüzyılın ikinci yarısında gerek tür, gerekse sayı olarak büyük bir artış göstererek dünya ticaret hacminde önemli bir yer elde etmeye başlayan serbest bölgelerdeki gelişme, özellikle 1970 yılından sonra daha da belifin hale gelmiştir. 1970 yılında toplam olarak 131 olan serbest bölge sayısı, 1980'de 362'ye yükselmiştir. Ayrıca, 1980 yılında dünya ticaretinin yaklaşık % 9'unun serbest bölgelerden gerçekleştirildiği ve 6 milyon kişiye istihdam imkanı sağlandığı tahmin edilmektedir(1).

Etkin bir uygulamayla, dış ticaret hacmi, ödemeler dengesi, sanayileşme, teknoloji transferi, istihdam, ithalat ve ihracatı kolaylaştırma gibi konularda ev sahibi(2) ülkeye önemli yararlar sağlayabilen serbest bölgeler, zamanı-

(1) "The U.S. Lags in Trade Zones", Businessweek, 17 Nowember 1980, s. 82.

(2) "Ev sahibi ülke" terimi serbest bölgeyi siyasal sınırları içinde bulunduran ülke anlamında kullanılmıştır.

mızda gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir kullanım alanı bulmaktadır.

Serbest bölgeler, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarını destekleyici bir araç olarak başarıyla kullanılmaktadır.

Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkeler iki alternatif kalkınma politikasına sahiptir. Bunlardan biri ithal ikamesi politikası, diğeri ise ihracata yönelik kalkınma politikasıdır.

Serbest bölgeler, her iki politika kapsamında da uygulama alanı bulunan ve söz konusu politikaları destekleyici, bütünleyici bir rol üstlenerek başarıya ulaşmalarını kolaylaştıran araçlardan biridir.

İthal ikamesi politikası kapsamında ele alındığında serbest bölgeler, dış ticarete uygulanan çeşitli kısıtlayıcı tedbirler içinde ekonominin dünyaya açılmış bir penceresi niteliğini taşıyarak, özellikle ithalat ve ihracatı kolaylaştırma, transit ticaretini geliştirme ve döviz kazancını artırma konularında önemli yararlar sağlayabilirler.

Serbest bölgeler, ihracata yönelik kalkınma politikası kapsamında uygulandığı takdirde ihracata yönelik yabancı sermaye yatırımlarını çekmek, sanayileşmeyi, teknoloji transferini hızlandırmak, istihdamı artırmak gibi çeşitli yollarla, ülkenin ödemeler dengesi ve istihdam hacmi üzerinde olumlu etkiler meydana getirir. Halen, ihracata yönelik

kalkınma politikasını benimsememiş bulunan bazı gelişmekte olan ülkeler, serbest bölge uygulamasından önemli ekonomik yararlar sağlamaktadırlar.

Türkiye, 1930'lerden 1980'e kadar uyguladığı ithal ikamesi politikası döneminde serbest bölgelerden yararlanma imkanını kullanamamıştır. Fakat, bu konuda Türkiye'nin değerlendirebileceği yeni fırsatlar bulunmaktadır. Sözgelimi, 1980 yılından itibaren uygulamaya konulan ihracata yönelik kalkınma politikasının bir unsuru olarak kullanıldığı takdirde serbest bölgelerden çeşitli ekonomik yararlar sağlanabilir.

Çalışmamızın amacı, kalkınma çabası içinde bulunan Türkiye'nin serbest bölge uygulamasının sağlayabileceği çeşitli imkanlardan yararlanabilmesi için, konuya bilimsel yönden katkıda bulunmaktadır.

Çalışmamız üç bölüme ayrılmıştır.

Birinci Bölüm'de, serbest bölge kavramı çeşitli yönlerden ele alınarak incelendikten sonra gerek evsahibi ülke, gerekse kullanıcılar(3) açısından ekonomik etkileri incelenmekte ve daha sonra çeşitli ülkelerdeki serbest bölge uygulamalarına yer verilerek teorik bilgilerin uygulama örnekleri ile pekiştirilmesi amaçlanmaktadır.

(3) Serbest bölgelerin "kullanıcısı" terimiyle serbest bölgelerin sağladığı hizmet ve ayrıcalıklardan doğrudan yararlanan kişi ve kuruluşlar kastedilmiştir.

İkinci Bölüm'de, Türkiye'de serbest bölgelerin tarih-
çesi, bu konuda yapılan kanuni düzenlemeler ve serbest böl-
ge uygulamasının ülkemiz ekonomisinde yaratabileceği olum-
lu ve olumsuz gelişmeler ile bunların değerlendirilmesi üye-
lerinde durulduktan sonra; Üçüncü Bölüm'de Türkiye için ser-
best bölge modeli geliştirilmesine ilişkin bir denemeye
yer verilmektedir.

Sonuç Bölümünde ise, gerek teorik, gerekse uygulamalı
olarak yapılan çalışmada ulaşılan sonuçlar belirtilerek,
özellikle Türkiye için uygulamaya yönelik önerilere yer ve-
rilmektedir.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

SERBEST BÖLGE KAVRAMI

VE UYGULAMALARI

I. SERBEST BÖLGE KAVRAMI

A. Tanımı ve özellikleri

1. Tanımı

Serbest bölgelerin faaliyetleri, ortaya çıkışlarından 1960'lı yıllara kadar yalnızca ticari nitelik taşımıştır. Bir ülkede belirli ticari faaliyetlerin sürdürülebileceği bir alanı gümrük sınırları dışında bırakmak suretiyle oluşturulan bu gibi bölgelere ilişkin olarak yapılan tanımlarda, genellikle bölgenin fonksiyonları ve ayrıcalıkları vurgulanmaktadır.

Sözgelimi, bir tanıma göre, serbest bölge, nakliyecilerin mallarını indirip bekleyebilecekleri ve daha sonra ne yapacaklarına karar verebilecekleri, tarafsız ve tecrit edilmiş bir alandır(4).

Daha ayrıntılı diğer bir tanıma göre serbest bölge, ülkenin gümrük alanından bir engel ile ayrılmış toprak parçasıdır. Bu gibi bölgelerde, mallar gümrük işlemleri olmaksızın ithal edilebilir, depolanabilir, geçitli işlemlere tabi tutu-

(4) Richard S.Thoman, Free Ports and Foring Trade, Cornell Maritime Press, Cambridge, Md., 1956, s.6.

labilir ve yeniden ihraç edilebilir. Fakat, mallar engelden geçirilerek ülkenin gümrük alanına sokulmak istenildiğinde, gümrük vergisi ödeme gereği ortaya çıkar. Bir serbest bölge, ülkenin siyasi sınırları içinde yer alan bir gümrüksüz alandır(5).

İstanbul Ticaret Odası tarafından Ticaret Vekaletine sunulan raporda, "Serbest Bölge Rejimi" başlığı altında, "...nihâi ürün niteliğinde malların konacağı bir veya birçok binanın değil, fakat bütün bir alanın gümrük sınırları dışında tutulması mümkündür." denilerek, "Ulusal sınırlar içinde belirli bir alanın daha geniş faaliyetlerin vergi ödeme yükümlülüğüne konu olmaksızın yürütülmesi amacıyla gümrük sınırı dışında sayılması serbest bölge denilen kuruluşu oluşturur." şeklinde bir tanım yapıldığı görülmektedir(6).

1960'lı yılların özellikle ikinci yarısından başlayarak, "serbest üretim bölgesi" adı verilen yeni bir serbest bölge türünün yaygınlık kazanmaya başlamasıyla yapılan tanımlara, "üretim faaliyetleri" veya "endüstriyel faaliyetler" de dahil edilmeye başlanmıştır. Halen, her iki tip serbest bölgeye (serbest ticaret ve üretim bölgelerine) ilişkin çok sayıda uygulama örneği bulunmaktadır. Serbest bölge terimi her tür serbest bölgeyi kapsamına alan bir ana kavram niteliği taşıdığından, tanımlanmasında ticari ve endüstriyel faaliyetlere

(5) Thoman, a.g.e., s.6.

(6) "Transit Ticaretin Memleketimin Bakımından Ehemmiyeti ve İstanbul'da Bir Transit Antroposu Kurulması", İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, C.76, S.3-4, Mart-Nisan 1960, s.42.

birlikte yer verilmektedir.

UNCTAD tarafından yapılan tanıma göre, "Serbest bölge bir uluslararası liman (veya havaalanı) yakınında kurulan, ulusal gümrük alanından özel amaçlarla ayrılmış bir bölge niteliğinde olup, buraya mallar gümrük işlemleri olmaksızın getirilebilir. İthal edilen mallar depolanabilir, geçitli işlemlere tabi tutulabilir, üretim amacıyla kullanılabilir ve mallar ulusal gümrük alanına girmediği sürece gümrük vergisi ödenmesi gereği ortaya çıkmaz"(7).

Serbest bölgelerin gelişimi içinde, bazı bölgelerde bankacılık ve sigortacılık faaliyetleri yoğunluk kazanarak serbest bankacılık ve sigortacılık bölgeleri ortaya çıkmıştır. Bunların da tanımında ayrıca düşünülmesi gereklidir.

Serbest bölge bir ülkede belirli ticari ve/veya endüstriyel faaliyetlerin ve buna bağlı bankacılık, sigortacılık gibi hizmetlerin yürütülebileceği bir yeri, bazı ekonomik amaçlarla gümrük sınırı dışında bırakmak suretiyle oluşturulan, sınırlanmış bir çalışma alanı şeklinde tanımlanabilir.

2. Özellikleri

Serbest bölgelerin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

(7) UNCTAD, "The Use of Free Zones as a Means of Expanding and Diversifying of Manufactures from the Developing Countries", TD/B/C.2/125, 18 June 1975, s.3.

- Serbest bölgelerin kuruluş amaçları: Serbest bölgeler genellikle ülkenin dış ticaret hacmini geliştirmek, ithalatı, ihracatı kolaylaştırmak, döviz gelirlerini, istihdam hacmini artırmak, sanayiı canlandırmak, teknoloji transferini hızlandırmak gibi amaçlarla kurulur. Bununla beraber her ülkenin kendine özgü bazı özel amaçları da bulunabilir.

- Serbest bölgelerde yapılabilecek faaliyetler: Bunlar, ithalat, ihracat, depolama, malların çeşitli işlemlere tabi tutulması, bankacılık, sigortacılık faaliyetleri, çeşitli araçların bakım ve onarımı, yükleme, boşaltma gibi hizmetler ve endüstriyel faaliyetler olabilir.

- Serbest bölge gümrük dışı bırakılmış bir alandır, fakat siyasal yönden bağımsız değildir: Serbest bölgelerin faaliyetlerinde ev sahibi ülkede uygulanan gümrük mevzuatı, dış ticaret rejimi ve çeşitli yasalar kısmen veya tamamen geçersiz kılınır. Mal giriş ve çıkışı bakımından serbest bölgeler yabancı topraklar gibi işlem görür. Serbest bölgeler ülkenin gümrük sınırları dışında sayıldığından buraya giren mallar için gümrük vergisi borcu doğmaz. Evsahibi ülkeden serbest bölgeye gönderilen mallar ihraç edilmiş sayılır. Serbest bölgeden ülke içine alınan mallar ise ithalat sayılarak, ithalat işlem ve vergilerine tabi tutulur. Serbest bölgeden diğer ülkelere gönderilen mallar içinde herhangi bir gümrük işlemi söz konusu değildir(8). Bununla beraber serbest bölge

(8) İstanbul Ticaret Odası, Serbest Bölge, Ekonomi Yayınları dizisi No:14, İstanbul 1983, s.11; Ayrıca bkz. Kenan Bulutoğlu, Türk Vergi Sistemi, Ogun Kardeşler Matbaacılık, C.II, B.6, Ankara 1979, s.246.

hiçbir zaman siyasal yönden bağımsız değildir. Siyasal yöneden, ait olduğu ülkenin yetki alanı içindedir(9).

- Serbest bölge sınırlandırılmış bir yerdir: Serbest bölge, kesin sınırları belirlenerek, ev sahibi ülkeden fiziki olarak tecrit edilen bir alandır(10).

- Serbest bölgeler ikamet alanı değildir: Serbest bölgelerde, çalışanların temel ihtiyaçlarını karşılayan görevliler ile güvenlik görevlileri dışında sürekli ikamete izin verilmez. Serbest bölgeler çalışma yerleridir, yerleşim alanları değildir(11).

(9) Thoman, a.g.e.,s.7, İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.10.

(10) Serbest bölge hem kara, hem de denizden sınırlanır. Kara sınırları, kaçakçılığı önlemek amacıyla mal ve kişilerin izinsiz olarak girip çıkmalarını engelleyecek nitelikte tel örgü veya beton duvarlarla çevrilir. Şüphesiz bunların belirli yerlerinde kontrol altında tutulan giriş ve çıkış kapıları yer alır. Deniz tarafından ise aynı amaçla zincirli şamandıralar, gümrük muhafaza karakolları ve benzeri yollarla kontrol altına alınır. Bkz. Ali Metin Yavuz, "Türkiye'de Serbest Bölgeler", İzmir Ticaret Odası Dergisi, S.6, Haziran 1983,s.14.

(11) Thoman, a.g.e., s.8; Mersin Serbest Bölgesi, Nurettin Uyca Matbaası, İstanbul 1983, s.3; Serbest bölgeye dış ülkelerden gelenler genellikle pasaport kontrolüne tabi tutulmazlar. Fakat evsahibi ülkeden serbest bölgeye girenlerin (Serbest bölgede görevli kimseler) giriş ve çıkışları gümrük denetimine tabi olur. Bunların ayrıca bir de resmi giriş belgesine sahip olmaları gerekir. Bkz. Yavuz, a.g.e.,s.16.

- Serbest bölge bir şehrin sadece bir kısmını kapsar:

Serbest bölgeler bir şehrin tamamını değil, sınırları belirlenmiş bir kısmını kapsar. Esasen bir şehrin tümüyle serbest hale getirilmesi durumunda, onun adı serbest şehir olur(12). Serbest bölgeler, bir limanın tamamını veya belirli bir kısmını kapsayabilir(13).

(12) Literatürde benzer görüşler için bkz. Thoman, a.g.e.s.11.;

Sulhi Arel, "Serbest Ticaret Bölgeleri ve Serbest Limanlar", İzmir Ticaret Odası Dergisi, S.1, Ocak 1983, s.2.; Ayrıca zamanımızda uygulama örnekleri azalmış bulunan serbest şehirlerin, aynı zamanda "Serbest Liman" olarak adlandırılmaları yaygın bir uygulamadır. Bununla beraber günümüzde serbest liman terimi çoğunlukla, serbest bölge anlamında kullanılmaktadır. Bu konuda bkz. Mersin Serbest Bölgesi, a.g.e., s.3.

(13) Önceleri sadece esas liman alanı değil, bütün bir şehir serbest hale getiriliyordu, Ancak daha sonra bölgenin kapsamı esas liman alanına kaydırılmaya bağlanmıştır. Serbest bölgeler esas liman alanının tamamını veya bir kısmını kapsayabilir. Limanın bir kısmının serbest hale getirilmesi durumunda serbest limandan ziyade serbest bölge uygulamasının söz konusu olacağı yolunda görüşler bulunmaktadır. Bkz. Ekrem Cimilli, "Serbest Bölge ve Liman Rejimi", ESADER, C.XV, S.1 Ocak 1979, s.177. Bununla beraber literatürde bir limanın bir kısmının serbest hale getirilmesi durumunda bunun, "serbest liman" veya "serbest liman bölgesi" olarak adlandırılabileceği yolunda tanımlar da bulunmaktadır. Bkz. "Liman", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C.VI, İstanbul 1957, s.68. Bu nedenle, "serbest bölge" ve "serbest liman" terimleri arasında bu yönden bir ayrıma gidilmemesi gerektiği görüşündeyiz.

- Serbest bölgelerin yönetimi: Serbest bölgeler hükümet tarafından işletilebileceği gibi, doğrudan veya devletin katılımıyla, resmi kurumlar veya gerçek ve tüzel kişiler tarafından yönetilebilir. Ayrıca yerel idareler tarafından yönetilmeleri de mümkündür(14).

- Serbest bölgede yer seçimi: Serbest bölgenin kurulacağı yerin belirlenmesinde, geniş bir hinterlanda(15), yeterli alt yapı imkanlarına ve transit yollarına yakınlık göz önünde bulundurulmuş faktörlerdir.

B. Tarihçe

Günümüzün serbest bölgeleri, geçmişteki serbest şehirlerin zaman içinde değişime uğramasıyla meydana gelmiştir.

Serbest şehirler, bir şehrin tümünü kapsayan, siyasal yönden tamamen veya kısmen bağımsız, temel faaliyeti transit ticareti olan ve ikametin serbest bulunduğu bir bölge şeklinde tanımlanabilir. Özellikle Avrupa'da, günümüzdeki millî devletlerin varlığından önce, transit ticaretin yo-

(14) Bkz. (RG.T.19.7.1927, No:637,s.947), Mad.1; (RG.T. 29.12.1953,No.6209,s.7857)Mad.5; Betsy Cooksey Davis, Sourcebook on Foreign Trade Zones, Free Zone Authority Ltd, Washington 1981, s.II-19.

(15) Hinterland, bir liman vasıtasıyla ticari ilişkilerini sürdüren ve ülkenin iç kısımlarında yer alan yöreler şeklinde tanımlanabilir. Bkz. "Hinterland" Webster's Twentieth Dictionary, 2.Ed. USA. 1979, s.861; J.H. Adam, "Hinterland", Longman Dictionary of Business English, York Press 1982, s.230.

gunluk kazandığı yer ve zamanlarda serbest şehir uygulaması oldukça yaygın hale gelmiştir. .

İlk serbest şehirlerden günümüzün serbest bölgelerine kadar uzanan aşamalar, tarihi bir sıra ile incelenebilir.

1. İlkçağda

a. Akdeniz'in Doğu ve Güneyindeki Serbest Şehir Uygulamaları

Başlangıç tarihleri ve nitelikleri tam olarak bilinmemekle beraber, ilkçağda, Akdeniz'in doğu ve güney kıyılarında, ticari başarılarıyla tanınan Kartaca şehri, Sur şehri ve daha küçük bazı yerlerde farklı özellikler gösteren uygulamaların yapılmasıyla, serbest şehirlerin ilk belirtilerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Kartaca şehri siyasal yönden yetki alanı içinde bulunduğu şehir, liman ve kolonilere yük götüren gemilerin kendi limanında akterme yapmalarını zorunlu hale getirmek suretiyle, o dönemin önemli bir transit merkezi haline gelmiştir.

Kartaca şehri ile buna benzer limanlar tam anlamıyla serbest şehir sayılamaz. Çünkü bunlar sadece kendilerine bağlı yerlere hizmet götüren tüccarlara bazı ayrıcalıklar sağlamışlardır. Ayrıca bir transit limanı haline gelmek için kullandıkları yöntem, gecikilikten çok zorlamadır(16).

(16) Thoman, a.g.e., s.12.

b. Yunanistan'da

Yunanlılar serbest şehirleri bugünkülerle karşılaştırılabilir bir gelişme düzeyine getirmişlerdir. Yunanistan'da şehir devletleri, transit geçen mallar üzerinden gümrük vergisi almışlar ve bu vergiler en çok belirli transit merkezleri tarafından toplanmıştır. Chalcis, Pire limanları bunların en faal olanları idi. Pire limanında, bir taş duvar ile limandan ayrılan bir alanın serbest bölge için gerekli temel fiziki niteliklere sahip olduğu bilinmektedir(17)

c. Roma'da

Roma'da ise Cumhuriyet Dönemi'nde(18) ticari ilişkilerin sürdürülebilmesi amacıyla Puteoli (bugünkü Napoli şehrinin on mil batısında bulunan bir transit merkezi) ve Ostia (Tiber nehrinin ağzının kuzeyinde yer alıyordu) gibi bazı limanlarda bağımsız koloniler kurulmuştur. Buralarda tüccarların depo kiraladıklarına ilişkin belirtiler olmakla birlikte kesin belgeler mevcut değildir(19).

(17) Thoman, a.g.e., s.12.

(18) Roma tarihini aşağıdaki devrelere ayrılarak incelenmektedir.

1. Roma'nın kuruluşu ve Krallık Devri (MÖ 735-510).
2. Cumhuriyet Devri (MÖ 510-27)
3. İmparatorluk Devri ve Roma İmparatorluğunun yıkılışı (MS 27-MS 476). Ekz.Niyazi Akşit-Emin Oktay, Tarih, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982,s.9.

(19) Thoman, a.g.e.,s.12.

MÖ III. ve II. yüzyıllarda denizcilik ve ticaretin etkisiyle kapitalizm, görüldüğü her yerde büyük ticaret merkezleri meydana getirmiştir. Bunların en önemlileri de belirli ticaret şehirleri idi. Bu yüzyıllarda savaşların başlıca konusunu oluşturan büyük şehirler, uluslararası politikaya tamamen ilgisiz kalarak, sadece ticaretle ilgilenmişlerdir. Savaşların ticari faaliyetleri üzerindeki olumsuz etkilerinden sakinebilmek için(20) denizci şehirler-gök zaman parçası oldukları- büyük devletlerden ayrılıp kendilerini tarafsız olarak tanıtmaya çabası içine girmişlerdir. Bu dönemde birçok Suriye, Finike ve Yunan şehirleri tarafsızlıklarını garanti altına alarak, savaş dışı kalmışlar ve böylece ticari faaliyetlerini rahatça sürdürebilme imkanı bulmuşlardır. En büyük ticaret siteleri ise, siyasal ve ekonomik egemenliklerini muhafaza yoluyla savaş dışı kalmaya çalışmışlardır(21).

Rodde de, MÖ III. yüzyılda transit ticaretiyle zenginleşmiş bir şehirdir. Orta Akdeniz'deki konumu nedeniyle Roma, Kartaca, ve İspanya'nın elinde bulundurduğu madenlerin ticaretini yaparak büyük kazançlar sağlamıştır(22). Uluslararası trafikte bir durak, buğday pazarı, meli merkez olan Rodos, ekonomik ve siyasal egemenliğini MÖ.III ve II. yüzyıllar

(20) Jacques Pirene (Çev. Nihal Önal) Büyük Dünya Tarihi, Meydan yayınları, C.I, s.112.

(21) Pirene, a.g.e., s.114.

(22) Pirene, a.g.e., s.110.

boyunca koruyabilmiştir. Ayrıca kuvvetli bir donanmaya da sahip bulunan Rodos, İskenderiye'nin rakibi durumundaydı. Rodos, İskenderiye'nin gümrük vergilerini yükselttiği bir sırada, İskenderiye üzerinden yapılan ticareti çekebilmek amacıyla kendini serbest liman ilan etmiştir(23).

MÖ II. yüzyıllarda Mısır ile Yunan siteleri, bütün Akdeniz devletlerinin hamisi rolünü üstlenen Roma'nın etki alanına içine girmiştir. Bu dönemde sadece Rodos ve Bergama'daki büyük ekonomik merkezler canlılıklarını sürdürmüşlerdir. Bunlar da denizci nitelikleri ve ekonomik rolleri nedeniyle Roma'nın deniz hegemonyasıyla anlaşmak ya da ona boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

III. Makedonya savaşı (MÖ.171-168) sonucu galip gelen Roma, Makedonya'yı kendisine bağlamıştır. Bu savaş sonucu Küçük Asya'daki (Anadolu) arazisini kaybeden ve istenildiği şekilde boyun eğmeyen Rodos'un elinden başkentlerin büyük pazarı rolünü almak için Delos, Roma tarafından serbest liman(24) ilan edilerek, Rodos'un kargısına çıkarılmıştır. Delos, Roma bankasının merkeziydi ve esir pazarlarının toplandığı bir yer olarak ün kazanmıştı. Roma ticareti Delos'a yönelince, Rodos savaş donanmasının masraflarını dahi karşılayamaz bir duruma düşmüştür(25).

(23) Pirone, a.g.e., s.114.

(24) "Serbest liman" terimi, Rodos ve Delos adaları için "serbest şehir" anlamında kullanılmıştır.

(25) Pirone, a.g.e., s.124.

Delos adası serbest liman haline getirildikten sonra ticari yönden başarıllı olmasına rağmen, serbest bölgelerin gelişimi konusunda önemli bir etki yaratamamıştır(26).

Roma'da "İmparatorluk Devri"nde, ülkenin doğusunda ve batısında, geniş bir alanda deniz yoluyla yoğun ve düzenli bir ticaret gerçekleştirilmiştir. Bu deniz ticaretinin sürdürülmesinde transit limanları önemli bir rol üstlenmişlerdir. Doğuda transit limanı uygulamaları, Antakya, İskenderiye ve diğer bazı limanlarda, Nil Nehri, Kızıl Deniz ve Umman Körfezi boyunca bir hayli gerçekleştirilmiştir. Batıda Marsilya, bazı ticari serbestlikler sağlayarak, bu alanda ilerleme sağlamıştır; fakat Marsilya tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerin yapısı açık olarak bilinmemektedir(27). Bu dönemde Akdeniz'deki belirli limanlar, Putoeli limanı ve diğer bazı limanlar arasında transit noktaları görevini üstlenmişlerdir. Bu deniz yolunda Roma'ya ticari bakımdan hizmet sağlayan tüccarlara geçitli ayrıcalıklar tanınmıştır(28).

Özetle, ortaya çıkışları ile yapı ve nitelikleri konusunda kesin bilgiye sahip olunmayan ilk serbest şehirlerin, reeksport amacına yönelik geçici depolama ve transit noktaları oldukları söylenebilir.

(26) Thoman, a.g.e., s.13.

(27) Thoman, a.g.e., s.13.

(28) Thoman, a.g.e., s.13.

2. Ortaçağda

Roma imparatorluğunun yenilgi ve parçalanmasını izleyen yüzyıllarda serbest şehir uygulamalarında gerilemeler görülmüştür.

Feodalitenin(29) hüküm sürdüğü dönemde (V-XI. yüzyıllar arası) kapalı ev ekonomisi uygulanarak ticaretin ihmal edilmesinin doğal sonucu olarak, serbest şehir uygulamaları önemini yitirmiştir.

Feodal rejimin XI. yüzyıldan sonra geçitli siyasal ve ekonomik nedenlerle çöküşü sonucu, ortaçağın şehir ekonomisi ortaya çıkmıştır(30).

Bu dönemlerde yapılan Haçlı seferleri, Avrupalıları zengin doğu milletleri ile ticari ilişkiler kurmaya zorlamıştır(31). Bu ticari ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesinde özellikle Akdeniz'de kolonileri bulunan İtalyan

(29) Ortaçağın feodal düzeni konusunda fazla bilgi için bkz. Ercl Zeytinoglu, İktisat Tarihi, Meter Matbaası, İstanbul 1976, s.52-59; Selçuk Trak, İktisat Tarihi, Bursa İTİA Yayını No:5 İstanbul 1973, s.171-178.

(30) Ortaçağ şehirleri ve bunların ekonomik yapıları konusunda fazla bilgi için bkz. Zeytinoglu, a.g.e., s.64-71; Charles Seignobos (Çev. Semih Tiryakioğlu), Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi, Varlık Yayınları, İstanbul 1960, s.144-159; Henri Pirenne, Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, Dost Kitabevi Yayınları, İstanbul 1982.

(31) Haçlı seferlerinin ekonomik sonuçları konusunda bilgi için bkz. Zeytinoglu, a.g.e., s.62-64; Trak, a.g.e., s.178-182.

şehirlerin önemli rolleri olmuş, bunun sonucu bazı İtalyan şehirleri canlı birer ticari merkez durumuna gelmişlerdir(32). Buralarda ticari ilişkilerin yoğunlaşması, gerek coğrafi gerekse ekonomik avantajları nedeniyle bir takım yeni şehirlerin doğmasına yol açmıştır(33).

Bu şekilde canlanan uluslararası ticari hayat içinde serbest şehirler de tekrar önemli birer merkez haline gelmişlerdir(34).

3. Yeniçağda

XV. yüzyılda fikri ve maddi alanda meydana gelen değişikliklerin(35) iktisadi düşünce üzerindeki etkileri çok büyük olmuş, ortaçağın iktisadi faaliyetleri geniş ölçüde gelişme göstermiş, merkezi otoriteler güçlenerek milli devletler kurulmuş ve ortaçağın feodal düzeni son bularak, despotizm ve şehir devletleri ortadan kalkmıştır(36). Fikri ve maddi alanda meydana gelen değişikliklerin sonucu olarak

(32) Bu konuda fazla bilgi için bkz. Lütü Güçer, İktisat Tarihi (Ders Notları), İstanbul 1976, s.74-93.

(33) Zeytinoglu, a.g.e., s.64; Ayrıca bkz. Güçer, a.g.e., s.74-93.

(34) Thoman, a.g.e., s.13.

(35) Fikri alanda meydana gelen değişiklikler, Rönesans ve Reform; maddi alanda meydana gelen değişiklikler, despotizm, keşifleri, teknik buluş ve icatlar olarak özetlenebilir. Bu konuda fazla bilgi için bkz. Erol Zeytinoglu, Ekonomik Doktrinler, İTİA Nihat Sayer Yayın ve Yayıncılık Yayınları No:324-557, İstanbul 1980, s.104. Seignobos, a.g.e., s.206-223.

(36) Zeytinoglu "İktisat...", s.104.

XV. yüzyıldan başlayarak XVIII. yüzyıla kadar devam eden iktisadi sisteme merkantilizm(37) adı verilir.

Merkantilistler, milliyetçi, devletçi ve korumacı bir politika izlemişlerdir(38). Bu dönemde devletler, ekonomilerinin gelişmesi için gümrük duvarları oluşturarak sıkı koruyucu tedbirler almışlardır. Fakat, belirli bir ekonomik güce ve öneme sahip liman şehirlerine bağımsızlık tanımak suretiyle, gümrük dışı bölge halinde eski niteliklerini sürdürmelerine izin verilmiştir(39). Merkantilizm döneminde, serbest şehir uygulamaları söz konusu olmakla birlikte serbest bölge uygulamasına geçiş konusunda da aşamalar sağlanmıştır. Bu dönemde özellikle ithalata aşırı sınırlamalar getirilmiştir. Bu gibi sınırlamalar nedeniyle ser-

(37) Merkantilizm konusunda fazla bilgi için bkz. Halil Dirimtekin, Uluslararası ilişkiler "Dış Ticaret"(Ders Notları), Eskişehir İTİA 1976-1977, s.17-19; Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitapevi, 2.B., İstanbul 1980, s.26-33; Aydın Yalçın, İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş., Ankara 1976, s.133-136; Burhan Ulutan, İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, s.168-196; Onur Kumbaracıbaşı, Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi, 3.B., Ankara İTİA Yayınları No:102, Ankara 1976, s.28-36.

(38) Dirimtekin, a.g.e., s.18.

(39) Selahattin Tuncer, "Dünya ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, S.201, 15 Kasım 1982, s.6.

best şehir ve bölgeler, dış ticaret ilişkilerinin sürdürülebilmesi bakımından zorunlu hale gelmiş ve çokça uygulanmışlardır(40).

XVI. yüzyılda Merkantilizmin ilk devirlerinde Avrupa'dan orta ve uzak Doğu'ya uzanan deniz ticaret yolları üzerinde bulunan Akdeniz'de bazı özel liman ayrıcalıklarının ortaya çıktığı bilinmektedir. Toskana'daki Livarno kasabası 1675'de serbest şehir olarak tüccarlara bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Akdeniz'in XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki başlıca serbest şehirleri: İtalya'da, Ancona, Civita-Vecchia, Messina, Ville-France, Cenova, Fransa'da Marsilya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda ise Trieste ve Fiume'dir. Bu dönemde Cenova'daki uygulama, günümüzdeki serbest bölgelerin habercisi olarak nitelendirilebilir. Cenova'da XVII. yüzyılda belirli bir bölge, serbest hale getirilerek, kanunen bazı özel ayrıcalıklar tanınmış ve tecrit edilmiş bu bölgede sıvı olmayan yabancı kaynaklı malların depolanması imkanı sağlanmıştır(41).

Fransa, 1762'de Dunkirk'i, 1784'de ise Bayonne ve Lorient'i serbest şehir haline getirmiştir. Danimarka Altona'da benzer bir uygulamayı gerçekleştirmiştir. İngiltere, 1705'de Cebelitarık'ı serbest şehre dönüştürmüştür. Daha sonra

(40) "Free Ports", Encyclopedie Britannica, Chicago: London; Toronto, Vol.IX., 1960, s. 737.

(41) Thoman, a.g.e., s. 14.

Hong-Kong, Singapur, Colombo, Aden ve Malta'da serbest şehirler kurmuştur. Venedik'de, 1830'da Avusturya tarafından serbest şehir haline getirilmekle birlikte, 36 yıl sonra İtalya'ya dahil olunca bu statüsünü yitirmiştir(42).

4. Yakıncagda

Bu dönemin 1950 öncesi ve sonrası olarak incelenmesinin nedeni, 1950 sonrasının serbest bölgelerin gelişimi bakımından özel bir önem taşımamasındandır.

a. 1950 Öncesi Dönem

Serbest bölgeler, özellikle 1850'den sonra, Avrupa'da günümüzdeki temel kanuni yapı ve şekillerini elde etmeye başlamışlardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra serbest bölge uygulaması önemli ölçüde artış göstermiştir. 1929 ekonomik bunalımını izleyen yıllarda ülkeler, ekonomik çöküntünün etkilerini azaltmaya yönelik araçlardan biri olarak serbest bölge uygulamasından yararlanma yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde serbest şehir uygulaması hemen hemen ortadan kalkmış, serbest bölge uygulamasında ise önemli artışlar görülmüştür.

Bu dönemde, serbest şehir uygulamasının büyük ölçüde ortadan kalkmasının temel nedeni, özellikle Avrupa'da küçük devletlerden büyük devletlere geçiş hareketinin gerçekleş-

(42) Thoman, a.g.e., s.16.

tirilmesidir(43). Bu hareket içinde belirli ülkelerin siyasi sınırları içine giren serbest şehirler, sahip oldukları statülerini yitirmişlerdir(44).

(43) XIX. yüzyılda Avrupa'da küçük devletlerden büyük devletlere geçiş konusunda fazla bilgi için bkz. Murat Sarıca, Siyasal Tarih, Ar Yayıncılık, 2.B., İstanbul 1983, s.145-153; Coşkun Üçok, Siyasal Tarih, (1789-1960), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No:243, 2.B., Ankara 1978, s.124-139.

(44) Sözelimi, "Alman Birleşik Devletlerinin" kurulması, bazı önemli serbest şehirlerin bu statülerini yitirmelerine neden olmuştur. Almanya'da Hamburg, Bremen ve Lübeck, XV. yüzyıldan itibaren serbestlik hareketine yönelerek, gümrük vergilerini, kaldıran ticari bakımdan rekabetçi şehir devletleriydi. Bu şehirler 1888'e kadar Zollverein'e (Avusturya dışındaki Alman devletleri arasında gümrükleri kaldıran ve böylece Almanya'yı ekonomik alanda birleştiren Alman Gümrük Birliği) katılmak zorunda bırakılmışlardır. Gümrük birliğinin oluşturulmasından sonra, Bismark Almanya'nın Avrupa'da küçük devletlerden tek bir Alman Devletine yönelmesiyle söz konusu serbest şehirler de bu statülerini yitirmişlerdir. Bkz. Thoman, a.g.e., s.18.

Bu dönemde gerçekleştirilen serbest şehir uygulamaları da uzun ömürlü olmamış(45) ve bu çeşit uygulamalar büyük ölçüde azalmıştır. Eski serbest şehirlerden sadece Honk Kong ve Singapur günümüze ulaşabilmişlerdir(45a)

(45) Sözelimi, 1919'da Versay anlaşması ile Danzing birleşmiş milletler gözetiminde serbest şehir haline getirilmiştir. 1939'da Alman istilasıyla bu statüsünü yitiren şehir, 1945'de Allied zaferinden sonra Polonya'nın eline geçmiş ve onun topraklarına dahil olmuştur; Fiume (şimdi Rijeka) 1920'de Rapallo Anlaşması ile serbest şehir ilan edilmiş ve 1924'de Roma Anlaşması ile Yugoslavya'ya verilinceye kadar statüsünü muhafaza etmiştir; Trieste, 1719'dan 1891'e kadar bir Avusturya limanı idi ve serbest şehir ayrıcalıklarına sahipti. I. Dünya savaşı'nda İtalya tarafından zaptedilen Trieste, Nisan 1945'de Yugoslavya'nın işgaline uğramıştır. II. Dünya Savaşından hemen önce, 10 Şubat'da serbest şehir ilan edilen Trieste, "bölge A" ve "bölge B" olmak üzere iki bölgeye ayrılmış, A bölgesi Anglo- Amerikan kuvvetlerince, B bölgesi ise Yugoslav kuvvetlerince işgal edilmiştir. Anlaşmazlık 1945 yılında bir memorandumla çözülmüştür. A bölgesi (Yugoslavya'ya verilen dar bir alan ve B bölgesi dışında) İtalya'ya verilmiştir. Böylece, Trieste'nin kısa ve ilginç serbest şehir tecrübesi sona ermiştir. Bununla beraber İtalya, Trieste'ye geleneksel serbest şehir ayrıcalıklarını vermeyi kabullenmiştir. Bkz. "Free Cities", Encyclopedia Americana, Vol. XII., Americana Corporation, New York, 1970, s.42.

(45a) Söz konusu serbest şehirlerin günümüz literatüründe "serbest üretim bölgeleri" olarak adlandırılması da uygun bir uygulamadır.

b. 1950 Sonrası Tönem

Endüstridevriminin bir sonucu olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle batının sanayileşen ülkelerindeki hızlı sermaye birikimi, büyük şirketleri bu sermayeden en fazla kârı sağlayacak yatırım alanları aramaya yöneltmiştir(46). Bu şekilde ortaya çıkan uluslararası sermaye hareketleri II. Dünya Savaşı öncesi büyük ölçüde portföy yatırımları(47) şeklinde gerçekleştiriliyordu. Savaş sonrasında portföy yatırımlarının öneminin azalmasına karşılık, dolaysız özel yabancı sermaye(48) yatırımlarında

(46) Cem Alpar, Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Turhan Kitabevi, B.Ş., Ankara 1980, s.3.

(47) Portföy yatırımları bir yabancı ülkede çıkarılan hisse senedi ve tahvillerin uluslararası sermaye piyasalarında satın alınması ile gerçekleştirilir. Bkz. Rıdvan Karluk, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınlar Dizisi No:13, İstanbul 1983, s.13.

(48) Yabancı sermayenin özel nitelikte olması, ülkeye gelen yabancı sermayenin o ülkenin devletine değil, vatandaşlarına ait olduğunu gösterir. Doğrudan özellik taşıması ise sermaye ile birlikte değişen ölçüde teknoloji, know-how ve işletmecilik bilgisinin ülkeye geldiğini gösterir. Doğrudan yatırım, "Bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi sağlama veya mevcut bir firmanın sermayesini artırma yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır." Bkz. Karluk, a.g.e.,s.13.

önemli artış görülmeye bağlanmıştır. Bu gelişmede özellikle 1950'li yıllardan sonra dünya ekonomisinde önemli bir yer işgal etmeye başlayan çok uluslu şirketlerin(49) rolü büyüktür.

Çok uluslu şirketler, üretim faktörleri ve teknolojiyi uluslararası düzeyde dolaştırmaya bağlanmışlar, ayrıca kaynak tahsisini evrensel düzeye getirmişlerdir. Yüzyılımızda, ulaşım ve haberleşme teknolojisinde görülen gelişmeler mal naklini kolaylaştırırken; üretim teknolojisinde ürünü ve üretim sürecini parçalara ayırma imkanı veren gelişmeler sağlanmıştır. Bunların sonucu olarak, çok uluslu şirketlerin, üretimlerinin tamamını veya belirli kısımlarını, uygun koşullar sağlayan gelişmekte olan ülkelere kaydırmaları mümkün hale gelmiştir(50).

Gelişmiş Ülkelerde sendikal baskıların neden olduğu

(49) Çok uluslu şirketler "yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretim ile ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen şirketler" şeklinde tanımlanabilir. Bkz. Alpar, s.g.e., s.30; Ayrıca çok uluslu şirketler konusunda fazla bilgi için bkz. Alpar, s.g.e.; Nuri Yıldırım, Uluslararası Şirketler, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983; S.Rıdvan Karluk, "Çok uluslu Şirketler Üzerine Bir İnceleme, İSADER, Haziran 1977, C.XIII, No:2, s.184-256.

(50) Tamer Berksoy, Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, İstanbul 1982, s.132.

ücret maliyeti yükselmeleri ve uluslararası ticari rekabet ortamının giderek şiddetlenmesi, çok uluslu şirketlerin üretim süreçlerinin tamamını veya belirli kısımlarını uygun koşullar sağlayan gelişmekte olan ülkelere kaydırmalarını çekici hale getirmiştir. Endüstrilerin bir takım uygun koşullar sağlayan gelişmekte olan ülkelere kaydırılması süreci içinde yeni bir uygulama ortaya çıkmıştır. Bu da serbest üretim bölgeleridir(51).

Serbest üretim bölgelerinin ortaya çıkışına neden olan gelişmeleri yalnızca çok uluslu şirketler açısından incelemek olayın sadece bir yönünü dikkate almak olur. Çünkü, serbest üretim bölgeleri çok uluslu şirketlerin ve gelişmekte olan ülkelerin bazı farklı ekonomik amaçlarının gerçekleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır(52). Bu nedenle, özellikle 1950 sonrasında gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen genişli gelişmeleri ve bunların serbest bölgeleri gerektirici niteliklerini incelemeyen yapılacak açıklamalar yetersiz kalacaktır.

(51) Bu konuda bkz. Folker Fröbel-Jurgen Heinrichs-Otto Kreye, Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler, İstanbul 1982, s. 83-85; Berksoy, a.g.e., s. 171-176; Atilla Bağrıaçık, "Türkiye'de serbest Bölge Uygulaması", Yeni İş Dünyası, S.47, Eylül 1983, s. 22.

(52) Benzer görüş için bkz. Taylan Erten, "Gündemdeki Umut Serbest Bölgeler", Dünya Gazetesi, 31 Aralık 1982, s.4.

Gelişmekte olan ülkeler, özellikle 1930'lu yıllardan başlayarak kalkınma çabalarını ithal ikamesi politikası aracılığıyla gerçekleştirmeye yönelmişlerdir(53). Fakat bu politika uygulamada beklenen sonuçları vermeyince(54) 1950 sonrasında ihracata yönelik kalkınma politikası(55) uygulaması yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

-
- (53) İthal ikamesi politikası," dışardan getirilen malların ithalatına kısıtlayıcı ve bunların yurt içinde üretilmesi için gerekli teşvikleri ve ekonomik korumayı sağlayıcı bir politika" şeklinde tanımlanabilir. Bkz.Ş. Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1984, s.284. Bu konuda ayrıca bkz. Mustafa Altıntaş, İçe Yönelik Sanayileşme, AİTİA Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları: 3, Ankara 1983.
- (54) Bu konuda fazla bilgi için bkz. Altıntaş a.g.e., s.99-148; Halil Seyiçioğlu, Uluslararası İktisat, Turhan Kitabevi, 4.B. Ankara 1982, s.432-434; Cem Alpar, Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, Ankara İTİA Yay. No:195, Ekonomi Fakültesi Yayını No:1982/2, Ankara 1982, s.89-94.
- (55) İhracata yönelik kalkınma politikası, "ihracat için üretime ağırlık veren ve üretilmiş olan ürünlerin ihracatını kolaylaştırmak için teşvik tedbirlerini kapsayan" bir politika şeklinde tanımlanabilir. Bkz. Karluk, a.g.e., s.281.; Bu konuda ayrıca bkz. S.Rıdvan Karluk, Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, EİTİA Yay. No: 237/158, Eskişehir 1981.

Gelişmekte olan ülkelerin amaçladıkları kalkınma hızını elde edebilmek için gerekli olan yatırımları gerçekleştirme konusunda iki büyük engelleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yapılmak istenilen yatırımları karşılayacak iç tasarrufların(56) yetersizliği (tasarruf açığı veya iç açık), diğeri ise yatırımlar için gerekli olan ithalatı karşılayacak yeterli dövizin bulunmayışı (Dış açık veya dış ticaret açığı) dir. Bunlara teknolojik açık da eklenebilir. Eğer iç kaynaklar yukarıda belirtilen açıklardan biri nedeniyle atıl kalıyorsa, yabancı sermaye bu açıklardan bir veya daha fazlasını kapayarak atıl kalan kaynakları harekete geçirebilir(57). Çünkü yabancı sermaye yatırımları iç tasarrufların yetersizliğini giderici bir nitelik taşıyan dış tasarrufların(58) önemli bir bölümünü oluştururlar. Ayrıca döviz şeklinde geldikleri için, dış açığı giderici

(56) Gelişmekte olan ülkeler sermaye birikimi sağlayıcı çegitli yollara başvurma imkanına sahiptirler. Bunlara, "sermaye birikiminin kaynakları"adı verilir. İç tasarruf da bu kaynaklardan biridir. Diğerleri ise, enflasyon, vergileme ve dış tasarruflardır. Bkz. Vural F.Savaş, Kalkınma Ekonomisi, İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayer Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, No:315/547, 2.B., İstanbul 1979

(57) Alpar, "Çok...", s.89.

(58) Dış tasarruf, milli ekonomiye yabancı ekonomilerden, "yatırım", "borçlanma", "yardım" şeklinde aktarılan "yabancı paralar" yani "döviz" dir. Bkz. Savaş, a.g.e., s.84.

bir rol de üstlenirler(59). Böylece yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkenin sermaye birikimi ve üretim kapasitesi üzerinde dolaysız olarak katkıda bulunur(60).

İhracata yönelik kalkınma politikası izleyen gelişmekte olan ülkeler için yabancı sermayenin özel bir önemi vardır. Çünkü uluslararası nitelikte olan yabancı firmaların dış piyasalar konusunda geniş tecrübeleri ve yeryüzüne yayılmış bir satış ve pazarlama örgütleri bulunmaktadır. Ev sahibi ülke yabancı şirketlerin geniş bilgi ve örgütlerinden yararlanarak ihracatını artırabilir(61). Ayrıca yabancı sermaye yatırımları yaratacağı yeni iş imkanları ile ev sahibi ülkenin işsizlik sorununun çözümüne katkıda bulunur.

Bu durumda, ihracata yönelik kalkınma çabası içinde bulunan ülke, yabancı sermayeyi çekebilmek veya bu şekilde gelen sermaye miktarını artırmak amacıyla, yabancı yatırımcılara bir takım cazip koşullar hazırlama gereğini duyar. Bunlar, ucuz (hatta sübvansé edilmiş) işgücü, geçitli vergi bağışıklık ve indirimleri, sermaye ve kâr transferi serbestliği, endüstriyel altyapı imkanları ve buna bağlı geçitli hizmetler, politik istikrar ve bir kısım işçi haklarının uygulanmaması (asgari ücretin ve iş uyumsuzluklarının) gibi düzenlemelerdir.

(59) Alpar, "Çok...", s.89.

(60) Seyidoğlu, a.g.e., s.342.

(61) Seyidoğlu, a.g.e., s.342.

Bu tür özel koşul ve ayrıcalıkların tüm ülke çapında uygulanması her zaman için mümkün değildir. Bu nedenle bu çeşit özel koşul ve ayrıcalıklarla donatılmış bölgelerin belirlenerek, yabancı yatırımcıları buralarda yatırım yapmaları ve ihracata yönelik üretimde bulunmaları için davet etmek daha gerçekçi bir çözüm olarak görülmüştür. Bu gelişmelerin sonucu olarak 1960'lı yıllardan başlayarak, "serbest üretim bölgesi" adı verilen özel amaçlı bölgeler ortaya çıkmıştır.

İlk serbest üretim bölgesi 1958 yılında İrlanda'nın Shannon havaalanı yakınında kurulan Shannon serbest bölgesidir. Bu, tümüyle ihracata yönelik kurulmuş ilk serbest bölgedir(62).

1960'lı yılların ikinci yarısında Doğu Asya'da birçok ülke serbest üretim bölgeleri kurmaya başlamışlardır. Bunlardan ilki Tayvan'da kurulan Kaohsiung serbest üretim bölgesidir(63).

Kaohsiung serbest bölgesi, büyük başarısıyla bu konuda cesaret verici bir örnek oluşturmıştır. Kaohsiung'dan ilk ihracat 1967'de yapılmış ve iki yıl sonra bölge kanunen serbest üretim bölgesi haline getirilmiştir. 1970 yılının sonlarında Kaohsiung, toplam 40.9 milyon dolar'lık yatırım

(62) Tsuchiya Takeo, "Free Trade Zones in Southeast Asia", Monthly Review, Vol. 29., February 1978, s.35.

(63) Takeo, a.g.e., s.30.

ifade eden 162 fabrikaya sahipti. 1970'de 109 milyon Dolarlık ihracat gerçekleştiren bölgede, aynı yılın sonuna kadar 40.800 işçi istihdam edilmiştir(64).

Kaohsiung'un yatırım yapılabilecek topraklarının sınırına erişilince Tayvan hükümeti iki yeni serbest bölge kurmaya yönelmiştir. Bunlar Nantz ve Taichung serbest üretim bölgeleridir(65).

Güney Kore'de 1970'de Masan, Filipinlerde ise 1972'de Cataan serbest üretim bölgeleri kurulmuştur. Aynı yıl Malezya'da Bayan Lepas serbest üretim bölgesi kurulmuştur.

Yukarıda ilk örneklerinden başlıcaları belirtilen serbest üretim bölgeleri sonraki yıllarda gerek sayı gerekse faaliyet hacmi yönünden hızlı bir gelişim göstermişlerdir.

UNIDO tarafından 1980 yılında yayınlanan bir raporda; 55 ülkenin serbest üretim bölgesine sahip bulunduğu veya kurmayı planladığı belirtilerek, işletilmekte olan 53 serbest üretim bölgesinden 6'sının Afrika'da, 20'sinin Asya'da 20'sinin Latin Amerika'da, 6'sının Orta Doğu'da ve 1'inin Pasifik Adalarında yer aldığı ifade edilmektedir(66).

Serbest üretim bölgeleri konusunda görülen gelişmelerin yanı sıra, serbest bölgelerde genel olarak da büyük bir

(64) Angus Hone, "Export Processing Zones", Development Digest, Vol.X., No:3, 1972, s.89.

(65) Hone, a.g.e., s.90.

(66) UNIDO, "Export Processing Zones in Developing Countries", UNIDO/ICIS, 176, 18 August 1980, s.18.

ilerleme görülmüştür. Bu gelişme özellikle 1970 yılından sonra hızlanarak, 1980 yılında toplam serbest bölge sayısı, 362'ye ulaşmıştır. Bunların 62'si ABD'de, 90'ı Avrupa'da, 55'i Afrika'da, 85'i Latin Amerika'da, 25'i Orta doğu'da, 35'i Uzak Doğu'da, 10'u ise Meksika'da yer almaktadır. Ayrıca aynı yıl dünya ticaret hacminin yaklaşık % 9'unun bu bölgelerden gerçekleştirildiği ve 6 milyon kişiye istihdam imkanı sağlandığı tahmin edilmektedir(67).

C. Türler

Serbest bölge kavramı, kuruluş amaçları, kanuni temelleri ve fonksiyonları bakımından farklı yapısal özellikler taşıyan çeşitli serbest bölge türlerini kapsayan bir ana kavramdır. Serbest bölge türlerini birbirinden kesin çizgilerle ayırmak kolay olmamakla beraber, iki ayrı kritere dayanarak sınıflandırmak mümkündür(68).

Birinci kriter, serbest bölgede sürdürülen faaliyetlerin türü ile ilgilidir. Serbest bölgelerin faaliyetleri sadece ticari olabildiği gibi ticari ve endüstriyel bir nitelik de taşıyabilir. Özellikle 1960'lı yılların ortasından itibaren, sadece gümrüksüz ithalat, depolama, malların çeşitli işlemlere tabi tutulması ve yeniden ihracı gibi faaliyetleri sürdüren bölgelerden (serbest ticaret bölgesi) pek çok ticari ve endüstriyel faaliyetler üstlenen bölgele-re (serbest üretim bölgesi) doğru geniş çaplı bir geçiş göz-

(67) "The U.S. Lags in Trade Zones", a.g.e., s.82.

(68) UNCTAD, a.g.e., s.3.

lenmiştir. Gelişmiş ülkelerde bulunan serbest bölgelerin çoğu temel olarak ticari bir rol üstlenmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde ise endüstriyel amaçlı serbest bölgeler kurma eğilimi giderek artmaktadır(69).

İkinci kriter, bölgenin faaliyetlerinin iç piyasaya mı (ev sahibi ülke piyasasına), yoksa ihracata mı yönelik olduğunun belirlenmesi esasına dayanır. Gelişmiş ülkelerde iç piyasaya (ithalata) yönelik serbest bölge sayısı oldukça fazladır. Gelişmekte olan ülkelerde yer alan bir kısım serbest bölgeler de bu şekilde faaliyet göstermektedir. Bazı serbest bölgeler ise hem iç piyasaya hem de ihracata yönelik olarak faaliyette bulunur. İthalata veya hem ithalat hem de ihracata yönelik faaliyet gösteren temelserbest bölge türü olarak serbest ticaret bölgesi belirtilebilir. Diğer bir kısım serbest bölgeler ise sadece ihracata yönelik olarak faaliyette bulunur(70). Bunlar, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde kurulan serbest üretim bölgeleridir ve bu gibi bölgelerin iç piyasaya yönelik üretimde bulunmaları yasaklanmıştır(71).

Serbest bölgelerin yukarıda belirtilen kriterlere dayanarak sınıflandırılması sonucu iki temel serbest bölge türü belirlenebilir. Bunlar, "serbest ticaret bölgesi" ve "serbest üretim bölgesi"dir.

(69) UNCTAD, a.g.e., s.3.

(70) UNCTAD, a.g.e., s.3.

(71) UNCTAD, a.g.e., s.4.

Ayrıca, farklı özellikler gösteren bazı uygulamalar ayrı türler olarak ele alınabilir. Bunlar, serbest bankacılık bölgesi, sigortacılık bölgesi, antrepo, gümrüksüz satış mağazası ve serbest alandır.

1. Serbest Ticaret Bölgesi

a. Tanımı, Özellikleri ve Faaliyetleri

1) Tanımı ve Özellikleri

Bir ülkede dış ticarete uygulanan mevzuat ve kısıtlamaların kısmen veya tamamen geçersiz kılınması yoluyla, dış ticaret açısından serbest hale getiren bir alanı ifade eden serbest ticaret bölgesi(72), çoğunlukla uluslararası ticaret yolları üzerinde (genellikle bir liman veya havaalanında veya yakınında) kurulan, ev sahibi ülkenin diğer kısımlarından fiziki olarak ayrılarak, polis kontrolü altında bulundurulmuş ve ikamet yasak olduğu bir bölgedir(73).

(72) Serbest ticaret bölgelerine (free trade zone) bazı ülkelerde, serbest bölge (free zone) adı verilmektedir. A.B.D.'de ise, "dış ticaret bölgesi" (foreign trade zone) şeklinde isimlendirilmektedir. Bkz. Reference Book For World Traders, Free Zone Information 1982, s.75; Ayrıca, bir serbest bölge türü olan serbest ticaret bölgesi ile, uluslararası ekonomik birleşmeler teorisi kapsamında yer alan serbestticaret bölgesi (free trade area) arasında türkçe literatürdeki isim benzerliği dışında bir bağıntı olmadığını belirtmek gerekir.

(73) Çeşitli serbest ticaret bölgesi tanımları için bkz. Reference Book For World Traders, a.g.e., s.75; Takeo, a.g.e., s.30; Tuncer, a.g.e., s.7.

Serbest ticaret bölgeleri ithalata ve/veya ihracata yönelik olarak faaliyette bulunabilir.

Serbest ticaret bölgelerine getirilen mallar için, ev sahibi ülkenin gümrük alanına sokulmadığı sürece gümrük ödeme gereği ortaya çıkmaz. Yani malların bölgeye ithali ve bölgeden diğer (ev sahibi ülke dışındaki) ülkelere ihracatında gümrük vergisi borcu doğmaz.

Serbest liman terimi de, serbest ticaret bölgeleriyle aynı anlamı taşır. Çünkü, serbest liman olarak adlandırılan serbest bölgelerin kuruluş amaçları, fonksiyonları, kanuni yapıları serbest ticaret bölgelerinininkilerden farklı değildir(74).

Bir tanıma göre serbest liman, "bir hava ya da deniz limanında, yahut başka bir yerde kurulan, gümrük formaliteleri açısından ev sahibi ülkenin sınırları dışındaymış gibi işlem

(74) Bazı kaynaklarda "serbest liman"ın serbest ticaret bölgesi uygulamasının daha dar bir örneği olduğu belirtilmektedir. (Bkz. İskender Şengezer, Serbest Bölgeler, İGEME, s.5; Tuncer, a.g.e., s.8). Fakat "dar" kelimesinin neyi ifade ettiği açık değildir. Eğer bölge alanı yönünden ise bunun serbest bölge türlerinin belirlenmesi açısından bir kriter oluşturmadığını belirtmek gerekir. Çünkü aynı tür serbest bölgeler dahi bu yönden büyük farklılıklar gösterebilir. Bölgelerin faaliyet hacmi açısından da aynı şey söylenebilir. Bölge fonksiyonları yönünden de serbest ticaret bölgeleri ve serbest limanlar arasında belirgin bir farklılık görülmez.

gören, polis kontrolunda bulunan, kapalı bir bölgedir(75).

Serbest limanların faaliyetleri de (76) serbest ticaret bölgelerindekilerle aynı olup, endüstriyel faaliyetlere izin verilmez.

II) Faaliyetleri

Serbest ticaret bölgelerinin başlıca faaliyetleri ev sahibi ülkenin transit ticaretini geliştirmeye, ithalat ve ihracatını kolaylaştırmaya yönelik faaliyetler ile depolama ve malların işlenmesidir.

A) Transit Ticareti

1) Transit Kavramı (Tanımı ve Özellikleri)

Transit ticaretini incelemeye transit kavramını ele alarak başlamak yararlı olacaktır.

Transit kavramı, "bir eşyanın bir ülkeden diğer bir ülkeye herhangi bir vergi ve resim ödenmeksizin geçirilmesi veya ülkenin bir yerinden diğer bir yerine nakledilmesi şeklinde tanımlanabilir(77).

(75) Richard Bailey, "Avrupa'da Serbest Limanlar", Avrupa, Kasım 1983, s.9; Diğer bir tanım serbest limanın, "genellikle bir liman alanı ve çevresini içine alan, malların gümrüksüz veya minimum tarife ile, tüketim veya reeksport amacıyla girdiği bir alan" olduğunu belirtmektedir. Bkz. Reference Book For World Traders, a.g.e., s.75.

(76) Bu konuda bkz. Bailey, a.g.e., s.9.

(77) Karluk, "Uluslararası...", s.262.

Diğer bir tanıma göre transit, "dışarıdan gelerek bir memleketin içinden başka bir memlekete giden malların ithalat resmi ödenmeden geçirilmesi ve bu suretle geçirilen mallardır(78).

Transit kavramının daha iyi anlaşılabilmesi bakımından, "gümrük uygulaması" ve "taşımacılık" açısından özelliklerinin incelenmesi gerekir.

a) Gümrük uygulaması açısından

Bu açıdan transit, bir mala ait gümrük vergileri veya bu mala ait yasakların geciktirme veya erteleme yoluyla bir ülkeye kara veya deniz yoluyla girip, o ülkenin içinden geçerek bir kara veya deniz noktasından tekrar ülke dışına çıkmasıdır. Gümrük uygulaması açısından yapılan bu tanımda yer alan özellikler aşağıda sıralanmıştır(79).

-Geçen şeyin mal olması gerekir,

-Bu malın ülkeye kara veya denizyolu ile girmesi; yine kara veya denizyolu ile çıkması gerekir. Denizyolu ile gelip yine denizyolu ile yurt dışına çıkan malda transit söz konusu olmaz,

-Bir ülkeye deniz veya karayolu ile giren bir malın ülkeyi terk etmeden önce bir antrepo veya sınır gümrüğüne sevk edilmesi de transit sayılmaktadır.

(78) Selahattin Tuncer, "Transit Ticareti ve Transit Taşımacılık", Türkiye'de Transit Ticareti Sorunları ve Çözüm Yolları Semineri içinde, İAV, İstanbul 1983, s.21.

(79) Tuncer, a.g.e., s.21.

-Havayolu ile gelip yine ülkeyi havayolu ile terk eden bir mal transit sayılmaz.

b) Taşımacılık Açısından

Bir ülkenin sınırları dışında başlayan ve biten bir taşımanın bir kısmı bu ülke üzerinden geçerek tamamlanıyorsa bu taşımaya transit taşıma; bu taşımanın yarattığı taşıt akımına da transit trafik denilmektedir. Taşımacılık açısından yapılan bu tanımda yer alan özellikler aşağıda sıralanmıştır(80).

-Transit taşımacılık kara, deniz ve demiryolu gibi taşıma sistemlerinden biri veya birkaçı ile yapılabilir. Havayolu ile transit taşımacılık transit taşıma kavramının dışında kalmaktadır,

-Transit taşımacılığa konu olan şey ticari mallardır. Taşıtların kendisi de transit kavramına dahil değildir,

-Bir ülkenin karasularından diğer bir ülkeye ait deniz taşıtının hiç bir limana uğramadan geçmesi de teorik yönden transit sayılmaktadır,

-Transit taşımanın, geçilen ülke açısından özelliği geçiş vergisiz olmasıdır,

-Geçilen ülke araçlardan geçiş ücreti alabilmektedir.

(80) Tuncer, a.g.e., s.22.

2) Transit Ticareti

Çok yönlü ve geniş kapsamlı bir kavram olan transit ticaretinin gümrük rejimlerinden doğmuş bir kavram ve uygulama olduğunu unutmamak gerekir. Transit ticaretinin aynı zamanda bir dış ticaret işlemi olduğunu da belirtmek gerekir. Bu nedenle transit ticareti önce gümrük rejimleri açısından daha sonra da dış ticaret uygulaması açısından ele alınacaktır.

a) Gümrük Rejimi Açısından Transit Ticareti

Gümrük rejim konusundaki açıklamalara gümrüğün tarifleriyle bağlamak yararlı olacaktır.

Gümrük, "belli bir malın gümrük sınırını geçişinde ödenen vergi ve harçlardır"(81).

Gümrük rejimi ise, "gümrük kontrolüne tabi eşyanın gümrük mevzuatına uygun olarak tabi tutulduğu işlemlerdir(82).

Gümrük kontrolüne tabi eşya, gümrük sınırından geçişinden itibaren gümrük mevzuatı çerçevesinde çeşitli işlemlere tabi tutulur. Ülkede uygulanan normal ve genel gümrük rejimine göre, o ülkeye giren ve çıkan mallar için belirli kurallar mevcuttur. Genellikle çıkışlar serbest, girişler ise gümrük

(81) Karluk, "Uluslararası...", s.225; Bu konuda ayrıca bkz. Bulutoğlu, a.g.e., s.233-234.

(82) Orhan K. Yüzbaşıoğlu, Gümrük rejimleri Açısından Transit Ticareti", Türkiye'de Transit Ticareti Sorunları ve Çözüm Yolları Semineri içinde, İAV, İstanbul 1983, s.65.

Vergisine tabidir. Ancak genel gümrük rejiminin yanısıra bir de özel gümrük rejimleri vardır. Bu tür rejimlerde, bazı malların ülkeye giriş ve çıkışları için daha müsamahalı ve esnek kurallar uygulanır(83). Gümrük rejimi çerçevesindeki işlemler aşağıda sıralanmıştır(84).

- a. Sundurma Rejimi
- b. Giriş Rejimi
- c. Çıkış Rejimi
- d. Posta Rejimi
- e. Sınır Rejimi
- f. Denizden Kurtarılan Eşya Rejimi
- g. Eşyanın Satış ve Tasfiyesi Rejimi
- h. Özel Gümrük Rejimleri
 - 1. Transit Rejimi
 - 2. Aktarma Rejimi(85)
 - 3. Antrepo Rejimi(86)
 - 4. Geçici Kabul, Geçici Muaflık Rejimi(87)

(83) Tuncer, "Transit...", s.27.

(84) Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.66.

(85) Bu konuda bilgi için bkz. Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.76-77.

(86) Bu konuda bilgi için bkz. Bu Çalışma, Bu Bölüm, s. 95-97.

(87) Bu konuda bilgi için bkz. Karluk, "Uluslararası...", s.258-260; Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.80.

Görüldüğü gibi transit ticareti gümrük rejimi kapsamında yer alan bir özel gümrük rejimi türüdür.

b) Dış Ticaret Açısından Transit Ticareti

Transit ticareti, dış ticaret uygulaması açısından ele alındığında genel transitin ve transit taşımacılığın yarattığı bir dış ticaret türü olduğu ortaya çıkar. Bu tür işlemler normal ithalat ve ihracat şeklindeki başlıca dış ticaret işlemlerinin dışında yer alır ve dış ticaret işlemlerinin özel türleri sayılabilir(88).

3) Bir Transit Ticareti Türü Olarak Reeksport

Transit ticareti literatür ve uygulamada bazı türlere(89)

(88) Tuncer, "Transit...", s.27.

(89) Literatür ve uygulamada dört tür transit ticaretine rastlanır. Bunlar, reeksport, switch, sınır ticareti ve transit ticarettir. Switch, iki üçüncü ülke arasında diğer bir ülkenin aracılığı ile yapılan ihracat şeklinde tanımlanabilir. Switch'de, mal doğrudan ihracatçı ülkeden ithalatçı ülkeye gönderilir. Switch'i gerçekleştiren ülke sadece işlemler yönünden aracı rolünü üstlenir. Bu konuda fazla bilgi için bkz. Tuncer, "Transit...", s.33-35; Nuh Kugulu, "Serbest Bölge, Reeksport ve Switch Muameleleri", 2. Türkiye İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri içinde, T.C. Başbakanlık DPT Yayın No:1783, C:II, Ankara 1981, s.133. Sınır Ticareti bölgeseli ihtiyaçları karşılamak amacıyla, komşu ülkelerin sınır yörelerinde yagayanlar ile yapılan özel bir dış ticaret işlemi şeklinde tanımlanabilir. Bu konuda fazla bilgi için bkz. Tuncer, "Transit...", s.36; Selahattin Tuncer, "Sınır Ticareti", Dünya Gazetesi, 19 Nisan 1983, s.5. Tran-

ayrılabilir. Konumuzla ilgili yönünden transit ticareti türlerinden sadece reeksport üzerinde durulacaktır.

Reeksport, "bir ülkeden ithal edilen bir malın başka bir ülkeye ihraç edilmesidir"(90).

Reeksport çoğunlukla çeşitli nedenlerle siyasal ve ekonomik ilişkilerinde kopma meydana gelmiş ülkeler arasındaki ticaretin üçüncü bir ülke tarafından üstlenilmesi şeklinde gerçekleştirilir. Reeksport işlemi üstlenen ülke, ihracatçı ülkenin malını ithal ederek ambalajını, markasını değiştirir, ayrıca menşe şahadetnamesi düzenler ve esas ithalatçı ülkeye gönderir. Reeksport'u gerçekleştiren ülkenin bu işten kazancı belirli bir yüzde şeklinde aldığı komisyon olmaktadır(91).

4) Transit Ticaretin Yararları ve Serbest Ticaret Bölgele-riyle ilişkileri

a) Transit Ticaretin Yararları

Transit Ticaretin yararları konumuzla ilgisi yönünden sadece üzerinden transit geçilen ülke yönünden ele alınacaktır.

sit Ticareti ülkeye net döviz kazancı sağlaması kaydıyla, yabancı menşeli malların, bir ülke vatandaşı tarafından diğer bir ülkeye transit olarak veya doğrudan doğruya (switch) satılmaktadır. Bkz. Tuncer, "Transit...", s.38-40.

(90) Kuşçulu, a.g.e., s.132.

(91) Reeksport konusunda fazla bilgi için bkz. Tuncer, "Transit...", s.28-32; Kuşçulu, a.g.e., s.132; Selahattin Tuncer, "Reeksport", Dünya Gazetesi, 3 Mayıs 1983, s.5.

Transit ticaretin transit geçilen ülkeye yararları şunlardır(92).

- Liman hizmetleri için alınan ücretler: Bunların liman hizmetlerinin maliyetinden daha yüksek belirlenmesi gerekir.

- Karayolları için alınan ücretler: Karayollarının bakımı, onarımı ve nakliyenin denetimi için çeşitli ücretler alınmaktadır. Bunların da maliyetten yüksek belirlenmesi gerekir.

- Taşıtların bakım ve onarımdan elde edilen gelirler.

- Akaryakıt satışından elde edilen gelirler.

- Konaklama tesislerinin işletilmesinden elde edilen gelirler.

- Taşıt sahiplerine iş fırsatı yaratılması: Yerli taşımacılar transit taşımacılığa kayarak ilave iş imkanları bulabilirler.

- Döviz geliri: Ülkeden geçen tüm yabancı taşıtlardan alınan ücretler dövizle ödeneceğinden, sayılan tüm hizmetlerden önemli ölçüde döviz geliri elde edilebilir.

b) Transit Ticaretin Serbest Ticaret Bölgeleriyle İlişkisi

Transit ticareti faaliyetleri teorik olarak serbest bölgeler olmaksızın yürütülebilir(93), fakat serbest bölge olmadan

(92) Tamer Kayacıklı, "Transit Ticaretin Türkiye için Önemi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1981, s.55-56.

(93) Orhan Dikmen, "İAV Başkanı Prof. M. Orhan Dikmen'in İskenderun Seminerindeki Takdim Konuşması", Türkiye'de Transit Ticareti Sorunları ve Çözüm Yolları Semineri içinde, İAV, İstanbul 1983, s.3

yürütülen transit ticareti faaliyetlerinin gerçek anlamda başarılı ve verimli olması mümkün değildir(94). Çünkü serbest bölgeler transit faaliyetlerine büyük ölçüde kolaylık, güven ve sürat kazandırır(95).

Transit ticareti ve reeksport faaliyetleri için serbest bölge bir alt yapı niteliğini taşır. Bunun nedeni serbest bölgenin ev sahibi ülkenin gümrük sınırları dışında sayılmasıdır.

Serbest bölgelerde gümrük vergisi ödeme gereğinin bulunmaması ve bölge içinde tüm bürokratik işlemlerin asgari düzeye indirilmiş olması, transit ticareti faaliyetlerinin kolaylaştırılması ve hızlandırılması yönünden büyük önem taşır.

Özellikle reeksport faaliyeti açısından serbest bölgenin gümrük dışında bulunma özelliği büyük önem taşır.

serbest bölge olmadığı takdirde liman bölgelerinde sıkışık ve güç koşullar altında yeterli tesisler ve depolama imkanlarından yoksun olarak yapılacak olan transit ticareti faaliyetleri serbest bölgelerin kurulmasıyla büyük bir ilerleme gösterirler. Çünkü bu faaliyetler geniş alanlara, depolara ve buna benzer çeşitli tesislere ihtiyaç gösterir. Malların rahatça yüklenip boşaltılabileceği liman tesisleri, malların gerektiği takdirde yayılabileceği, depolanabileceği, çeşitli

(94) Tuncer, "Transit...", s.43.

(95) Dikmen, a.g.e., s.3.

işlemlere tabi tutulabileceği geniş alan ve tesislerin yer aldığı serbest bölgeler transit ticaretini kolaylaştırma ve hacim bakımından geliştirme açısından büyük önem taşır. Malın ithal edilerek, millileştirildiği, etiketinin değiştirildiği, gerekirse çeşitli işlemlere tabi tutulduğu ve ihraç edildiği reeksport işleminde de, belirtilen faaliyetlerin yerine getirilebilmesi bakımından serbest bölgeler gerçekten bir alt yapı niteliği taşır.

Bu nedenlerle, serbest ticaret bölgeleri ile transit ticareti faaliyetleri arasında çok yakın bir ilişki vardır. Transit ticaretinde ileri giden ve bu işlemde gelir sağlayan ülkeler önce bu alt yapıyı kurmuşlardır(96).

Transit ticareti uygulaması serbest bölge uygulamasıyla birleştirildiği takdirde, transit ticaretin bir önceki kısımda sayılan yararlarına aşağıdakiler de eklenebilir(97):

-Malların depolanmasından elde edilen gelir: Serbest bölgeye dışarıdan getirilen malların depolanmasından dolayı alınan antrepo ücretleri önemli miktarlara ulaşabilir.

-Reeksport işleminden sağlanan döviz gelirleri;

-İthal edilen malların işlenmesinden elde edilen katma değer: İthal edilen malların bölgede çeşitli işlemlere tabi tutulması ülkeye katma değer sağlar.

(96) Tuncer, "Transit...", s.43.

(97) Kayacıklı, s.g.e., s.56.

-İstihdam etkisi: Serbest ticaret bölgesinde yürütülen faaliyet ve işlemlerin istihdam etkisi vardır.

B) Ev Sahibi Ülkenin İthalat ve İhracatını Kolaylaştırıcı Faaliyetler

Serbest ticaret bölgeleri ev sahibi ülkenin ithalat ve ihracatını kolaylaştırıcı bir rol üstlenebilir.

1) Ev Sahibi Ülkenin İthalatını Kolaylaştırma

Ev sahibi ülke şirketleri, ithal malı girdi kullandıkları taktirde, siparişlerin elde edilmiş süresinin uzunluğu veya temindeki güçlükler gibi nedenlerle ihtiyaç duydukları ithal mallarını imkanları ölçüsünde stoklama yoluna gidebilirler. Bu durum, ülkenin döviz kaynaklarının gereksiz yere bağlanmasına neden olurken, yüksek ithal malı stoklanması şirket maliyetlerinin yükselmesine yol açar(98).

Ev sahibi ülkede bir serbest ticaret bölgesi kurulması halinde ithalatı aşağıdaki yararların sağlanması mümkündür:

-İhtiyaç duyulan ithal malları daha önceden serbest bölgeye getirilip depolandığı takdirde, sipariş verilmesi ile malın elde edilmesi arasındaki süre ortadan kaldırılmış olur ve istenilen mal hemen temin edilebilir. Mallar bölgede ithalatçılar tarafından depolanabileceği gibi, rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen ihracatçı şirketlerce de bölgeye getirilerek depolanabilir. Bunun sonucu olarak ev sahibi ülkede döviz ödenerek finanse edilen zo-

(98) Vacit Tümer, "Serbest Bölgelerin Ülkemiz Ekonomisine Katkısı", İzmir Ticaret Odası Dergisi, S.2, Şubat 1983, s.3; Kuşçulu, a.g.e., s.129.

runlu ithal malı stok tutuşları asgari düzeye indirilebilir, hatta stok tutma maliyeti yabancı şirketlere yansıtılabilir. Böylece ev sahibi ülke döviz tasarrufu sağladığı gibi, ithal malı stoklarını azaltan şirketlerin üretim maliyetlerini düşürmeleri mümkün olur(99).

-Bölgede depolanan malların ihtiyaç duyuldukça küçük partiler halinde ithal edilme imkanı ithalatçıların bir yıl boyunca ihtiyaç duyacakları malların gümrüğünü bir defada ödemeleri gereğini ortadan kaldırır. Bu da ev sahibi ülke firmalarının üretim maliyetini düşürücü bir rol oynar(100).

-İhtiyaç duyulan ithal malının teminindeki sürat, kolaylık ve güven, ev sahibi ülke şirketlerine üretim kararlarında rahatlık ve esneklik sağlar(101).

-Serbest bölgeden ithal edilecek malın hazır durumda görülmek, uygunluğu açısından incelenmesi mümkündür. Böylece, bozuk olan veya istenilen özelliklere uymayan malların ithal edildikten sonra tekrar geri gönderilmesi sonucu doğacak zaman kaybı, hukuki sorunlar ve maliyetler ortadan kaldırılabilir, malın seçilerek, beğenilerek alınması mümkün olacaktır(102).

(99) Tümer, a.g.e., s.3. Kuşçulu, a.g.e., s.129; İTO, "Serbest...", s.71.

(100) Kuşçulu, a.g.e., s.129; İTO, "Serbest...", s.71.

(101) Kuşçulu, a.g.e., s.129.

(102) Kuşçulu, a.g.e., s.130; İTO, "serbest...", s.71.

2) Ev Sahibi Ülkenin İhracatını Kolaylaştırma

Serbest ticaret bölgeleri vasıtasıyla yapılabilecek ihracatı kolaylaştırıcı faaliyetler aşağıda sıralanmıştır:

-Serbest bölge kurulmasıyla üretimlerini belirli oranda ithal malı girdi kullanarak sürdüren ev sahibi ülke şirketleri yukarıda belirtilen nedenlerle-üretim maliyetlerini düşürebileceklerdir. Bu durum ev sahibi ülke firmalarına ihracat ürünlerinde dünya pazarında fiyat yönünden daha elverişli rekabet imkanı sağlar(103).

-Ev sahibi ülkeden serbest bölgeye mal sevkiyatı ihracat sayılır. Ev sahibi ülke ihracatçısı önce tüm ihracat formalitelerini tamamlayarak malını bölgeye gönderir ve burada stoklar. Malını gerektiği zaman bölgeden ithalatçı ülkeye gönderir. Bu son aşamada ihracat formaliteleri söz konusu olmaz, çünkü bu işlem mal serbest bölgeye girerken tamamlanmıştır. Bu durum ihracatçıya malını sevketmede sürat, güvenlik, esneklik ve daha iyi rekabet imkanları sağlar(104).

-İhracat edilmek üzere bölgeye getirilen mallar burada bulundukları süre içinde müşterinin taleplerine göre geçitli işlemlere tabi tutulabilir. Özellikle ihracat edilecek malın ambalajlanması ve pazara hazırlanması bölgede yapılırsa, bu işlemler için kullanılacak girdiler gümrük ödenmeksizin temin edilebileceğinden maliyette düşme sağlanacaktır(105). Ayrıca

(103) Kuşçulu, a.g.e., s.130; İTO, "Serbest...", s.72.

(104) İTO, "Serbest ...", s.71.

(105) İTO, "Serbest...", s.71.

bu şekilde kullanılan bazı yerli malzemenin yetersizliği nedeniyle ihrac edilemeyen malların, bu dış girdiler serbest bölgede kolayca sağlanabileceğinden ihracat şansına kavuşması mümkün olacaktır(106).

-Ev sahibi ülkeden serbest bölgeye satılacak mallar ihracat sayılır. Serbest bölge içinde faaliyet gösteren şirketlerin ev sahibi ülkeden satın alacağı mal ve hizmetler ülkenin ihracatını ve döviz gelirlerini artırıcı bir etki yaratacaktır (107).

C) Depolama

Depolama, serbest bölgelerin önemli faaliyetlerinden biri ve özellikle transit ticaretin tamamlayıcısı durumundadır. Çünkü, yeniden ihrac edilmek amacıyla serbest bölgeye getirilen malların depolarda bir süre korunması gereği ortaya çıkabilir.

Ayrıca depolama serbest bölgelerin ev sahibi ülkenin ithalat ve ihracatını kolaylaştırıcı faaliyetleri yönünden de yarar sağlar. Ev sahibi ülkeye ithal edilmek veya ev sahibi ülkeden ihrac edilmek üzere bölgeye getirilen mallar ithal veya ihrac edilinceye kadar bölgedeki depolarda bekletilir.

D) Malların İşlenmesi

Serbest ticaret bölgesine yeniden ihrac (reeksport), ev sahibi ülkeye ithal veya bu ülkeden ihrac edilmek üzere getirilen mallar bölgede bulunduruldukları süre içinde çeşitli işlemlere tabi tutulabilirler.

(106) Kuşçulu, a.g.e., s.131.

(107) ITO, "Serbest...", s.72.

Serbest ticaret bölgesine getirilen malların bölgede bulunduruldukları süre içinde paketlenme, etiketleme, harmanlama, sınıflama, temizleme, ayıklama, kurutma gibi çeşitli işlemlere tabi tutulmaları mümkündür, fakat bu işlemlerin endüstriyel faaliyet niteliği taşımayan basit işlemler olduğunu belirtmek gerekir.

2. Serbest Üretim Bölgesi

a. Tanımı, Özellikleri ve Faaliyetleri

Serbest üretim bölgelerine(108) ilişkin çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bir tanıma göre, serbest üretim bölgesi ülke içinde ülke gibidir. Fiziki olarak tecrit edilen ve polis koruması altında bulundurulmuş bölge, gümrükler ve ülkede uygulanan çeşitli kanunlardan arındırılmıştır(109).

Diğer bir tanımda serbest üretim bölgesinin, "geri kalmış ülkelerin iggücünü endüstri alanında dünya pazarına yönelik biçimde kullanan üretim merkezleri"(110) olduğu belirtilmektedir.

Başka bir tanımda, serbest üretim bölgelerinin yabancı yatırımcılara vergisiz makina ve hammadde ithali, sermaye ve kar transferi garantisi, bütün bitmiş ve yarı bitmiş malların ihra-

(108) Bu tür bölgelere çeşitli kaynaklarda, serbest üretim bölgesi (free production zone), endüstriyel serbest bölge (industrial free zone), serbest indacat bölgesi (free export zone), ihdacat işlem merkezi (export processing zone) gibi farklı isimler verildiği görülmektedir.

(109) Takeo, a.g.e., s.29.

(110) Fröbel-Heinrichs-Kreye, a.g.e., s.80.

cında gümrüğe tabi olmama, fabrika binası sağlama gibi çeşitli ayrıcalıklar sunan bölgeler olduğu ifade edilmektedir(111).

Yukarıda verilen serbest üretim bölgesi tanımlarında yer alan gümrüğe tabi olmama, çeşitli ayrıcalıklar ve altyapı imkanları sağlama gibi özellikler serbest ticaret bölgeleri için de geçerlidir. Bu nedenle söz konusu özellikler serbest üretim bölgelerini ayrı bir serbest bölge türü olarak karakterize eden temel nitelikler değildir. Serbest üretim bölgelerini, serbest ticaret bölgelerinden ayıran esas özellik, bu bölgelerin bir ticaret bölgesi olmaktan çok ithal edilen hammadde ve parçalardan üretilen ürünlerin ihracıyla uğraşan(112) firmaları barındıran endüstriyel üretim bölgeleri olmalarıdır.

Bu nedenle serbest üretim bölgelerinin tanımlanmasında, "tümüyle ihracata yönelik üretim" olayının ön plana çıkarılması gereği vardır.

Serbest üretim bölgeleri, genellikle ihracata yönelik kalkınma politikası izleyen gelişmekte olan ülkelere, dünya pazarına yönelik faaliyette bulunan şirketleri, tümüyle ihracata yönelik üretimde bulunmaları için çekmek amacıyla kurulan ve bu şirketlere, ücret maliyeti, altyapı imkanları, çeşitli vergi ayrıcalıkları ve yardımlar gibi uygun koşullar sağlayan sınırlandırılmış bölgeler şeklinde tanımlanabilir.

(111) Reference Book For World Traders, a.g.e., s.75.

(112) Gy Adams. "New Trends in International Business: Worldwide Sourcing and Dedomicing", Acta Oeconomica, Vol. 7(3-4), 1971, s.350'deki dipnot.

Serbest üretim bölgeleri, bir ülkenin gümrük alanından özel amaçlarla ayrılmış (enclave), ihracata yönelik endüstriyel faaliyetlerin sürdürüldüğü bölgelerdir ve genellikle bir uluslararası liman veya havaalanı yakınında kurulurlar. Bu gibi bölgelerde üretilen malların (veya bölgeye ithal edilen diğer mal ve malzemelerin) ev sahibi ülke piyasasına girişi söz konusu ülke tarafından yasaklanır(113). Bölgedeki bu çeşit düzenlemelerin temelinde ev sahibi ülkenin bölgeyi kuruş amacı yatar. Bölge yoğunlukla gelişmekte olan ülkeler tarafından ihracata yönelik sanayileşmenin başlatılması veya hızlandırılması amacıyla kurulur(114).

Ev sahibi ülkenin bölgeye çekilecek yabancı sermaye yatırımlarından bazı beklentileri vardır. Bunlar(115):

- Döviz geliri sağlamak,
- Yeni istihdam imkanları yaratmak.
- Serbest bölgedeki endüstriyel kuruluşlar ve ülke ekonomisi arasında bağlantı (linkage) sağlamak,
- Yabancı sermaye ve ileri teknolojinin çekilmesi şeklinde sıralanabilir.

(113) UNCTAD, a.g.e., s.4.

(114) UNCTAD, a.g.e., s.7.

(115) UNCTAD, "Export Processing Free Zones in Developing Countries: Implications for Trade and Industrialization Policies", TD/B/C. 2/211, 18 January 1983, s.10.

Bu amaçlara uygun olarak bölgeye dünya pazarına yönelik üretimde bulunan şirketler yatırım yapmaları için davet edilir ve onları çekmek için bir takım cazip koşul ve ayrıcalıklar hazırlanır(116). Serbest üretim bölgelerinde yatırım yapan şirketler yerli veya yabancı olabilir, fakat uygulamada yatırımcı şirketlerin büyük kısmının yabancı olduğu görülmektedir(117). Bu yabancı şirketler de yoğunlukla gelişmekte olan ülkelerdeki ucuz işgücünü dünya pazarına yönelik üretimde kullanma amacını güden(118) çok uluslu şirketlerin yavru şirketleridir(119). Söz konusu şirketler düşük ücret maliyeti ve buna ilave olarak sağlanan diğer uygun koşul ve ayrıcalıklar nedeniyle üretim süreçlerinin emek yoğun aşamalarını serbest üretim bölgelerine taşırlar(120). Montaj tipi faaliyetler ve basit endüstriyel işlemler bölgelerde yerleşen endüstrinin temel niteliğidir. Gelişmiş ülkede bulunan ana şirket, üretim için gerekli hammadde ve parçaların tamamını veya büyük kısmını bölgedeki yavru şirkete gönderir. Bölgede üretilen ürün ya ana şirkete ihraç edilir, ya da diğer

(116) UNIDO, a.g.e., s.14; Ayrıca bkz. KK. Subrahmanian-P.Mohanan Pillai, "Multinational Firms and Export Processing Zones", Economic and Political Weekly, 26 August 1979, s.1473.

(117) Hone, a.g.e., s.39.

(118) UNIDO, a.g.e., s.16-18; WEPZA, "Report of an Export Working Group", ID/WG. 266/8, March 1978, s.3.

(119) UNIDO, a.g.e., s.12; Bu şirketlerin yatırımlarını yerli şirketlerle ortak olarak yaptığı örnekler de vardır.

(120) UNCTAD, "Export...", s.4.

montaj işlemlerinin gerçekleştirilmesi, ürünün tamamlanması veya satışa sunulması için üçüncü bir ülkeye ihraç edilir(121),

Belirtmek gerekir ki, dünya pazarına yönelik üretimde bulunan şirketler yurt dışı yatırımlarını sadece serbest üretim bölgelerinde yapmazlar(122). Ancak, serbest üretim bölgelerinin dışında yerleşen fabrikalar değişen ölçülerde iç piyasaya yönelik üretimde bulunabilirler. Buna karşılık bölgelerin içinde yer alan fabrikaların mutlaka tümüyle ihracata yönelik faaliyette bulunması gerekir.

Serbest üretim bölgelerinde gerçekleştirilen endüstriyel faaliyetler özellikle bir kaç dalda yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bunların başında da giyim ve elektronik endüstrileri gelir(123). Tablo I.1'de gelişmekte olan ülkelerde bulunan serbest üretim bölgelerinde sürdürülen endüstriyel faaliyetlerin geçitli endüstri kollarındaki dağılımına ilişkin 1975 yılı rakamları, Tablo I.2'de ise bölgelerdeki üretimin sektörlerle ve yatırımcıların milliyetine göre dağılımı yer almaktadır.

(121) UNCTAD, "Export...", s.12; UNCTAD, "The use...", s.8; Subrahmanian-Pillai, a.g.e., s.1473.

(122) Bu şirketler bazı eserlerde, "dünya pazarı fabrikası" olarak isimlendirilmektedir. Dünya pazarı fabrikaları, "serbest üretim bölgesi içinde veya dışında mevcut ucuz emeği değerlendirerek dünya pazarına yönelik üretim yapan birimler" şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Fröbel-Heinrichs-Kreye, a.g.e., s.173.

(123) UNIDO, a.g.e., s.8.

TABLO: 1.1

SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDEKİ ENDÜSTRİYEL
FAALİYETLERİN DAĞILIMI(1975)

Mal Grupları	Asya	Afrika	Latin Amerika	Toplam
Gıda	4	2	2	8
Tekstil	7	2	3	12
Giysi	7	4	7	18
Deri Eşya	2	1	2	5
Ayakkabı	3	-	2	5
Orman Ürünleri	3	-	1	4
Mobilya	1	1	2	4
Kağıt Ürünleri	2	-	1	3
Basım	1	-	-	1
Kimya	4	1	3	8
Petrol	1	-	-	1
Kauçuk	3	1	-	4
Sentetik Tekstil	6	1	-	7
Seramik Eşya	-	-	1	1
Cam	1	1	-	1
Metal Dışı				
Maden Ürünleri	1	-	-	1
Başlıca Metaller	3	-	-	3
Metal Ürünleri	8	1	2	11
Makine	7	-	2	9
Elektronik	7	2	5	14
taşıma Techizatı	3	1	3	7
Hassas Aletler	6	2	3	11
Çeşitli	5	1	3	9

Kaynak: UNIDO, a.g.e., s.9.

b. Kuruluş Amaçları ve Ev Sahibi Ülke Ekonomisi
Üzerindeki Etkileri

Serbest üretim bölgelerinin kuruluş amaçlarından hangisinin veya hangilerinin temel nitelik taşıdığını belirlemek oldukça güçtür. Çünkü, her ülkenin bu konudaki sıralaması farklı olabildiği gibi, bazı özel amaçlarda söz konusu olabilir. Sözgelimi, Hindistan'daki Santa Cruz serbest üretim bölgesi, ülkedeki elektronik endüstrisi alanındaki teknolojinin bilgi ve beceri düzeyini yükseltmek amacıyla kurulmuştur(124). Eğer bir genelleme yapmak gerekirse serbest üretim bölgelerinin ev sahibi ülkenin döviz kazancını ve istihdam hacmini artırma özelliklerinin ön planda tutulduğu söylenebilir(125).

Serbest üretim bölgelerinin kuruluş amaçları ve bunların ne dereceye kadar gerçekleştiği aşağıda ortaya konulacaktır.

I) Döviz Geliri Sağlamak

Gelişmekte olan ülkeler genellikle döviz gelirleri döviz giderlerinden az olan ülkelerdir. Halbuki, kalkınma çabası içinde bulunan bu ülkeler büyük ölçüde döviz ihtiyacı duyarlar. Döviz gelirleri ile giderleri arasındaki farkı kapatmanın çeşitli yolları vardır. Bunların en önemlileri ihra-

(124) UNIDO, a.g.e., s.14.

(125) UNCTAD, "Export...", s.6.

cat gelirlerini artırmak, ithalatı kısmak, ticaret hadlerini lehe değiştirmek ve döviz ithal etmektir. Döviz ithali, yatırım, borçlanma, yardım şeklinde yabancı ekonomilerden elde edilen dövizleri ifade eder ve iç tasarruf miktarına bir ilave niteliği taşıdığından, "dış tasarruf" şeklinde isimlendirilebilir. Dış tasarrufların, "döviz" olarak elde edilmesi gelişmekte olan ölkeler yönünden ayrı bir önem taşır. Çünkü, söz konusu ölkeler sanayileşmelerini gerçekleştirebilmek için gerekli makina ve teçhizatın ithali amacıyla döviz ihtiyacı duyarlar(126).

Serbest üretim bölgeleri döviz gelirlerini artırmak isteyen ev sahibi ölkeler açısından iki yönden önem taşır. Birincisi, bölgede gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımları ülkenin sermaye stokuna döviz şeklinde bir katkı niteliği taşır. İkinci olarak, bölgeden gerçekleştirilen ihracatın ev sahibi ölkeler tarafından alıkonulan kısmı ölkeler döviz geliri sağlar. Böylece serbest üretim bölgelerinden elde edilen döviz geliri, bölge dışındaki endüstriyel gelişmeye de katkı sağlayabilir(127).

Yabancı sermaye yatırımları yoluyla elde edilen döviz gelirleri genellikle beklenen düzeye ulaşmamaktadır(128). Serbest üretim bölgelerinde 1970 yılında yabancı şirketlerce

(126) Savaş, a.g.e., s.85.

(127) UNCTAD, "Export...", s.6.

(128) Bunun nedenleri konusunda bkz. Bu Çalışma, Bu Bölüm, s. 80.

gerçekleştirilen sermaye yatırımları genellikle bölge başına 1.000.000.\$'ı aşmamıştır. 500.000 \$'ın altına düştüğü de görülmüştür. İş yeri başına sermaye yatırımlarının 5000 \$'ın üstünde olduğu durumlar istisnadır, 2000, hatta 1000 \$ değerindeki yatırımlara da oldukça sık rastlanmaktadır(129).

Bölgeden yapılan ihracattan alıkonulan dövizin yeterli düzeyde gerçekleşmesi ise çeşitli faktörlere bağlıdır.

Serbest üretim bölgelerinden yapılan ihracat genellikle ev sahibi ülkenin toplam ihracatının % 5'ini (130) aşmaz (131).

(129) UNCTAD, "Export...., s.23.

(130) Serbest bölge ihracatının toplam ülke ihracatı içindeki payı, Malezya'da, 1974'de % 1.4; Filipinler'de 1977'de % 1; Kore Cumhuriyetin'de 1979'da % 4'idi. Hindistan'daki Kandla serbest üretim bölgesinde 1973 ve 1974 yıllarında yapılan ihracat ülkenin belirtilen yıllara ait ihracat değerinin % 7'sini oluştuyordu. Örnekler küçük ülkelerin ihracatında bölgelerin daha büyük paya sahip olduğunu göstermektedir. Maritus'un toplam ihracatı içinde serbest üretim bölgesinin payı 1973'de % 5.9, 1979'da % 24.9'dur. Serbest bölge ihracatı ülkelerin endüstriyel ürün ihracatına oranlanırsa daha büyük rakamlar elde edilir. Bu rakam Malezya için 1974'de % 3.4, Kore Cumhuriyeti için 1979'da % 4.5'dir. Bkz. UNCTAD, "Export...., s.20.

(131) UNCTAD, "Export...., s.20.

Dünya bankası bilgilerine göre, serbest üretim bölgelerinin çoğunda ev sahibi ülke tarafından alıkonulan ihracat gelirleri, bölgenin gayri safi ihracat değerinin % 20-40'ı arasında(132) değişmektedir(133).

Bununla beraber, bölgenin gayri safi ihracat gelirlerine ilişkin rakamlar içinde ithal malı girdiler için harcanan döviz giderleri vardır. İthal edilen hammadde ve parçalar çoğunlukla gayri safi ihracat değerinin % 50'sini oluşturur(134). Ayrıca döviz gelirleri içinde kâr da vardır ve bölgedeki şirketlerce yurt dışına transfer edilmesi serbesttir. Aynı şekilde amortisman amacıyla ayrılan fonların ev sahibi ülkede tutulması zorunluluğu yoktur ve çoğunlukla ana şirkette bulundurulması tercih edilir. Ayrıca yurt dışına sermaye transferi serbestisi bölgedeki şirketlerin yatırımlarının finansmanı için aldıkları borçların ödenmesini de kapsar. Dahası, bölgedeki şirketlerce yerli aramalı ve hizmet alımı için harcanan ihracat gelirleri de, ev sahibi ülke tarafından yerli hizmet arzının ithal girdileri için gerekli döviz ödemesi olarak harcanabilir (örneğin, bölgedeki şirketlere sağlanan elektriğin üretimi için ithal edilen petrole ödenen döviz gibi). Bölgedeki işletmelerin elde ettiği kârlardan alınan vergilerin ev sahibi ülkeye döviz geliri sağlayacağı düşünülebilir,

(132) Bu rakam Hindistan'daki Santa Cruz serbest üretim bölgesinde 1976'da % 60; Filipinler'deki Batayan serbest üretim bölgesinde 1978'de % 30.1, 1979'da % 36.2'dir. Bkz. UNCTAD, "Export...", s.24.

(133) UNCTAD, "Export...", s.24.

(134) Hone, a.g.e., s.90.

fakat eğer bölgede yatırım yapan şirketlere vergisiz bir dönem veya bazı vergilerden muafiyet sağlanmış ise bu da gerçekleşmez(135).

Geriseli bağıllık yoluyla elde edilen döviz gelirlerinin de düşük düzeyde kalması halinde(136) bölge ihracatının ev sahibi ülkenin ödemeler bilançosuna sağladığı net katkının yerli işgücüne yapılan ücret ve maaş ödemeleriyle sınırlı kaldığı söylenebilir(137).

Serbest üretim bölgelerinin ev sahibi ülkeye sağladığı döviz gelirlerini etkileyen kalemler ve bölgeden sağlanan net döviz gelirlerinin belirlenmesi amacıyla UNIDO tarafından standart bir çizelge geliştirilmiştir (bkz. Tablo I.3).

Bir serbest üretim bölgesi projesinin sağladığı net döviz gelirlerinin uzun dönemli olarak ele alınması gereken bir konu olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü, ilk faaliyet yıllarında bölgeyi tanıtmak, geliştirmek ve çeşitli hizmetler sağlamak amacıyla önemli miktarlara ulaşan harcamalar yapılabilir. Bunun sonucu olarak, proje uluslararası kuruluşlarca finanse edilmiyorsa ve ev sahibi ülkeden sağlanan inşaat malzemesi oranı düşükse ilk kuruluş yıllarında bir net döviz zararı söz konusu

(135) UNCTAD, "Export...", s.24.

(136) Bkz. Bu Çalışma, Bu Bölüm, s.71-74.

(137) UNIDO, a.g.e., s.37.

TABLO: I.3

BİR SERBEST ÜRETİM BÖLGESİ PROJESİNİN EV SAHİBİ

ÜLKE AÇISINDAN FAYDA VE MALİYET KALEMLERİ

Döviz Gelirleri	II-Döviz Giderleri	III-Ev sahibi Ülke tarafından alıkonulan dövizler	IV-Bölgenin ev sahibi Ülkeye ekonomik yandan maliyeti (sütün II B'deki döviz giderleri dahil)	V-Ev sahibi ülkenin net kazancı
Serbest Üretim Bölgesinin gayri menkulleri ihracatı	A.Serbest Üretim Bölgesi firmaları ve bunların personeli tarafından yapılan harcamalar	A.Serbest Üretim Bölgesi İhracatından Alıkonulan dövizler (kârın yeniden yatırılması hariç)	1.III,A., 1-2 de gösterilen kaynakların maliyeti	-Alıkonulan dövizler (kolon III) eksisi -Dahili kaynak maliyeti (Kolon IV,1-3) -Yardım ve teşviklerin maliyeti (Kolon IV,4)
Yabancı Sermaye Yatırımları	1.İthal edilen üretim girdileri 2.Yurt dışına transfer edilen aylıklar 3.Yurt dışına transfer edilen sermaye, kâr, royalti ve benzeri ödemeler	1.Yerel olarak sağlanan üretim girdileri (parçalar dahil) 2.Yerli işgücüne ödenen ücretler		
	4.Yurt dışına transfer edilen amortisman payları			
	5. Firmaların yurt dışı finansman maliyeti	3.Arazi ve fabrika kiralaları, bölgenin bakımına ilişkin harçlar	2.Bölge alanının inşaatında ve bakımında kullanılan kaynakların maliyeti (arazi, sermaye, işgücü vb)	
	B. Ev sahibi Ülke tarafından yapılan harcamalar	4.Bölge firmalarının yerli finansman maliyeti	3.Ev Sahibi Ülke sermaye kaynaklarının maliyeti	
	1.Sağlanan yerli üretim girdilerinin ithal edilen girdileri		4.Tevvik ve yardım maliyeti	
	2.Bölge alanının inşası için ithal edilen malzemeler	5.Bölge firmalarının vergi ödemeleri		
	3.Bölge alanı inşaatının dış finansman maliyeti	B.Yabancı sermaye yatırımları	5.Bölge firmaları tarafından satın alınan yerli yatırımların maliyeti	
	4.Yabancı yatırımları çekmek için yapılan bölgenin yurt dışındaki tanıtım masrafları			
	5.Tevvik ve yardımların sebep olduğu döviz giderleri			

olabilir(138). Fakat, proje iyi hazırlanmıyorsa ve uygulaması da başarıyla yürütülürse bu zarar ileriki yıllarda telafi edilecektir. Yani ilk yıllarda uğranılan döviz zararının bölgenin başırsısı konusunda bir ölçü olarak kullanılmaması gerekir.

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi ev sahibi ülkenin bölgeden döviz geliri sağlaması hassas bir konudur. Bu nedenle, bu konu üzerinde daha bölgenin planlaması aşamasında ciddiyetle durulması, bölge faaliyete geçtikten sonra da sürekli izlenmesi gerekir. Ev sahibi ülkenin bölgeden sağlayacağı döviz gelirlerini iki faktör büyük ölçüde etkiler. Bunlar, bölge alanının inşaatı ile yardım ve teşviklerin maliyetidir. İnşaat maliyetlerinin çok yüksek olması, yardım ve teşviklerin çok cömertçe sağlanması halinde(139) bölge ev sahibi ülkeye hiç bir zaman net döviz geliri sağlamayabilir(140). Bu nedenle ülkenin planlarını, bölgenin kuruluşu ve geliştirilmesi için yapacağı harcamaları elde edeceği döviz gelirleriyle karşılaştırmak suretiyle yapması ve bu konudaki gelişmeleri sürekli izlemesi gerekir.

(138) Thomas Kelleher, Handbook on Export Free Zones, UNCTAD/IOD, 31,22 July 1976, s.7.

(139) Bkz. Bu Çalışma, Bu Bölüm, s. 93-94.

(140) UNCTAD, "Export...", s.26.

II) İstihdam Yaratmak

Ekonomik ve sosyal hayatta olumsuz izler bırakan işsizlikle savaş(141) geçmişte olduğu gibi bugünde üzerinde önemle durulan bir konudur. Özellikle bu sorunu büyük boyutlarda hisseden gelişmekte olan ülkeler, yeni istihdam imkanları yaratacak her yolu değerlendirmek zorundadırlar. İşsizlik sorununun çözümüne katkıda bulunacak uygulamalardan biri de serbest üretim bölgeleridir.

Gelişmekte olan ülkelerde yer alan serbest üretim bölgelerinde istihdam edilen işgücü miktarı 1978'de 645.000 kişi olarak tahmin edilmiştir. 1980 yılında ise yaklaşık 1.000.000 kişi olduğu sanılmaktadır. Bu sayının tahminen % 70'i Asya ülkelerinde yer alan serbest üretim bölgelerinde ve bunun da % 35'i Singapur ve Güney Kore'deki bölgelerde istihdam edilmektedir(142). Tablo I.4'de, 1978 yılında serbest üretim bölgelerinde istihdam edilen işgücünün ülkelere göre dağılımı görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde serbest üretim bölgelerinde istihdam edilen 1.000.000 kişi, bu ülkelerdeki resmi rakamlara göre endüstri kesiminde istihdam edilen toplam 37.000.000

(141) Bu konuda fazla bilgi için bkz. Halil Lirimtekin, Makro İktisat, Eskişehir 1981, s.243-262.

(142) UNIDO, a.g.e., s.18.

TABLO: I.4

SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDE İSTİHDAM(1978)(1)

Ülke	İstihdam	Serbest U.B4ler: nin tümüne göre istihdam yüzdesi:
<u>Afrika</u>		
Mauritius	17.500	
Senegal	600	
	18.100	% 3
<u>Asya</u>		
Hong Kong	59.600	
Hindistan	3.200	
Malezya	56.000	
Filipinler	24.600	
Kore Cumhuriyeti	120.000	
Singapur	105.000	
Sri Lanka	5.200	
Diğer Asya Ülkeleri	77.400	
	451.000	% 69
<u>Karayip ve Latin Amerika</u>		
Brezilya	27.300	
Kolombiya	2.800	
Dominik Cumhuriyeti	14.400	
El Salvador	2.900	
Haiti	40.000	
Honduras	1.500	
Jamaika	1.000	
Meksika	70.000	
Nikaragua	5.000	
Panama	600	
	165.500	% 26
<u>Orta Doğu</u>		
Mısır	10.000	
Ürdün	600	
Suriye Arap Cumhuriyeti	600	
	11.200	% 2
Toplam	645.800	% 100

(1) Singapur 1974, Mauritius 1977, Hong Kong 1975, geri kalanlar 1978 rakamlarıdır.

kişinin % 2.6'sını oluşturmaktadır(143).

Ülke düzeyinde ele alındığında, serbest üretim bölgelerinin istihdam etkisinin, istihdam edilen yerli işgücünün miktarına bağlı olarak değiştiği görülür. Küçük ülkelerde, bölgedeki istihdam, endüstri kesiminde istihdam edilen işgücünün önemli bir bölümünü oluşturabilir. Sözgelimi, 1978 yılında bu oran Haiti'de % 34.14, Dominik Cumhuriyetinde % 29.60'dır. Maritus'da ise 1977 yılında % 52.65, 1979'da %63.5'dir. Diğer yandan Brezilya'da 1978 yılında bu oran % 5'dir. (bkz. Tablo I.5).

Serbest üretim bölgelerindeki "istihdam yoğunluğu"da sık kullanılan bir kavramdır. Birim alan 0.404 hektar (veya 1 acre) olarak alınarak bölgeden istihdam yoğunluğu açısından değerlendirilebilir. Bu ölçüt genellikle bölgede yerleşmiş bulunan endüstrinin tipi ile bölgedeki istihdam yoğunluğu arasındaki ilişkinin ortaya konulması amacıyla kullanılmaktadır(144).

Hafif endüstri kuruluşlarını barındıran bölgelerde istihdam yoğunluğu, orta ve ağır endüstri kuruluşlarını barındıran bölgelere göre daha yüksektir(bkz. Tablo I.6).

Basit montaj faaliyetlerinin sürdürüldüğü kuruluşları barındıran bölgelerin istihdam yoğunluğu daha yüksektir. Bölgelerde standart bir ölçü ile ilk yıllarda istihdam yoğunluğu-

(143) UNCTAD, "Export...", s.18.

(144) Kelleher, a.g.e., s.18.

TABLO: 1.5

SEÇİLMİŞ BAZI GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERLEKİ
SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDE İSTİHDAM VE
İMALAT SANAYİİNDEKİ İSTİHDAMA ORANI(1978)

Ülke	İstihdam		Bölgelerdeki istihdamın i- malat sanayiin- deki istihdama oranı
	İmalat Sanayii	Serbest Üretim Bölgesi	
<u>Afrika</u>			
Mauritius(1)	38.241	17.500	52.65
Senegal	92.100	600	0.65
<u>Asya</u>			
Hindistan	5.677.000	3.200	0.06
Malezya	276.866	56.000	20.23
Filipinler	1.638.000	24.600	1.50
Kore Cumhuriyeti	3.016.000	120.000	3.98
Sri Lenka	140.400	5.200	3.70
<u>Karayip ve Latin Amerika</u>			
Brezilya	4.600.000	27.300	0.59
Kolombiya	713.600	2.800	0.39
Dominik Cumh.	48.642	14.400	29.60
El Salvador	60.000	2.900	4.83
Haiti	117.180	40.000	34.14
Honduras	38.000	1.500	3.95
Jamaika	78.900	1.000	1.27
Meksika	3.424.000	90.700	2.04
Nikaragua	29.166	5.000	17.14
<u>Orta Doğu</u>			
Mısır	1.427.800	10.000	0.70
Ürdün	12.530	600	4.79
Suriye Arap Cumh.	264.100	600	0.23
Toplam	21.687.525	423.900	1.95

(1) 1977 Rakamı

Kaynak: UNCTAD, "Export...", s.37. Tablo 5

TABLO: I.6

SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDEKİ
İSTİHDAM YOĞUNLUĞU

Endüstri Tipi	Birim Alan(1)
	Başına İstihdam
Yiyecek, içecek tütün	40
Rafineriler	$1\frac{1}{2}$
Petro Kimya	4
Diğer kimya endüstrileri	10
Büyük gemi inşaatı	4
Çelik işleri	2
Diğer metal işleri	20
Diğer endüstriler	13

(1) Birim alan: 0,404 Hektar veya 1 Acre'dir.

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.19.

nun birim alan başına 100 kişi civarında olması, uzun bir dönem içinde istihdam yoğunluğu düşerken, bölgenin daha fazla sermaye veya nitelikli emek yoğun yatırımları çekmeye başlaması ve ücret düzeyinin yükselmesi arzu edilir(145).

Serbest üretim bölgelerinde istihdam edilen işgücünün yaş ve cinsiyet yönünden bileşimi de üzerinde durulması gereken bir konudur. Bölgelerdeki istihdamın en belirgin özelliği büyük ölçüde genç kadın işgillerin geliştirilmesidir. Malezya'daki Bayan Lepas serbest üretim bölgesinde kadın işçilerin oranı % 85'dir ve yaşları 18-24 arasındadır. Bölgedeki fabrikaların çoğunda ise bu oran % 100'e ulaşmaktadır. Sungei way Subang bölgesinde gelişen elektronik işgillerinin % 93'ü 16-25 yaşlar arasındaki kadın işçilerdir. Meksika'daki Maquiladoras bölgesinde de işçilerin % 85'ini 17-23 yaşlar arasındaki kadın işçiler oluşturur. Asya'nın geliştiği ülkelerinde yer alan serbest üretim bölgelerinde 1977 yılında istihdam edilen işçilerin % 85'ini oluşturan kadınların yaşlara göre dağılımı şöyledir: 14-15 yaşları %6.1, 16-19 yaşları % 40.4, 20-24 yaşları % 31.3, 25-29 yaşları %12.1, 30-39 yaşları % 6.7, 40 yaş ve üzeri %3.6. Kadın işçilerin % 77.6'sı 25 yaşın altındadır ve 30 yaşın altındakiler toplam kadın işçilerin % 90'ını oluşturmaktadır(146).

(145) Kelleher, a.g.e., s.19-20.

(146) UNIDO, a.g.e., s.11-12.

Serbest üretim bölgelerindeki fabrikalar üç temel nedenle kadın işçi çalıştırmayı tercih etmektedir(147):

- Kadınlara verilen ücret erkeklere verilenden düşüktür.
- Kadın işçiler, emek yoğun işlemlerin gerektirdiği el becerisinde genellikle erkek işçilerden daha verimlidir.
- Genç kadınlar montaj işlemlerinin tekdüzeliğine erkeklerden daha kolay uyum sağlarlar.

Bu istihdam bileşimi serbest üretim bölgelerinde yerleşmiş bulunan dünya pazarı fabrikalarıyla sınırlı değildir. Bölge dışında yerleşen endüstriyel kuruluşların bazıları da benzer özellikler gösterebilmektedir. Sözgelimi, Kore Cumhuriyeti'nde endüstri kesiminde istihdam edilen toplam işgücünün 1/3'ünü 16-25 yaşlar arasındaki kadınlar oluşturur(148). Bununla beraber serbest üretim bölgelerindeki istihdam bileşimini bölge dışı kuruluşlar için genellemek güçtür.

Bölgelerdeki ücret düzeyi de üzerinde durulması gereken bir konudur. Serbest üretim bölgelerindeki işçi ücretleri gelişmiş ülkelerdeki işçi ücretlerinden büyük ölçüde düşük olmakla birlikte ev sahibi ülkede uygulanan ücret düzeyi ile önemli bir farklılık göstermez. Bölgelerdeki ücret düzeyi bir teşvik unsuru sayıldığından çalışmanın ileriki sayfalarında ele alınacaktır(149).

(147) UNIDO, a.g.e., s.12.

(148) UNIDO, a.g.e., s.12.

(149) Bu konuda bkz. Bu Çalışma, Bu Bölüm, s. 85-89.

Serbest üretim bölgelerinde istihdam edilmek üzere talep edilen yerli işgücünün niteliği de ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Bölgede çoğunlukla niteliksiz ve yarı nitelikli işçiler istihdam edilir. Bu konuda çalışmanın ileriki sayfalarında ele alınacağı için bu kısımda üzerinde durulmayacaktır(150).

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği gibi serbest üretim bölgeleri gelişmekte olan ülkelerdeki büyük boyutlara ulaşmış bulunan işsizlik sorununu tek başına çözülebilecek bir organizasyon değildir. Bununla beraber ev sahibi ülkeye sağladığı diğer ekonomik yararlarıyla birlikte, işsizlik sorununun çözümüne de bir ölçüde katkıda bulunması, bu bölgeleri gelişmekte olan ülkeler için çekici kılmaktadır.

III) Ev Sahibi Ülke Ekonomisi ile Bağlantı

Serbest üretim bölgelerindeki şirketlerle ev sahibi ülke ekonomisi arasında bağlantı (linkage) gerçekleştirilmesi bölgenin ülke ekonomisine uzun süreli olarak yarar sağlaması açısından önem taşır. Çünkü, bölgeden gelen girdi talebi ülke endüstrisini canlandırarak ihrac yönlü kalkınma için uyarıcı bir rol oynarken ülkenin döviz gelirlerini de artırıcı etki yarar.

Önsel bağlılık serbest üretim bölgelerinin kuruluş amacına aykırı ve yasaktır(151). Mevcut uygulamalara bakıldığında

(150) Bu konuda bkz. Bu Çalışma, Bu Bölüm, s.80-81.

(151) UNIDO, a.g.e., s.37.

gerişel bağılılığın da ev sahibi ülkenin beklentileri düzeyinde gerçekleşmediği görülmektedir.

Ev sahibi ülke ekonomisi ile bölge arasındaki başlıca bağlantılar yerli işgücü talebi ile, inşaat işleri, elektrik, su arzı, taşımacılık, haberleşme gibi hizmete yönelik faaliyetlerden meydana gelir. İşgücü talebi yoluyla oluşan bağlantı daha önce incelendiği için bu kısımda üzerinde durulmayacaktır(152), fakat ev sahibi ülkede işgücünün gelir artışı nedeniyle ortaya çıkan tüketim malları talebinin bir çarpan etkisi olduğunu belirtmek gerekir(153).

Bölgelerin ev sahibi ülke endüstrisi ile olan geniş bağılılığı ise çoğunlukla sınırlı kalır. Bölgede faaliyet gösteren şirketler üretimde kullandıkları girdileri (hammadde, aramalı ve çeşitli parçalar gibi) diledikleri yerden almakta serbesttirler(154) ve bu ihtiyaçlarının büyük kısmını firma içi ticaret ağı çerçevesinde karşılarlar(155). Bunun başlıca nedenlerinden biri, gelişmekte olan ülkelerin fiyat ve kalite yönünden dünya standartlarına uygun üretimde bulunma imkanlarına sahip olmamaları ve bölgedeki işletmelerin ihtiyaçlarını sürekli olarak karşılayamamalarıdır(156). Diğer bir neden de

(152) Bu konuda bkz. Bu Çalışma, Bu Bölüm, s. 66-71.

(153) UNIDO, a.g.e., s.25.

(154) UNIDO, a.g.e., s.25.

(155) UNCTAD, "The use....", s.11.

(156) UNIDO, a.g.e., s.25.

çok uluslu şirketlerin üretim politikalarıdır. Çalışmamızın amacını aştiğından bu konu üzerinde durulmayacaktır(157).

Bunlara rağmen, ev sahibi ülkenin giderek uygun koşullarda hammadde ve ara malı sağlamak suretiyle geriselleştirme bağıllığı kuvvetlendirdiği örnekler bulunmaktadır. Sözgelimi, Kore Cumhuriyetindeki Masan bölgesinde ev sahibi ülkenin bölgeden sağladığı toplam döviz kazancı içinde yerli üretim gelirlerinin payı 1971'de % 6'iken 1975'de % 37'ye yükselmiştir. Kaohsiung'da da yerli hammadde kullanımı 1964 yılında 43.000\$ iken, 1969'da 2.5000000 \$'a ulaşmıştır(158).

Malezya'daki Tanjong Kling ve Batu Brendam serbest üretim bölgelerinde on şirkete ilişkin olarak yapılan bir araştırmada, şirketlerin motorlu araç ve diğer malzemenin tamiri, kirtasiye malzemesi alımı gibi konularda önemli ölçüde geriselleştirme bağıllığı bulunduğu ortaya konulmuştur. Araştırmada, bu kalemlere yapılan harcamaların doğrudan üretim bağlantısı yoluyla yapılan harcamalardan çok daha büyük rakamlara ulaştığı da belirtilmektedir. Bu da bölgeye söz konusu malzeme ve hizmetleri sağlayan yerli kuruluşların önemli ölçüde gelir sağladığını ortaya koymaktadır(159).

(157) Bu konuda fazla bilgi için bkz. Karluk, "Uluslararası ...", s.418-419.

(158) UNIDO, a.g.e., s.26.

(159) UNIDO, a.g.e., s.27.

Sonuç olarak, ev sahibi ülkenin endüstriyel gelişmesini hızlandırabilmek ve ülkenin döviz kazancını artırabilmek amacıyla bölge ile bağlantıyı kuvvetlendirici tüm imkanları değerlendirmesi gerektiği söylenebilir. Bölgeye sağlanan hizmet arzı düzenli bir şekilde sürdürülürken, hammadde, aramalı, parça gibi doğrudan üretim girdilerinin uluslararası fiyatlar da ve kalitede üretimi gerçekleştirilmelidir. Bununla beraber ülke ekonomisiyle bölge arasındaki bağlantının en üst düzeye çıkarılması, yerli endüstrinin bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye gelmesini sağlayıcı ciddi girişimlere ihtiyaç gösterir. Bu da çeşitli kurumsal, eğitsel ve mali düzenlemeler aracılığıyla ülke endüstrisinin ihracata yönelik üretimde bulunabilecek niteliklere kavuşturulmasıyla gerçekleştirilebilir(160).

IV) Bölge İhracatının Sağladığı Katma Değer

Serbest üretim bölgesi ihracatının ev sahibi ülkeye sağladığı katma değer içinde en büyük payı, yerli işgücüne yapılan ücret ve maaş ödemeleri alır.

Mevcut örnekler, ev sahibi ülkenin bölgenin gayri safi ihracatından sağladığı toplam katma değerın yaklaşık % 70'inin yerli işgücüne yapılan ücret ve maaş ödemelerinden oluştuğunu göstermektedir. Sözgelimi Meksika'da serbest bölge ihracatından sağlanan toplam katma değerın 1977'de % 71'ini yerli işgücüne yapılan ücret ve maaş ödemeleri oluşturmuştur(161).

(160) UNIDO, a.g.e., s.38.

(161) UNCTAD, "Export...", s.20.

Bölgeye, doğrudan üretim bağlantısı yoluyla endüstriyel girdi arzında bulunarak elde edilen katma değer, ev sahibi ülke ve bölgedeki endüstriyel kuruluşlar arasındaki gerisel bağıllılığın sınırlı düzeyde kalması nedeniyle oldukça düşüktür ve yaklaşık % 5 civarında gerçekleştiği söylenebilir. Sözgelimi, bu oran Meksika'da, 1977'de % 4.3 ve 1979'da % 4 düzeyinde kalmıştır. Güney Kore'deki Masan serbest üretim bölgesi bu konuda başarılı bir örnek oluşturmaktadır. Güney Kore'nin 1979'da Masan'ın gayri safi ihracatından sağladığı toplam katma değerın % 24.6'sının yerli kuruluşların endüstriyel girdi arzı oluşturmıştır(162).

Bölgeye yapılan hizmet arzından (elektrik, su taşıma, bakım, onarım vb.) elde edilen katma değer, doğrudan üretim bağlantısı yoluyla sağlanandan daha yüksek bir oran oluşturur ve genellikle % 25 civarında gerçekleşir. Sözgelimi, Meksika'da bu oran 1977'de % 24.4, 1978'de % 24.9, 1979'da % 24.8 olarak gerçekleşmiştir(163).

Ayrıca, ev sahibi ülkenin serbest üretim bölgesinden elde ettiği toplam katma değerın bölgenin gayri safi ihracatının % 25'i civarında gerçekleştiği de söylenebilir. Sözgelimi, Filipinler'deki Bataan serbest üretim bölgesinde 1979'da bölgeden sağlanan toplam katma değerın % 70'ini oluşturan ücret ve maaş ödemeleri, bölgenin gayri safi ihracatının % 13.2'si

(162) UNCTAD, "Export...", s.21.

(163) UNCTAD, "Export...", s.22.

düzeyinde gerçekleşmiştir. Bölgeden sağlanan toplam katma değer ise, bölgenin gayri safi ihracatının % 19.1'i düzeyinde gerçekleşmiştir. Maritus'da ise 1979'da bölgeden sağlanan toplam katma değer % 70'ini oluşturan ücret ve maaş ödemeleri, bölgenin gayri safi ihracatının % 16.6'sını oluşturmuştur. Bölgeden sağlanan toplam katma değer ise, bölgenin gayri safi ihracatının % 23.7'sini oluşturmaktadır(164).

Ayrıca, bölgedeki işletmelerce talep edilen yerli işgücü, üretim girdisi ve hizmet arzının sonucu olarak yaratılan dolaylı ve dolaysız istihdamın da ilave gelir etkisi olduğunu belirtmek gerekir(165). Tablo 1.7'de serbest üretim bölgesinin ev sahibi ülkeye sağladığı dolaylı ve dolaysız katma değer, istihdam hacmi ve döviz gelirlerine ilişkin olarak Tunus serbest üretim bölgesi için hazırlanmış bir örnek yer almaktadır.

V) Yabancı Sermaye ve İleri Teknolojinin Çekilmesi-İşgücü Niteliğinin Yükseltilmesi

Serbest üretim bölgelerinin başlıca kuruluş amaçlarından biri de ülkeye yabancı sermaye gelişini sağlamak veya hızlandırmak, bunun yanı sıra ileri teknolojinin ülkeye çekilmesini gerçekleştirmektir.

(164) Bu konuda fazla örnek için bkz. UNCTAD, "Export...", s. 22-23.

(165) UNCTAD, "Export...", s. 27-28.

**TUNUS SERBEST ÜRETİM BÖLGESİNİN MAKRO
EKONOMİK ETKİLERİ (1974-1976)(a)
(3.milyon)**

[illegible]

Serbest üretim bölgelerindeki yabancı sermaye yatırımları yoluyla ülkenin sermaye stokuna yapılan katkı çoğunlukla beklenen düzeyde gerçekleşmez. Bunun başlıca nedeni yabancı şirketlerce bölgede gerçekleştirilen yatırımların parasal değerinin genellikle düşük olmasıdır(166). Bu da bölgedeki endüstriyel faaliyetlerin büyük ölçüde basit montaj işlemlerinden veya elle çalışan ve nispeten küçük sermaye yatırımlarına ihtiyaç gösteren niteliğinden ileri gelir. Endüstriyel faaliyetlerin bölgeye taşınan aşamaları, sözgelimi elektronik endüstrisinde havya, mikroskop gibi basit araçları, giyim endüstrisinde ise dikiş makinası ve buna bağlı araçları gerektirir. Ayrıca hemen hemen tüm bölgelerde fabrika binaları ev sahibi ülke tarafından inşa edilmiş olduğu için bu alanda gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımları da sınırlı düzeyde kalır(167).

Bir ülkenin endüstrileşmesi için ileri teknoloji ve buna ilişkin bilgi ve beceri elde etmesi gerekir. Serbest üretim bölgeleri ev sahibi ülke açısından bu konuda bir araç olarak düşünülebilir.

Bilindiği gibi herhangi bir ülkedeki endüstrileşme süreci genellikle iç piyasa için üretimle başlar (sözgelimi, basit

(166) Bu konuda bkz. Bu Çalışma, Bu Bölüm, s.58-59.

(167) UNCTAD. "Export...", s.23.

tarımsal araçların ve ev araçlarının üretimi gibi). Bu faaliyetler başlangıçta uzaklık, taşıma maliyetleri, tüketicilerin yerli mallara bağlılığı gibi doğal engellerle dış rekabetten korunur. Bir süre sonra daha ayrıntılı üretim faaliyetlerine geçilir. Bu faaliyetler tarifeler, kotalar ve benzeri araçlarla dış rekabetten korunur. Eğer ülkenin şartları uygunsa daha sonra ağır endüstri kuruluşları da kurulabilir ve endüstrileşme süreci iç piyasaya yönelik olarak sürdürülebilir (ABD, SSCB ve Çin'de olduğu gibi). Bununla beraber ülkelerin çoğunda iç piyasaya yönelik yapıyı koruyarak endüstriyel gelişmeyi sürdürme imkanı oldukça kısıtlıdır. Daha ileri düzeyde endüstrileşme ihracat piyasalarına girişi gerektirir. Korumaya altında gelişen bir endüstri sektörünün dünya pazarına yönelmesi oldukça zordur. Çünkü, bu iş için gerekli teknoloji ve buna bağlı bilgi ve beceriye sahip olmak gerekir. Bunları tecrübeyle edinmek mümkünse de uzun bir süre gerektirir. Diğer bir yol bunları satın almaktır (bazı petrol zengini ülkelerin yapmakta oldukları gibi). Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu bu imkana sahip değildir ve daha ucuz alternatifler aramak zorundadırlar. Serbest üretim bölgelerinin ihracata yönelik endüstrileşme çabasına giren ülkeler için bu konuda bir eğitim alanı niteliği taşıması mümkündür(168).

(168) Kelleher, a.g.e., s.5-6.

Serbest üretim bölgelerinde yabancı şirketlerce gerçekleştirilen yatırımların ev sahibi ülkeye teknoloji ve buna bağlı bilgi ve beceriyi sağlama imkanı bulunmakla birlikte, bunun uygulamada oldukça sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu durumun başlıca nedeni çok uluslu şirketlerin bölgelerde yaptıkları yatırımların niteliğidir. Söz konusu şirketler bölgeye tüm üretim süreçlerini değil, sadece belirli aşamalarını (özellikle emek yoğun olanları) taşırlar. Üretim sürecinin sadece bir kısmının bölgeye yerleştirilmesi şeklindeki şirket politikası sınırlı bir teknoloji transferine neden olur. Bölgedeki yavru şirketler genellikle basit montaj faaliyetleri ile uğraşırlar. İleri teknoloji gerektiren montaj öncesi üretim aşamaları ve araştırma geliştirme faaliyetleri şirket merkezinde (ana şirkette) kalır(169).

Serbest üretim bölgelerinin çok uluslu şirketlerin kullandığı teknolojiyi ve yönetim yapısını kavramak yoluyla yerli işgücünün niteliğinin yükselmesine sağladığı katkıdan da sınırlı düzeyde kaldığı söylenebilir.

Bölgedeki şirketler genellikle niteliksiz veya yarı nitelikli işgileri tercih ederler ve bunları çok kısa bir eğitim döneminde geçirirler. Ayrıca işgilik maliyetlerini dü-

(169) UNIDO, a.g.e., s.31.

şürmek amacıyla çok sık işgi değiştirme yoluna giderler. Bu durum işgilerin bölgede nitelik kazanma imkanlarını azaltıcı bir rol oynar.

Ayrıca, bölgede faaliyet gösteren şirketler yerli işgücüne yönetim kademelerinde sınırlı düzeyde yer verirler. Ana yönetim fonksiyonlarının çoğu şirketlerin yurt dışından getirdiği elemanlarınca yürütülür. Ancak teknik kadrolarda ve ara yönetim kademelerinde yerli personele görev verilebilmektedir(170). Böylece, ev sahibi ülkenin bölgeden yönetim becerisi sağlama imkanları da sınırlı düzeyde kalır.

Serbest üretim bölgelerinde ileri teknoloji kullanan şirketlerin bulunduğu durumlarda dahi, bu ev sahibi ülkenin söz konusu teknolojiyi kolayca elde edeceği anlamına gelmez. Bölgede faaliyet gösteren yabancı şirketlerden ev sahibi ülkedeki kuruluşlara teknoloji geçişi, bölge içindeki ve dışındaki şirketler arasındaki ticari ilişkilere büyük ölçüde bağlıdır(171). Bu ticari ilişki de bölgenin kapalı karakteri ve bağlantı (linkage) kurmadaki sınırlı imkanlar nedeniyle kolayca gerçekleştirilemez.

Özetle, serbest üretim bölgelerinde montaj tipi basit üretim işlemlerinin hakim olması; kompleks üretim sürecinin, araştırma, geliştirme faaliyetlerinin yokluğu; bölgenin dışa yönelik ve kapalı karakterinin bölge içi şirketler ile bölge

(170) UNCTAD, "Export...", s.19.

(171) UNIDO, a.g.e., s.32.

dışındaki yerli şirketler arasında ticari ilişki kurulması yoluyla teknoloji sağlanmasına engel olması gibi nedenlerle ev sahibi ülkenin bölgeden teknoloji elde etme imkanları sınırlı kalır(172).

c. Serbest Üretim Bölgelerinde Yatırım Kararını Etkileyen Faktörler

Gelişmiş ülkelerde dünya pazarına yönelik üretimde bulunan şirketler gerek işçilik maliyetlerinin giderek yükselmesi, gerekse uluslararası ticari rekabetçi ortamın sürekli olarak şartleşmesi nedeniyle üretim ve dağıtım maliyetlerini düşürerek daha ucuz mal arz etme yolları aramaktadırlar(173). Özellikle çok uluslu şirketler, ürünlerini veya bunların belirli parçalarını mümkün olduğu kadar düşük maliyetle üretme imkanı bulabilecekleri yeni yerleşim alanları aramaktadırlar(174).

Serbest üretim bölgeleri dünya pazarına yönelik üretimde bulunan şirketleri çekmek amacıyla genellikle genişletti alt yapı imkanları ve teşvikler sağlar.

Sunulan imkan ve teşviklerin ihtiyaç duyulan miktar ve nitelikte yatırımı çekmek için yeterli olmanın yanısıra, bölgenin ev sahibi ülkeye sağlayacağı yararların değerini aşacak düzeyde olmaması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bununla beraber sağlanacak olan teşviklerin en uygun

(172) UNIDO , a.g.e., s.32.

(173) Fröbel-Heinrichs-Kreye, a.g.e., s.84.

(174) UNIDO, a.g.e., s.14.

düzeyinin belirlenmesi oldukça güç bir iştir. Dünyanın diğer yerlerindeki benzer bölgelerde uygulanmakta olan teşviklerin genişliği ve tipinin bilinmesi bu konuda yol gösterici olabilir((bu konuda bkz. EK: I.)). Teşvikler çoğunlukla endüstriyel nitelikli şirketleri çekmek amacıyla kullanılır. Bununla beraber, hizmete yönelik kuruluşları (bankacılık, sigortacılık, mühendislik şirketleri, bilgi işlem faaliyetleri gibi) çekmek de bölgenin ev sahibi ülkeye sağladığı yararları artırıcı bir rol oynayabilir. Bu nedenle teşviklerin bu tip kuruluşları da çekecek esneklikde olması gerekir(175).

Serbest üretim bölgesinde, yatırımcıları çekmek amacıyla uygun bir yerleşim alanı ve bir teşvik paketi sunulur(176).

Bu pakette iki temel unsur yer alır:

- Sanayileşme için ön ihtiyaçların bölge içinde bulunması veya hazırlanması.
- Yatırımcılara yeterli potansiyel kâr oranının sağlanması için finansal ayrıcalıklar ve sübvansiyonlar sağlanmasıdır.

Sanayileşme için ön ihtiyaçlar şunlardır:

- Güvenli yatırım koşulları

(175) Kelleher, a.g.e., s.35.

(176) UNIDO, a.g.e., s.14; Kelleher, a.g.e., s.35.

- Verimlilik ve nitelikleriyle orantılı ücret düzeyinde çalışabilecek disiplinli işgücünün varlığı (Düşük Ücret Maliyeti)

- Coğrafi Konum

- Fiziki Altyapı

- Basitleştirilmiş Bürokratik İşlemler

* Yaşam Koşulları

- Lisan

Serbest üretim bölgesinde sağlanan ayrıcalıklar ve sübvansiyonlar ise:

- Vergi Ayrıcalıkları

- Sübvansiyon edilmiş fabrika binaları ve altyapı hizmetleri ve sübvansiyon edilmiş şartlarda işgücü temini şeklinde özetlenebilir.

Serbest üretim bölgesinde yatırım kararını etkileyen faktörler aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

I) Sanayileşme için Ön İhtiyağların Bulunması veya Hazırlanması

A) Güvenli Yatırım Koşulları

Serbest üretim bölgesinde yabancı şirketler tarafından yatırım kararının verilmesinde, ev sahibi ülkedeki politik istikrar, yabancı özel sermayeye yönelik politika, tavır ve ülkenin anlaşmalarına bağlılığı konusundaki uluslararası ünü

büyük önem taşır(177). Özellikle eğer ülkede yabancı nüfuzuna veya doğrudan yabancı sermayeye mahalif bir tavır bulunduğu (halkın veya hükümetin) bilinmekte ise, ev sahibi ülke hükümetinin verdiği güvenceler yatırımcılar için uzun vadeli bir teminat niteliği taşımaz(178). Ayrıca yabancı yatırımcıları ilgilendiren kanun ve çeşitli düzenlemelerin ve hükümetle yapılan anlaşmaların sürekliliği ve güvenilirliği konusunda kuşku- lar bulunmakta ise yatırım kararları bunlardan olumsuz yönde etkilenecektir(179).

B) Ücret Maliyetleri

Yabancı şirketlerin serbest üretim bölgesinde yatırım yapmasını gecici kılan önemli bir faktör de bol, ucuz ve çalışmaya istekli işgücünün varlığıdır(180).

Gelişmekte olan ülkelerdeki ortalama saat ücretinin 1970 yılında U.S.A.'deki işçilerin ortalama saat ücretinin yaklaşık % 14'ü düzeyinde olduğu(181) hesaplanmıştır (Bu konuda bkz. Tablo I. B).

Bölgede bir eğitim programı uygulandığı takdirde, eğitim süresi boyunca girak işçilere daha düşük ücret ödenir.

(177) Kelleher, a.g.e., s.36.

(178) UNIDO, a.g.e., s.21.

(179) Kelleher, a.g.e., s.36.

(180) Kelleher, a.g.e., s.36; Fröbel-Heinrichs-Kreye, a.g.e., s.115; UNCTAD, "Export...", s.16.

(181) UNIDO, a.g.e., s.16.

TABLO: I. 8

AMERİKAN MALLARININ ÜRETİM VE MONTAJINDA ÇALIŞAN
İŞÇİLERİN AMERİKA İÇİNDE VE DIŞINDAKİ
SAAT ÜCRETLERİ (1970-US\$)

Ülke ve Ürünler	Yurt Dışında ortalama saat ücreti (1) (a)	Amerika'daki ortalama saat ücreti (2) (b)	(a)nın(b) ye oranı (%)
<u>Elektronik Ürünleri</u>			
Hong Kong	0.27	3.13	9
Meksika	0.53	2.31	23
Diğer Asya ülkeleri	0.14	2.56	5
<u>Düro Makinesi Parçaları</u>			
Hong Kong	0.30	2.92	10
Meksika	0.48	2.97	16
Kore Cumhuriyeti	0.28	2.78	10
Singapur	0.29	3.36	9
Diğer Asya Ülkeleri	0.38	3.67	10
<u>Yarı İletken Maddeler</u>			
Hong Kong	0.28	2.84	10
Jamaika	0.30	2.23	13
Meksika	0.61	2.56	24
Hollanda Antilleri	0.72	3.33	22
Kore Cumhuriyeti	0.33	3.32	10
Singapur	0.29	3.36	9
<u>Giyim Eşyaları</u>			
İngiliz Hondurası	0.28	2.11	13
Kosta Rika	0.34	2.28	15
Honduras	0.45	2.27	20
Meksika	0.53	2.22	23
Trinidad	0.40	2.49	16

(1)(2) Ek ücretler dahildir.

Kaynak: UNILO, a.g.e., s.17, Tablo 3.

Bu imkan işverenlerce istismar edilebilmektedir. Eğitilecek kişiler genellikle üç aylık veya daha kısa bir dönem için işe alınır ve kanunda belirtilen asgari ücretin % 60'ı ödenir. Şirketler sürekli olarak çırak işçi alırlar, eğitim dönemi boyunca çalıştırıp işten çıkarırlar, yerine yenilerini alırlar ve böylece ücret maliyetlerinde % 40 düzeyinde bir indirim sağlamış olurlar(182).

Endüstrileşmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelerdeki ücret maliyeti düşüklüğünün çekiciliği, işgücü verimliliği açısından düşünüldüğünde azalabilir. Bununla beraber bu verimlilik farkı önemli düzeyde değildir(183). Özellikle montaj faaliyetlerinde verimlilik farkı çok düşüktür. Bazı gelişmekte olan ülkelerde ise verimlilik düzeyi gelişmiş ülkelerdekinden daha yüksek olabilmektedir(184). Bölgelerde haftalık çalışma süresinin uzunluğu ve yıllık izin süresinin kısalığı da verimlilik düzeyine ilişkin farkı ortadan kaldıracı bir etki yapmaktadır(185).

Bu konuda Tunus serbest üretim bölgesindeki ayakkabı üretimi bir örnek oluşturabilir (Bkz. Tablo I.9). Bu bölgede Federal Alman firmaları faaliyet göstermektedir. Almanya'da 220.000 çift ayakkabı üretimi yılda 100 işçiye ihtiyaç göste-

(182) UNIDO, a.g.e., s.16

(183) UNIDO, a.g.e., s.17; UNCTAD, "Export...", s.16

(184) UNIDO, a.g.e., s.17.

(185) UNCTAD, "Export...", s.16.

TABLO:1.2

TUNUS VE FEDERAL ALMANYA'DAKİ
AYAKKABI ÜRETİM MALİYETİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI

Maliyet Unsurları	Federal Almanya		Tunus	
	₺	%	₺.	%
Maaşlar	95.195	9.3	92.011	26.5
Ücretler	810.526	79.2	125.809	36.3
Amortisman	44.336	4.3	51.487	14.8
İşletme Giderleri	38.552	3.8	45.333	13.0
Finansman Maliyetleri	34.706	3.4	32.227	9.4
-Toplam Maliyet (a)	1.023.316	100.0	346.868	100.0

(a) ithal edilen hammaddeler hariç

Kaynak: UNCTAD, "Export...", s.17, Tablo 3.

rir. Tunus'da verimlilik daha düşüktür, fakat aynı miktarda üretim için 93 işçiye ihtiyaç duyulur. Çünkü çalışılan yıllık iş saati daha fazladır. Tunus'da bir çift ayakkabının maliyeti 1.58 \$, Almanya'da ise 4.65 \$'dır. Hammaddenin Tunus'a taşınması ve ayakkabıların Tunus'dan Almanya'ya taşınmasının maliyeti bir çift ayakkabı için 0.42 \$'dır ve maliyet 2.00 \$'a yükselir. Fakat iki ülkedeki ayakkabı üretim maliyeti arasında hâlâ önemli ölçüde fark bulunmaktadır. Bunun da başlıca nedeni Tunus'daki işçi ücretlerinin düşüklüğüdür. (toplam maliyet içinde Tunus'da % 36.3, Almanya'da % 79.2). Diğer maliyet kalemleri arasında ise iki ülke arasında çok önemli bir fark yoktur(186).

Yüksek verimlilik düzeyi ve düşük ücret maliyeti bileşimi özellikle emek-yoğun yatırımlarda serbest üretim bölgelerini oldukça çekici hale getirmektedir. Bazı ev sahibi ülkelerde de, tam kapasite ile çalışabilecek uysal işgücünün yatırımcılara garanti edilmesi ve bölge dahilinde iş kanunlarının uygulanmasından belirli ölçülerde vazgeçmek gibi yollarla bölgelerin çekiciliğini artırmaya yönelik ilave düzenlemeler yapılmaktadır(187).

(186) UNCTAD, "Export...", s.16,17.

(187) UNIDO, a.g.e., s.18.

C) Coğrafi Konum

Serbest üretim bölgesinin uluslararası ticaret yollarına veya başlıca ihraç piyasalarına yakınlığı yatırımcılar açısından bir teşvik unsuru oluşturur(188). Bölgeler bu nedenle uluslararası hava veya deniz yollarının yakınında kurulurlar. Serbest üretim bölgelerinin başarısızlık sebepleri arasında bölgenin bir uluslararası liman veya havaalanı yakınında yerleşmiş olmayışı ön sıralarda sayılmaktadır(189).

Bölgenin kuruluş yerinin taban yapısı da önem taşır. Bölge, endüstriyel faaliyetlerin sürdürülebileceği şekilde düzlük olmalı, drenajı yapılmalı ve bölgeye çekilecek endüstrinin tipine göre toprağın dayanıklılığı üzerinde durulmalıdır(190).

Ayrıca bölgenin yerleştiği yörenin iklim özellikleri de önem taşır. Çünkü iklim koşulları işgücünün verimliliği üzerinde etkili olduğu gibi, ilave masraflara neden olabilmesi açısından (iklime bağlı özel sağlık hizmetleri, havalandırma sistemi gibi) maliyetler üzerinde de etkilidir(191).

D) Fiziki Altyapı ve Hizmetler

Serbest üretim bölgesinde öncelikle yatırım yapacak şirketlere kiralık fabrika binası veya kendi binalarını yapmak

(188) Kelleher, a.g.e., s.37.

(189) Hone, a.g.e., s.90.

(190) Kelleher, a.g.e., s.12.

(191) Kelleher, a.g.e., s.37.

istiyorlarsa arazi sağlanması gerekir. Bölgelerin çoğunda fabrika binaları ev sahibi ülke tarafından inşa edilerek, yatırımcı şirketlere kiraya verilir(192).

Serbest üretim bölgesinde yerleşen şirketlerin etkin bir şekilde işletilebilmesi için, sağlanan altyapı imkanlarının uluslararası standartlara uygun olması gerekir. Bölge ile uluslararası ithal veya ihrac piyasaları arasında güvenli taşıma hizmetlerinin bulunması büyük önem taşır. Montaj faaliyetiyle uğraşan şirketler sürekli ve önemli miktarda hammadde veya ara malı ihtiyacı duyarlar. Fabrikaların üretimlerini sürdürebilmesi için bunların sürekli ve düzenli olarak sağlanması gerekir(193).

Bölgedeki kuruluşlarca ihtiyaç duyulan elektrik ve suyun kesintisiz olarak sağlanması da önemlidir(194). Özellikle tekstil ve kimya endüstrileri büyük ölçüde su kullanırlar. Bunlara arz edilen suyun miktarı yanında kalitesi de önem taşıyabilir(195).

Ayrıca bölgede depolama imkanları, haberleşme, bankacılık, sigortacılık gibi hizmetlerin de sürekli olarak sağlan-

(192) Kelleher, a.g.e., s.43.

(193) Kelleher, a.g.e., s.37.

(194) UNCTAD, "The use...., s.5.

(195) Kelleher, a.g.e., s.37.

ması gerekir(196). Özellikle ihraç piyasalarıyla olan telefon ve teleks bağlantıları bölgedeki kuruluşlar açısından önem taşır(197).

E) Basitleştirilmiş Bürokratik İşlemler

Serbest üretim bölgesinde bürokratik işlemlerin mümkün olan en düşük düzeye indirilmesi, yatırımcılar açısından önem taşır. Ayrıca yatırımlar veya benzeri konulardaki hükümet kararlarının hızla alınması da zaman kaybını önlemek bakımından önemlidir(198).

Yatırımcılar işletmelerinin kuruluş ve işletilmesi sırasında işlemlerin kolayca yürütmesini, mümkün olduğu kadar karmaşık olmamasını ister. Ayrıca tüm bürokratik işlemlerin belirli bir merkezce yürütülmesi(199), bu konudaki yetki ve sorumlulukların kusursuz olarak belirlenmesi karışıklığa meydan verilmemesi bakımından önem taşır.

F) Yaşam Koşulları

Serbest üretim bölgelerinde yatırım kararını etkileyen faktörlerden biri de bölgeye gelecek yabancı personele sağlanan yaşam koşullarıdır. Yabancı şirketler bir bölgede yatırım konusunda karar verirken, yerleşim (ev, otel), eğitim, eğlence ve dinlenme gibi konularda sağlanan imkanları da göz önünde bulundururlar(200).

(196) UNCTAD, "The use...., s.5.

(197) Kelleher, a.g.a., s.37.

(198) Hone, a.g.e., s. 89.

(199) Kelleher, a.g.e., s.38.

(200) Kelleher, a.g.e., s.38.

G) Lisan

Yerli işgücünün (özellikle büro personeli ve yönetim kademesinde bulunanların) uluslararası bir dili bilmesi şirket yönetiminin faaliyetlerini kolaylaştırır. İşçilerin ve şirket yönetiminin birbirlerini anlamaması önemli yönetim sorunları doğurabilir. En azından yerli büro personelinin bir uluslararası dili bilmesi bu sorunu hafifletir(201).

II) Ayrıcalık ve Sübvansiyonlar

A) Vergi Ayrıcalıkları

Süresiz olarak gümrük vergisinin uygulanmaması, serbest üretim bölgelerinde sağlanan temel ayrıcalıktır(202). Bölgeler, sermaye teçhizatı ile hammadde ve aramalı gibi girdilerin ithalinde süresiz olarak gümrük vergisinden arındırılırlar.

Vergi konusundaki diğer teşvikler, 20 yıla kadar çıkabilen bir vergisiz dönem, gelir vergisinden ve diğer dolaylı ve dolaysız vergilerden muafiyet veya çeşitli indirimler şeklindedir(203).

Gümrük vergisi dışındaki vergi ayrıcalıkları bölgeden bölgeye büyük farklılıklar gösterir. Bazı bölgeler hiç vergi ayrıcalığı sağlamazken, bazıları süre yönünden sınırsız bir vergisiz dönem sunar. Genellikle sanayileşme için ön ihtiyaçları sağlamaktan yoksun olan bölgeler vergi ayrıcalıklarına

(201) Kelleher, a.g.e., s.38.

(202) UNCTAD, "Export...", s.11; Kelleher, a.g.e., s.39.

(203) UNCTAD, "Export...", s.10.

daha fazla ağırlık vermektedir. Bununla beraber, serbest üretim bölgelerinde geniş kapsamlı vergi ayrıcalıklarının, diğer faktörlerin yetersizliğini giderici etkisinin sınırlı olduğunu belirtmek gerekir(204).

Ayrıca bölgede yatırım kararını etkileyen diğer bir unsur da şirketlere kâr ve sermayelerini yurt dışına transfer edebilme imkanının sağlanmasıdır(205).

B) Sübvansiyonlar

Serbest üretim bölgelerindeki yatırımcılara ev sahibi ülke tarafından, fabrika binası kiralalarında, işçi ücretlerinde ve eğitim harcamalarında sübvansiyon sağlanabilir. Bunlar özellikle bölgedeki fiziki yetersizliklerin en üst düzeyde olduğu ilk kuruluş yıllarında büyük önem taşır(206). Böylece yatırımcı şirketlerin ilk yıllarda karşılaşması muhtemel zararlar bir ölçüde hafifletilmiş olur.

3. Serbest Bankacılık Bölgesi ve Sigortacılık Bölgesi

Serbest bölgedeki ticari ve endüstriyel şirketlere hizmet sağlayan kuruluşların başında bankalar yer alır. Serbest bölgelerdeki bankacılık faaliyetleri kendine özgü bazı nitelikler taşıdığı için, serbest bankacılık bölgesi (free banking zone)

(204) UNIDO, a.g.e., s.20.

(205) UNCTAD, "Export...", s.10.

(206) Kelleher, a.g.e., s.41.

veya uluslararası bankacılık kolaylıkları (international banking facilities) gibi isimlerle normal bankacılık faaliyetlerinden ayırđedilir. Bölge bankaları her türlü vergiden muaftır, (207) munzam karşılıklar yoktur veya düşük orandadır(208), sermaye denetimi daha esnektir, sermaye ile mevduat arasındaki ilişkiler kurula bağılı değildir(209).

Sigortacılık bölgesi ise (insurance zone) ise; serbest bölgelerdeki sigortacılık faaliyetlerini ifade eder. Sigortacılık bölgelerinde büyük ve olağan ticari risklerin karşılanması amaçlanmaktadır(210).

Bankacılık, sigortacılık ve bunların özel türleri olan serbest bankacılık ve sigortacılık bölgesi faaliyetleri ayrı bir araştırma konusu oluşturabilecek niteliktedir. Bu nedenle, çalışmamızın kapsam ve amacını aşmamaya özen göstererek bu konuda yukarıdaki bilgilerle yetinilecektir.

4. Antrepo

Antrepo, (bonded warehouse) yabancı kaynaklı malların geçici bir süre için gümrük vergisi ödemeksizin konulduğu ve gümrük idaresinin denetimi altında olan kapalı yerdir(211).

(207) Tansu Çiller, "Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", Rapor Gazetesi, 11 Ocak 1983, s.2.

(208) Çiller, a.g.e., s.2; Davis, a.g.e., s.II-4.

(209) Çiller, a.g.e., s.2.

(210) Davis, a.g.e., s.II-4.

(211) Karluk, "Uluslararası...", s.261.

Yabancı ülkelerden çeşitli yollarla getirilen eşya antrepolara konur. İhraç edilecek ürünlerin ülke içi vergilerden muafiyet bakımından antrepo rejiminden yararlanması mümkündür. Antrepoya giren eşya ve mallar belirli bir süre bekletildikten sonra tekrar yabancı bir ülkeye gönderilebileceği gibi diğer bir antrepoya da aktarılabilir veya ülkeye ithal edilebilir. İthalat halinde vergiler eşyanın antrepoya girişinde değil ülkeye ithalinde ödeneceği için ithalatçı açısından mali kolaylık yaratır(212).

Uluslararası ticareti kolaylaştırma yolunda bulunmuş bir çare olan antrepo rejiminin XVII. Yüzyıldan beri uygulanmakta olduğu bilinmektedir.

Antrepo rejimi sayesinde ihracatçı ürünlerini derhal piyasaya sürmek yerine, piyasa durumuna göre en uygun zamanı bekleme imkanını elde ederken, ithalatçı da malı görüp istediği miktarda alım yapabilmektedir. Bu şekilde depolama ve stoklama giderlerinden tasarruf edilebileceği gibi bir defada alımın gerektirdiği mali külfetlerden de kurtulmaktadır. Antrepoların şüphesiz bu yararları sağlayabilmesi için uluslararası ticaret yolları üzerinde kurulması gerekir(213).

Antrepolar başlıca, "gerçek" (reel) ve itibari (fiktif) olmak üzere iki çeşittir. Gerçek antrepo işletilmesi kanun veya kararnameler ile kamu iktisadi kuruluşlarına, ticaret odala-

(212) Karluk, "Uluslararası...", s.262.

(213) Karluk, "Uluslararası...", s.262.

rına, mahalli idarelere, bağımsız liman idarelerine bırakılmıştır. Denetimi, gümrük idaresi ile işleten tarafından ortaklaşa yapıldığından antrepoya alınan eşya karşılığında kefalet veya teminat istenmez. İtibari antrepolarda bina ve diğer tesisler eşya sahibince sağlanır ve özel şahıslarca işletilir. Bu sebeple antrepolara giren eşya ve mallardan bunların vergileri tutulurken teminat istenir. Ayrıca bu tip antrepoya konulacak eşya çeşitleri az miktarda olup mevzuatla sınırlıdır ve eşyanın antrepoda kalacağı süre genellikle bir yıldır(214).

5. Serbest Çevre (Free Perimeter)

Serbest çevre, sınırlanarak yerel tüketim amacına yönelik gümrüksüz ithalatın gerçekleştirildiği bir bölgeyi ifade eder. Bu uygulama genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Ülke sınırları içinde yer alan herhangi bir bölgede ithal gümrük vergisinin kaldırılmasının amacı, bölgenin tüketim ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu nitelikte bölgelere ihtiyaç duyulmasının nedeni ise ülkenin belirli bölgelerinde yerel tüketim ihtiyaçlarının yurt içi ticari faaliyetlerle karşılanmamasıdır(215).

6. Gümrüksüz Satış Mağazaları(Duty Free Shops)

Çoğunlukla havaalanlarında kurulan içki, sigara ve çeşitli değerli malların perakende satışının yapıldığı mağazalardır(216). Bu mağazalar giderek yaygınlık kazanmaktadır.

(214) Karluk, "Uluslararası...", s.262; Antrepo konusunda ayrıca bkz. İTO, "Transit...", s.39-41; Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.77-80; Vamık Toprak, Gümrük-Politika, Sevinç Matbaası, Ankara 1965, s.154-159.

(215) UNCTAD, "The use...", s.3'deki 1 numaralı dipnot

(216) Davis, a.g.e., s.II-4.

II. SERBEST BÖLGE UYGULAMALARI

Çalışmamızın bu kısmında serbest bölge uygulamaları hakkında genel bilgiler verildikten sonra, gerek pek çok endüstriyel ve ticari faaliyetin sürdürüldüğü bölge niteliğini taşıması, gerekse çalışmamızın Üçüncü Bölümünde kurulacak olan serbest bölge modeline ışık tutması bakımından, serbest üretim bölgesi ve uygulamaları üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

A. Serbest Bölge Uygulamaları

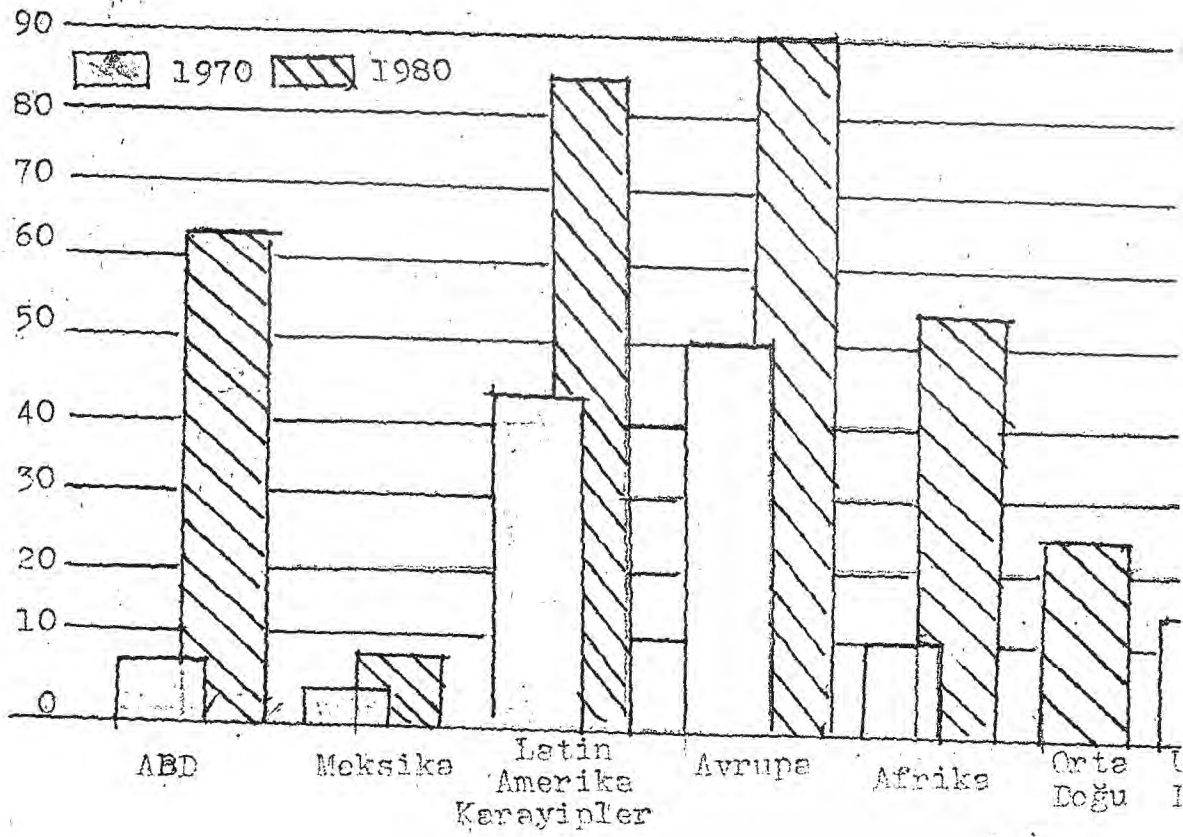
Serbest bölge uygulamaları özellikle 1970 yılından sonra önemli bir artış göstermiştir. 1970 yılında 131 olan serbest bölge sayısı 1980 yılında 362'ye yükselmiştir. Bu yükselişte 1970 sonrasında dünya ekonomik bunalımının yarattığı daralmanın olumsuz etkilerini giderme çabalarının yanısıra, gelişmekte olan ülkelerde hızlanan ihracata yönelik kalkınma çabası da önemli bir rol oynamaktadır. Tablo. I.10'da serbest bölgelerin 1970-1980 yılları arasındaki sayısal gelişimi ve bunun kıtalara göre dağılımı görülmektedir.

B. Serbest Üretim Bölgesi Uygulamaları

Serbest üretim bölgesi uygulamalarının kıtalara ve tür-
lere göre dağılımı ve bunların yerleşim yerleri Tablo. I.11 'de görülmektedir. Ayrıca serbest üretim bölgelerinin harita üzerinde gösterimi için Ek: II,III ve IV'e bakınız.

TABLO: 1.10

SERBEST BÖLGELERİN GELİŞİMİ
(1970-1980)

Kaynak: "The U.S. lags in trade zones", a.g.e., s.82.

TABLO: I.11
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE
İŞLETİLMEKTE OLAN SERBEST ÜRETİM
BÖLGELERİ (1980)

Ülke	Bölge sayısı	Yerleşim yeri
AFRİKA		
Liberya	1	Monrovia
Malta	1	Various sites
Maritus	1	Various sites
Senegal	1	Dakar
Tunus	2	Mégrine Ben Arous
ASYA		
Hindistan	2	Kandla Santa Cruz
Endonezya	2	Jakarta Bantam Island
Malezya	10	Malacca (Batu Berendam (Tanjong Kling Johore Senai Penang (Pulan Jerejak (Prai (Prai Wharves (Bayan Lepas Selangor (Sungai Way/Subang (Ampang/Ulu Klang

Ülke	Bölge sayısı	Yerleşim yeri
		(Telok Panglima Garau)
Filipinler	3	Bataan Mactan Island Baguio City
Kore Cumhuriyeti	2	Masan Iri (Gumi Export (Gumi Industrial (Gurudong Estates (bug Yong (Juen
Sri Lanka	1	Katunayake
KARİPLER VE LATİN AMERİKA		
Barbados	1	Various sites
Belize	1	Belize City
Brezilya	1	Manaus
Şili	1	Iquique
Colombia	3	Barranquilla Palmasece Buñaventura
Dominik Cumhuriyeti	3	La Romana San Pedro de Macones Santiago de los Caballeros
El Salvador	1	San Bartolo
Guatemala	1	Santo Tomás de Castillo

Ülke	Bölge sayısı	Yerleşim yeri
Haiti	1	Port-au-Prince
Honduras	1	Puerto Cortés
Jamaika	1	Port of Kingston
Meksika	2	Coatzacoalcas Salina Cruz
Nikaragua	1	Las Mercedes Airport, Managua
Panamá	1	Colón
ORTA DOĞU		
Mısır	4	Port Said Cairo "Near City" Alexandria Suez
Ürdün	1	Aqaba
Suriye Arap Cumhuriyeti	3	Aleppo Lattakia Tartous
PASİFİK ADALARI		
Samoa	1	Samoa

Kaynak: UNCTAD, "Export...", s.32, Tablo:1

C. Serbest Üretim Bölgesi Uygulama Örnekleri

1. Shannon Serbest Üretim Bölgesi

a. Genel Bilgiler

Ev Sahibi Ülke: İrlanda

Kuruluş Tarihi: 1958

Alan : 80 hektar

b. Sağlanan Teşvikler

Bölgede yatırımcılara sağlanan teşvikler için Ek: I.'e bakınız.

c. Bölgenin Ev Sahibi Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

I) İstihdam

Shannon'daki 1960-1975 yılları arasındaki istihdam hacmi Tablo: I.12'de görülmektedir. Bölgedeki istihdam hacmi 1970 yılında dönemin en üst noktasına ulaşmış, izleyen yıllarda düşme göstermiştir(217).

II. İhracat

Shannon'un 1959-1975 yılları arasındaki ihracat ve ithalat değerleri Tablo: I.13'de, bunun ülkelere göre dağılımı ise Tablo: I.14'de yer almaktadır. Tablo: I.13'de görüldüğü gibi dönem içinde Shannon'un toplam ihracatı sürekli artış gösterirken, bunun ülkenin toplam endüstriyel ürün ihracatı içindeki payı giderek düşmüştür. Bu durum serbest üretim bölgesinin ülke düzeyinde endüstriyel gelişmenin motoru olma görevinin tipik bir örneğidir(218).

(217) Kelleher, a.g.e., s.80.

(218) Kelleher, a.g.e., s.80.

SHANNON'DA İSTİHDAM (1960-1975)

Yıl (Aralık ayı sonu itibariyle)	Serbest Üretim Bölgesi		Havaalanı		Şehir		İnşaat		Toplam	
	Toplam (Erkek)		Toplam (Erkek)		Toplam (Erkek)		Toplam (Erkek)		Toplam (Erkek)	
1960	440 (200)		1250 (1000)		20 (15)		200 (200)		1910 (1415)	
1962	1500 (800)		1350 (1100)		60 (40)		320 (320)		3230 (2260)	
1964	3000 (1600)		1400 (1150)		100 (60)		450 (450)		4950 (3260)	
1966	3822 (1968)		1567 (1200)		170 (112)		390 (390)		5949 (3670)	
1968	4306 (2474)		1721 (1301)		287 (192)		400 (400)		6714 (4367)	
1970	4753 (3140)		1874 (1400)		425 (300)		616 (617)		7669 (5457)	
1971	4100 (2697)		2074 (1500)		459 (305)		609 (609)		7242 (5111)	
1972	4408 (2735)		2123 (1523)		545 (340)		471 (471)		7547 (5069)	
1973	4551 (2883)		2060 (1500)		597 (400)		516 (516)		7724 (5299)	
1974	4124 (2901)		2099 (1509)		648 (427)		337 (337)		7028 (5174)	
1975	3844 (2459)		2206 (1600)		709 (458)		248 (248)		7007 (4765)	

Serbest Üretim Bölgesi: Üretim, depolama ve bakım faaliyetlerini kapsar

Havaalanı: Havaalanı ve buna bağlı yerlerde çalışanları kapsar. Sözelimi, çalışanlar, havayolu personeli, kafeterya personeli gibi

Şehir: Shannon Development'in personeli ve şehirde çalışan diğer kimseler sözelimi tezgahtarlar,

doktorlar ve diğer hizmetlerde çalışanlar

Kaynak: Kelleher, s.8.e., s.83, Tablo 1

TABLO: I.13
SHANNON'UN TİCARETİ (1969-1975)
(£, milyon)

Yıllar	İhracat	İthalat	İrlanda'nın toplam endüstriyel ürün ihracatı	Ülke toplamının %si olarak Shannon'un ihracatı
1969-1963	23.9	19.3	148.8	% 12.3
1964	13.9	11.5	69.1	% 20.1
1965	22.7	16.0	80.6	% 28.2
1966	31.7	24.2	99.9	% 31.7
1967	32.6	22.5	111.8	% 29.2
1968	35.2	20.2	143.3	% 24.6
1969	37.9	24.2	162.4	% 23.3
1970	39.7	23.3	193.2	% 20.5
1971	34.0	19.3	220.3	% 15.4
1972	36.3	20.7	282.3	% 12.9
1973	47.4	23.2	400.0	% 11.9
1974	53.3	30.4	543.9	% 9.8
1975	54.2	28.5	617.2	% 8.8
Toplam	462.8	283.3	3072.8	% 248.7

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.84, Tablo 2

TABLO: T.14

SHANNON'UN ÜLKELERE GÖRE TİCARETİ
(£,milyon)

	1965		1970		1975	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Amerika	10.7	2.3	17.7	2.9	19.9	3.6
İngiltere	6.3	2.6	8.4	3.1	8.8	2.9
BT ülkeleri	3.7	1.0	7.7	1.5	10.9	3.0
Diğer	2.0	10.1	5.9	15.8	14.6	19.0
Toplam	22.7	16.0	39.7	23.3	54.2	28.5

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.84, Tablo 3.

III) Katma Değer: Tablo.I.15 ve I.16'da Shannon'un İrlanda'ya sağladığı katma değer görülmektedir.

TABLO: I.15

SHANNON'UN İRLANDA'YA SAĞLADIĞI KATMA DEĞER(1959-1975)
(£, milyon)

Toplam ihracat	448.9
Artı	
İç piyasaya yapılan satışlar	10.0
Toplam satışlar	458.9
Eksi	
İthal edilen hammadde	272.5
Shannon'un katma değeri	186.4

TABLO: I.16

TABLO: I.15' DEKİ KATMA DEĞERİN DÖKÜMÜ

	Toplam
Kârlar, royaltiller, lisans ücretleri	45.0
İrlanda'dan satın alınan hammaddeler	25.0
Ücretler, aylıklar	75.0
Hizmetler	25.0
Kira, emlak vergisi	6.0
Çeşitli	10.4
	186.4

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.85, Tablo 4.

IV. İdari Masraflar: Shannon'da bölge yönetimince yapılan tüm harcamalar Tablo I.17-I.19'da yer almaktadır.

TABLO: I.17

BÖLGE YÖNETİMİ TARAFINDAN YAPILAN

SERMAYE YATIRIMLARI

(£, 000)

	1959-1964		1965-1975		1959-1975	
	Toplam	İthal girdi	Toplam	İthal girdi	toplam	İthal girdi
Binalar	2,040	408	8,090	1,618	10,130	2,026
Bölgeyi geliştirme	520	2052	1,592	159	2,112	211
Mobilya	10	3	206	62	216	65
Sağlık hizmetleri	-	-	1,182	355	1,182	355
Toplam	2,570	463	11,070	2,194	13,640	2,657

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.86, Tablo 5.

TABLO: I.18

BÖLGE YÖNETİMİ TARAFINDAN YAPILAN SERMAYE
YATIRIMLARI-İSKAN AMACIYLA
(£,000)

	1959-1964	1965-1975	1959-1975 İthal Girdi	İthal Girdi
Binalar	1,175	6,040	7,215	1,443
Kamu binaları	-	104	104	31
Mobilya	20	43	63	31
Geliştirme programı	67	4,368	4,435	443
	1,262	10,555	11,817	1,948

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.86, Tablo 6.

TABLO: I.19

BÖLGE YÖNETİMİNİN CARİ MASRAFLARI
(£,000)

	1959-1964 Toplam	İthal Girdi	1965-1975 Toplam	İthal Girdi	1959-1975 Toplam	İthal Girdi
Genel masraflar	356	36	5,773	557	6,129	613
Geliştirme	279	210	2,578	1,860	2,857	2,070
Toplam	635	246	8,351	2,437	8,986	2,683

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.87, Tablo 7.

TABLO: I.20
ALINAN KİRALAR
(L,000)

	Meskenlerden	Endüstriyel binalardan	Toplam
1959-1964	70	163	233
1965-1975	2,127	3,419	5,546
Toplam	2,197	3,582	5,779

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s. 87, Tablo 8.

V) Ödemeler Bilançosu Etkisi

Shannon'un İrlanda'nın ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi Tablo I.21'de görülmektedir.

TABLO: I.21
ÖDEMELER BİLANÇOSU ETKİSİ
(E,milyon)

Ticaret bilançosu	165.400
Artı sermaye yatırımları	17.000
Toplam	182.400
Eksi Tablo I.15, I.17, I.18	
I.19'daki ithal malı girdiler	77.188
Eksi diğer ithal malı girdiler	1.500
Ödemeler bilançosuna net katkı (1959-1975)	103.712

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.88, Tablo 9.

VI) Yönetim becerisini yükseltmek: Shannon'un ilk kuruluşunda yönetim kademelerindeki İrlandalı personel sayısı çok azdı. Sonraları bu durum değişmiştir. 1975 yılında bölgedeki 23 endüstriyel kuruluş üst yönetim kademelerinde İrlandalı personeli istihdam ederken, 8 kuruluş aynı görevlerde yabancı personel kullanıyordu. Shannon'daki şirketlerde yöneticilik yapan İrlandalılar daha sonra ülkenin çeşitli şirketlerinde önemli mevkilerde görev almışlar, böylece Shannon'da elde edilen yönetim tecrübesi ülke düzeyine yayılmıştır(219),

VII) Teknik beceriyi yükseltmek: Shannon'daki şirketler geliştirdikleri kişilere teknik eğitim sağlamışlardır. Bölgede eğitilen mühendisler veya çeşitli kademedeki teknik elemanlar İrlanda'da bu alandaki beceri düzeyinin yükselmesini sağlamışlardır(220).

d. Bölgenin Yönetimi

Atlantik havayolunda başlıca ikmal noktası olan Shannon havaalanı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir gelişme göstermiştir. 1950'lerden sonra ise jet uçaklarının gelişimi ve yaygın olarak kullanılmaya başlaması, Shannon'un Kuzey Atlantik havayolunun ikmal merkezi olma rolünün ortadan kalkmasına neden olmuştur. Böylece Shannon'da istihdam edilen 1500 kişi için işsizlik tehlikesi başgöstermiştir.

(219) Kelleher, a.g.e., s.81.

(220) Kelleher, a.g.e., s.81.

Bu gelişmelerin sonucu olarak Shannon havaalanının varlığını ve eski faaliyet hacmini koruyabilmesi amacıyla 1957 yılında, Shannon Serbest Havaalanı Geliştirme Yönetimi (Shannon Free Airport Development Authority) kurulmuştur.

Bu kuruluşun görevleri şunlardır:

- Hava yolcu trafiğinin (özellikle turist trafiğinin) geliştirilmesi.
- Bir serbest üretim bölgesi kurulması ve geliştirilmesi.
- Depolama faaliyetlerinin geliştirilmesi.

Bu gelişmeden sonra İrlanda Millet Meclisi 1958 yılında iki kanun çıkarmıştır.

- Serbest Bölge Kanunu (The Customs Free Airport Act)
- Finansman Kanunu (The Finance Act)

Bu kanunlar hammadde ve sermaye teçhizatının gümrüksüz ithal edileceği ve ihracattan elde edilen kârların vergiden muaf tutulacağı bir serbest üretim bölgesinin kurulmasına izin veriyordu.

Shannon serbest üretim bölgesi aynı yıl (1958) kurulmuştur. Daha sonra, 1959 yılında İrlanda Millet Meclisi'nden bölgenin kuruluş kanunu (The Shannon Free Airport Development Company Limited Act) geçmiştir. Bölge yönetimi şirketleştirilerek, amaçlarını gerçekleştirebilmesi için

gerekli yetki ve finansal destek sağlanmıştır.

Şirket bir yönetim kurulu tarafından yönetilir. Yönetim kurulunda daima hükümete ve endüstri kesimine ait temsilciler yer alır. Şirketin politikası hükümet politikaları çerçevesinde kalınarak sürdürülür. Şirketin en üst yöneticisi genel müdürdür ve bu görevi sırasında yönetim kurulu üyeliğinde bulunamaz, fakat kurul toplantılarına katılır.

Şirketin örgüt yapısı Tablo.F.22'de görülmektedir.

Endüstriyel Gelişim Bölümü, Endüstriyel araştırmalar yapmakla, endüstri kuruluşlarının başvurularını değerlendirmekle, bu kuruluşlarla ilişki kurup, kuruluş ve işletilmeleri sırasında çıkan sorunların çözümünde yardım sağlamakla görevlidir.

Tanıtım Bölümü, şirketin basın ve kamuyla ilişkilerini düzenler.

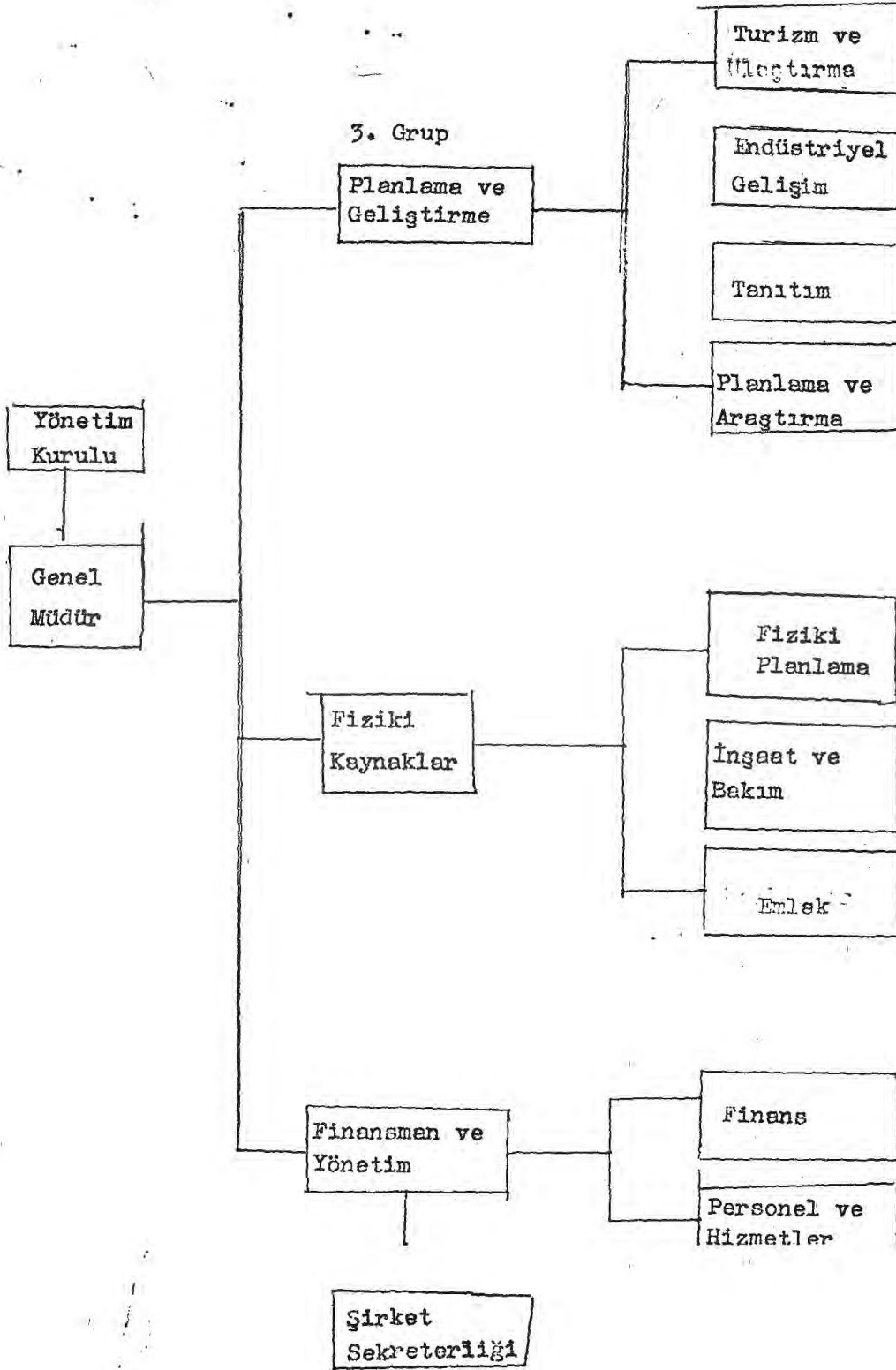
Planlama ve Araştırma Bölümü, Şirketin diğer bölümlerine ekonomik ve sosyal planların hazırlanmasında tavsiyelerde bulunur.

Turizm ve Ulaştırma Bölümü, Shannon havaalanındaki uçuş ve yolcu trafiğini düzenlemekle görevlidir.

İnşaat ve Bakım Bölümü, şirkete ait tüm inşaat projelerinin planlama ve yönetimini üstlenir. Ayrıca şirket mülklerinin bakımını sağlar.

TABLO: I.22

SHANNON SERBEST ÜRETİM BÖLGESİ
YÖNETİM ŞEMASI

Emlak Bölümü, kira toplama ve benzeri faaliyetlerden oluşan şirket mallarının yönetiminden sorumludur.

Fiziki Planlama Bölümü, Shannon'un geliştirilmesi ile ilgili tüm planların uygulamaya konulması ve koordine edilmesiyle görevlidir.

Finans Bölümü, şirketin muhasebesini ve finansal denetimini yürütür.

Sekreterlik, şirketin bütün kanuni işlemlerini düzenler. Kanuni dökümanların, taslekların ve tekliflerin hazırlanmasını koordine eder ve hükümetle olan resmi yazışmaları yürütür.

Personel ve Hizmet Bölümü, personele ilişkin işleri ve genel hizmetleri yürütür. Bundan başka işçi-işveren ilişkileri, işçi alım ve eğitimi konularında endüstriyel kuruluşlara yardım ve tavsiyelerde bulunur.

2. Masan Serbest Üretim Bölgesi

a.Genel Bilgiler

Ev sahibi ülke: Güney Kore

Kuruluş tarihi: 1970

Alan: 175 hektar

Yerleşim yeri: Masan, ülkenin güney kıyılarında, ikinci büyük şehir olan Pusan'ın 60 km. batısında yer almaktadır.

b. Sağlanan Teşvikler

Bölgede yatırımcılara sağlanan teşvikler için Ek: I'e bakınız.

c. Bölgenin Ev Sahibi Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

I) Masan'ın ihracatı ve istihdam düzeyi (1971-1975)

Masan'da 1971-1975 yılları arasında, şirket sayısında, ihracatta ve istihdam hacminde gözlenen gelişmeler Tablo.I.23' de yer almaktadır.

TABLO: I.23

MASAN'IN 1971-1975 YILLARI ARASINDAKİ GELİŞİMİ

Yıl	Ruhsat alan şirket sayısı	İşletilen şirket sayısı	İhracat (\$, milyon)	İstihdam		
				Toplam	Erkek	Kadın
1971	22	6	0.8	1,250	130	1,120
1972	69	26	10.0	7,170	1,050	6,120
1973	115	71	70.0	21,240	3,960	17,280
1974	110	98	181.0	20,820	5,630	15,190
1975	105	100	104.0	20,950	5,610	15,340

Kaynak: Jean Currie, Investment: the growing role of export processing zones, The Economist Intelligence Unit Ltd, London 1979, s.73.

II) Masan'da ev sahibi ülke tarafından yapılan yatırımlar

Bu konudaki rakamlar Tablo .II.24'de görülmektedir.

TABLO: I.24

MASAN'DA EV SAHİBİ ÜLKE TARAFINDAN YAPILAN YATIRIMLAR
(1975YILI SONUNA KADAR)
(\$, milyon)

Yatırımın cinsi	Miktar\$(milyon)
Bölge Geliştirme	7.389
Endüstriyel su arzı	0.588
Liman inşaatı	2.103
Liman çevresinin temizlenmesi	1.161
Kamu hizmetleri	1.007
Fabrika binaları (6adet)	3.095
Sağlık hizmetleri	0.787
Yardımcı hizmetler	0.557
TOPLAM	16.687

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.76, Tablo 1.

III) Masan'da şirketler tarafından yapılan yatırımlar ve yatırımcı şirketlerin milliyeti. Bu konudaki bilgiler Tablo:I.25' de görülebilir

TABLO: I.25
MASAN'DAKİ ŞİRKET YATIRIMLARI
(\$, milyon)

Sektörler	Şirket sayısı	yatırım değeri	Yatırımcıların milliyeti	Yatırı sayısı	Yatırı değeri
Metal ürünleri	27	27.149	Japon	95	77.7
Elektronik	26	22.922	A.B.D.	8	9.7
Makina	18	24.350	Diğer	2	1.1
Tekstil	8	2.200	Toplam	105	88.5
Kimya	5	4.222			
İşlenmiş gıda	3	3.177			
Diğer	18	4.477			
Toplam	105	88.517			

Kaynak: Kelleher, s.g.e., s.76, Tablo: 2.

IV) Masan'ın gayri safi ihracatı ve katma değeri
(1979) (\$ milyon)

TABLO: I.26

Bölgenin gayri safi ihracatı	Bölge ihracatı- nın sağladığı tahmini katma değer	Güney Kore'nin toplam ihracatı ve bölge ihraca- tının buna oranı	Güney Kore'nin endüstriyel ürün ihracatı ve bölge ihracatının buna oranı
60035	313.5	14.951.8 (4.0)	13.224.6 (4.5)

Kaynak: UNCTAD, "Export...", s.40, Tablo: VIII.

d) Bölgenin Yönetimi

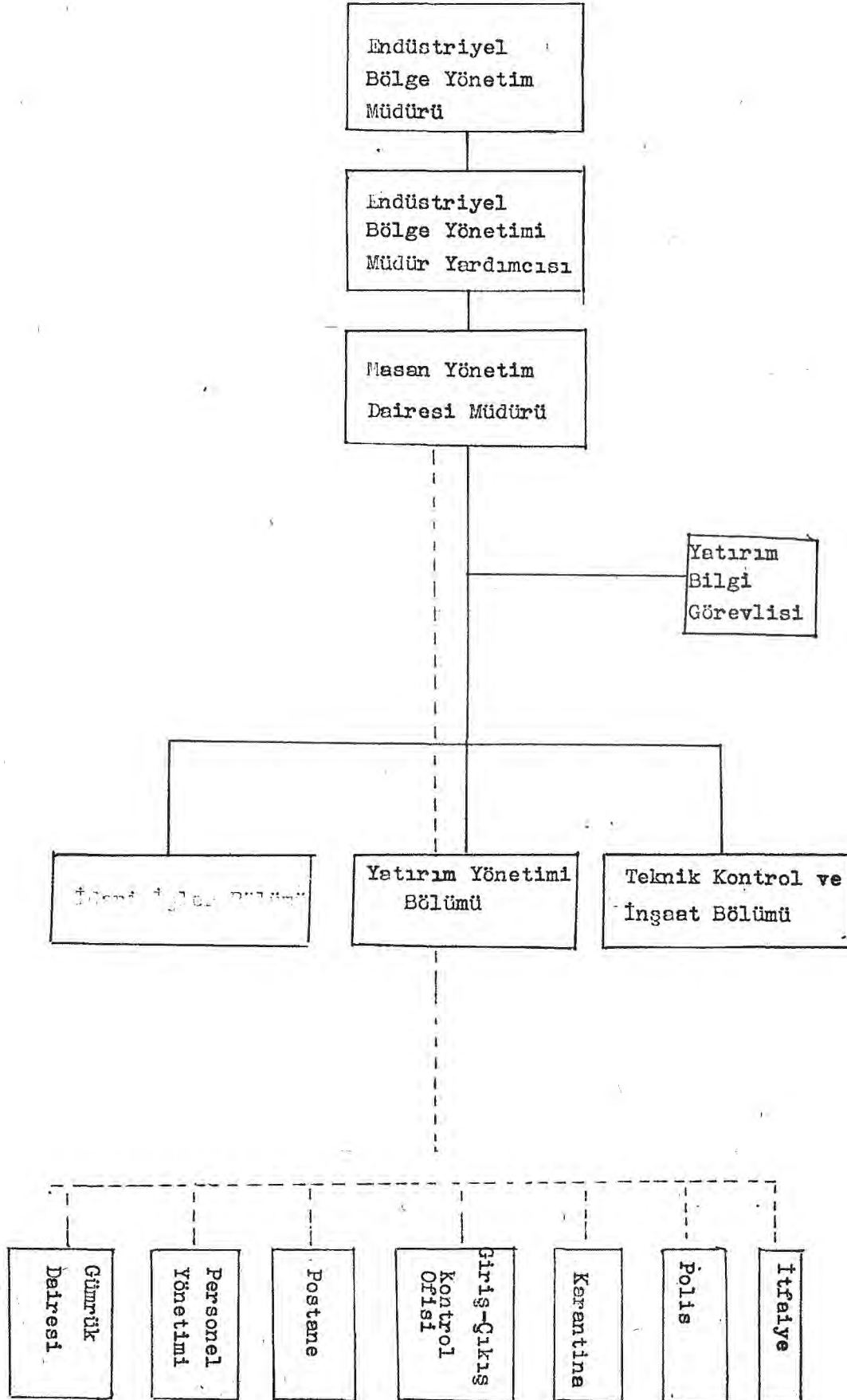
Masan serbest üretim bölgesinin yönetimi 1 Ocak 1970'de yürürlüğe konulan serbest bölge kuruluşuna ilişkin bir kanunla (Law for the Establishment of Free Export Zones) Kurulmuştur. Bu düzenleme, Masan serbest üretim bölgesi, diğer serbest üretim bölgeleri ve ihracata yönelik diğer örgütler üzerinde yetki sahibi bulunuyordu. Bütün bu örgütler Ticaret ve Endüstri Dairesine bağlı durumda bulunuyordu, fakat bunları koordine edecek bir kuruluş mevcut değildi. 16 Ocak 1973 tarihinde Masan serbest üretim bölgesinin yönetimi ve diğer bölge yönetimleri feshedilerek, ülke düzeyinde bütün serbest üretim bölgelerini ve sanayi bölgelerini yönetmek amacıyla yeni bir yönetim olan endüstriyel bölge yönetimi (Industrial Estate Administration) Ticari ve Endüstri Dairesine bağlı olarak resmen faaliyetlerine başlamıştır.

Bu kuruluşun yönetim ve denetimi altında bulunan Masan serbest üretim bölgesi yönetim dairesi (Masan Free Zone Administration Office) bölgenin yönetim ve faaliyetlerinin sürdürmesinden sorumlu tutulmaktadır.

Masan yönetim dairesinin Müdürü Endüstriyel Bölge Yönetiminin müdür yardımcısına karşı sorumludur. Masan yönetimdaairesinde üç bölüm vardır. Bunlar İdari İşler Bölümü, Yatırım Yönetim Bölümü, Teknik Kontrol ve İnşaat Bölümüdür.

TABLO: I.27

MASAN SERBESTZÜRETİM BÖLGESİ
YÖNETİM ŞEMASI

İdari İşler Bölümü, personel yönetimi, finansal konular, güvenlik ve diğer kuruluşlarla ilişkin konularını yürütür.

Yatırım Yönetim Bölümü, endüstriyel başvuruların alınması ve değerlendirilmesinden sorumludur. Ayrıca, ithalat, ihracat konularında izin verme, bölgedeki şirketlerin zaman zaman ortaya çıkan sorunlarda bilgi ve tavsiye sağlama konularıyla ilgilenir.

Teknik Kontrol ve İnşaat Bölümü ise, bölge yönetim daire-sine teknik bilgi sağlar. Endüstriyel proje uygulamalarının teknik yönden incelenmesi, ithalat ve ihracatın teknik denetimi konularıyla ilgilenir. Ayrıca bina ruhsatlarının verilmesi, inşaat denetimini, limanın bakım ve onarımı faaliyetlerini yürütür. Yatırım bilgi görevlisi ise müdüre gerekli konularda rapor verir.

3. Bataan Serbest Üretim Bölgesi

a. Genel Bilgiler

Ev sahibi ülke: Filipinler

Kuruluş tarihi: 1972

Alan: 345 Hektar (Bataan I:56 hektar; Bataan II:82 hektar; Bataan III:207 hektar)

Yerleşim yeri Başkent Bagken Manila'dan 170 km uzakta ve Mariviles limanı yakınında yer almaktadır.

b. Sağlanan Tegvikler

Bölgede yatırımcılara sağlanan tegvikler için Ek: I'e bakınız.

c. Bölgenin Ev Sahibi Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

I) İstihdam

Bataan'ın 1972-1976 yılları arasında sağladığı istihdam Tablo: I.28'de görülmektedir.

TABLO:I.28

BATAAN'DA İSTİHDAM

Yıl (30 Haziran itibariyle)	İnşaat işçisi	Fabrika işçisi
1972	728	1177
1973	1954	1432
1974	5210	3358
1975	7478	5299
1976		30.000(Toplam)

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.73, Tablo 5.

II) İhracat

Bölgeden gerçekleştirilen ihracata ilişkin rakamlar

Tablo: I.29'da görülmektedir.

TABLO: I.29
BATAAN'IN İHRACATI

yıl(30 Haziran itibariyle)	İhracat(\$,milyon)
1974	2.136
1975	8.754
1978	200.000

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.73, Tablo 4.

III.) Bölge Yönetimince Yapılan Harcamalar

Haziran 1975'e kadar bölge yönetimince yapılan harcamalar

Tablo: I.30'da görülmektedir.

TABLO: I.30
DATAAN'DA BÖLGE YÖNETİMİNCE YAPILAN HARCAMALAR
(Haziran 1975'e kadar)
(\$, milyon)

Toprak	12.974
Arazi Geliştirme	10.283
Elektrik Enerjisi	2.015
Su ve Kanalizasyon	2.107
Binalar	7.093
Baraj	9.731
Teçhizat	5.064
Geliştirme harcamaları	16.978
TOPLAM	66.245

Kaynak: Kelleher, a.g.e.,s.72, Tablo 1,

IV) Şirket Yatırımları

Bataan'da yatırım yapan şirketlerin milliyetleri ve yatırım değerleri Tablo: I.31'de; yatırımların endüstriyel sektörlere göre dağılımı ise Tablo: I.32'de görülmektedir.

TABLO: I.31

BATAAN'DAKİ ŞİRKET YATIRIMLARI

Yatırımcı şirketlerin milliyeti	Şirket sayısı	Yatırım değeri (\$.milyon)
Filipin	6	78.0
Filipin/Japon	4	5.3
Filipin/İngiliz	4	5.6
Filipin/Diğer	2	0.5
Dğer	<u>3</u>	<u>39.4</u>
Toplam	19	128.8

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.72, Tablo 2.

TABLO: I.22
BATAAN'DAKİ ŞİRKET YATIRIMLARININ
ENDÜSTRİYEL SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

Sektörler	Şirket Sayısı	Yatırım Değeri (\$,milyon)
Tekstil		
Ciysi	12	40.8
Ayakkabı		
Makina	4	84.5
Metal ürünleri		
Elektronik	1	0.2
Diğer	2	3.3
TOPLAM	19	128.8

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s. 73, Tablo 3.

v) Döviz Gelirleri

Bölgenin Döviz gelirleri konusunda kesin bir bilgi yoktur(221).

d. Bölgenin Yönetimi

Bataan'ın kurulmasını sağlayan kanun 1969 yılında çıkmıştır. Bu kanun aynı zamanda bölgenin kontrol ve yönetimi için bir serbest bölge yönetimi kurulmasına da sağlamıştır. 1972 yılına kadar bölgedeki ilerleme düşük düzeyde kalmıştır. 20 Mayıs 1972'de bölge yönetimi devlet dairesinden şirket şeklinde dönüştürülmüştür. Yeni yönetimin ismi serbest üretim

(221) Bu konuda bkz. Kelleher, a.g.e., s.75.

ge yönetimi (Export Processing Zone Authority) olarak belirlenmiştir. Bu tarihten sonra Bataan gelişme göstermeye başlamıştır.

Bataan'ın yönetim merkezi Manila'dadır. Yönetimin en üst organı yönetim kurulu (Board of Commissioners) dir ve bölge yönetimine ilişkin tüm kararları vermeye yetkilidir. Genel Müdür ve iki yardımcısı bulunur. Genel Müdür aynı zamanda yönetim kurulunun da başkanıdır. Yardımcılarından biri bütün idari işlerden, diğeri ise bölgenin işletilmesinden sorumludur. Genel Müdür yardımcılarına 3'er müdür bağlıdır. Bunlar Planlama ve Proje Değerleme, Personel ve İdare, Finans; Girişimcilerle İlişki, İnşaat ve Halkla İlişkiler, Mühendislik Müdürleri'dir.

Planlama ve Proje Değerleme Müdürü, endüstriyel kuruluşların bölgedeki ihtiyaçlarını karşılamakla, endüstriyel başvurularını alıp, değerlemekle görevlidir,

Personel ve İdare Müdürü ile, Finans Müdürünün görevleri isimlerinden anlaşıldığı gibidir. Girişimcilerle İlişkiler Müdürü bölgedeki şirketlerle kuruluş ve işletme safhasında ilişki kurmak, böylece bu kuruluşların bölge yönetimiyle olan ilişkilerini sağlamakla görevlidir. Ayrıca, hammadde, sermaye techizatı ve bitmiş ürünlerin ithalatı, ihracatı, işçi-işveren ilişkileri, işçi alımı gibi konularda bölgedeki kuruluşlara yardımcı olur ve tavsiyelerde bulunur.

İnşaat ve Halkla İlişkiler Müdürü, isminden anlaşılan görevleri yürütür.

Mühendislik Müdürü ise, bölgedeki fiziki planlama ve inşaat işlerinden sorumludur.

TABLO: I.33

BATAAN SERBEST ÜRETİM BÖLGESİ
YÖNETİM ŞEMASI

Yönetim Kurulu

Genel Müdür

Genel Müdür
Yardımcısı

Genel Müdür
Yardımcısı

Müdür

Müdür

Planlama ve
Proje Değerleme

Finans

Girişimcilerle
İlişki

İnşaat ve
Halkla İlişkiler

Mühendis

Personel ve İdare

Bölge Yöneticisi

Bölüm Başkanı

Planlama ve
Proje Değerleme

Personel ve Finans
İdare

Girişim
Yönetimi

İşken ve
Halkla İlişki-
ler Mühendislik

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.106,

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

SERBEST BÖLGELER

VE TÜRKİYE

I. TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGELERİN TARİHÇESİ VE KANUNİ DÜZENLEMELER

A. Tarihçe

Serbest bölgelerin Türkiye'deki tarihi gelişimi incelendiğinde, bazı yıllarda bu alanda ciddi girişimlerde bulunduğu, fakat bunların hiçbirinin sonuçlandırılmadığı görülmektedir. Türkiye'de serbest bölgelere ilişkin olarak atılan adımlar, hazırlanan birkaç rapor, çeşitli kanuni düzenlemeler ve üç adet kısa süren başarısız uygulamanın ötesine geçmemiştir.

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'de serbest bölgelerin tarihi gelişimi, Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki temel dönemde ele alınacaktır. Cumhuriyet Dönemi, serbest bölge kurma girişimlerinin kazandığı yoğunluk dikkate alınarak üç alt dönem içinde incelenecektir. Her bir dönem, tarihi gelişmeler ve bunların değerlendirilmesi olarak iki safhada incelenerek, dönem içinde serbest bölge kurmaya yönelik girişimlerin tarihi bir sıra ile incelenmesinin yanısıra bu girişimlerin sonuçları ve değerlendirilmesi üzerinde de durulacaktır.

1. Osmanlı İmparatorluğunun Son Zamanlarında

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde serbest bölge konusu ele alınmaya bağlanılmıştır. O devirde, Rusya ve Ro-

manya'da serbest bölgelerin kurulması ile İstanbul, uluslararası ticari alandaki üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştı. İstanbul'un durumunu koruyabilmesi için serbest bölgelerin gerekli olduğu fikri üzerinde duruluyordu(1).

Günümüzde Romanya'nın sınırları içinde yer alan Sulina kentinde bir serbest bölge kurulması da 1856 yılında önerilmiş,fakat uygulama safhasına geçilememiştir(2).

Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarda serbest bölge kurma düşüncesi doğmuş, fakat dönemin büyük problemleri içinde konuya bir çözüm getirilememiştir(3).

2. Cumhuriyet Döneminde

a. 1923-1929 Yılları Arasında

I) Tarihî Gelişmeler

Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllarda azınlıkların sahnedan çekilmesi ile Türk tüccarları yeni iş alanları elde etmişler; fakat dış ekonomik ilişkilerde daha önce kurulmuş iş bölümünü değiştirememişlerdir. Yabancı sermaye dünya pazarlarıyla doğrudan bağlantıları elinde bulundurmaya devam ederken, Türk tacirleri yabancı sermayenin yurt içi temsilciliği ve a-

(1) Ekrem Pakdemirli, "Türkiye'de Serbest Bölgeler", İzmir Ticaret Odası Dergisi, S. 3 Mart 1983, s.7.

(2) Selahattin Tuncer, "Türkiye'de Serbest Bölge", Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler Semineri içinde, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1982, s.26.

(3) Pakdemirli, a.g.e.,s.7.

racılığı görevini üstleniyorlardı(4).

Bu dış ticaret ilişkisinde Türkiye'nin elde ettiği pay çok düşük oluyordu. Yabancı ticaret sermayesi Türk ihraç ürünlerini nihai üretime yakın bir safhadan ve dünya pazarlarındakinden daha düşük fiyatlarla satın alıp, yüksek kâr elde ediyordu. Dış ticaret ilişkileri içindeki konumlarını kısa sürede farkederek Türk Tüccarları(5) 1923-1929 yılları arasında dış ticaretten aldıkları payı azaltan şartların değiştirilmesi için devletin tedbir almasını istemişlerdir(6).

Bu dönemde Türk ihraç ürünlerinin dünya pazarlarındakinden düşük fiyatlarla satılmasının temel nedeni, Türk liman tesislerinin yetersiz oluşu ve sadece birkaç limanla bağlantılı bulunmasıydı. Bu durum alıcı için tekelleri bir durumun doğmasına ve fiyatların alıcının istediği noktada oluşmasına neden oluyordu(7).

Bu dönemde Türk tüccarlarının ihracat fiyatlarının oluşumunda söz sahibi olmasına ve dış ticaretten aldıkları payı artırmaya yönelik geçitli düzenlemelere arzu duyuluyordu.

(4) Çağlar Keyder, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarının Millileşmesi", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayısı, s.245.

(5) Keyder, a.g.e., s.245.

(6) Keyder, a.g.e., s. 245.

(7) Keyder, a.g.e., s. 245.

Bu konuda alınan ilk tedbir, deniz ticaret filosunun geliştirilmesi olmuş; ayrıca liman tesislerinin iyileştirilmesinin Türk tacirlerine yeni imkanlar yaratacağı düşünülmüştür.

İstanbul limanı içinde bir serbest bölge kurulmasının da, ilerisi için çok şey vaad eden bir gelişme olacağı ve transit ticaret hacmini artırarak, Türk ticaret sermayesine yeni imkanların kapısını açacağı fikri kuvvet kazanıyordu(8).

Birinci Dünya Savaşı öncesi önemli bir transit ticaret merkezi olan İstanbul limanı, savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin dış ticaret imkanlarının azalması, buna ilave olarak liman tesis ve hizmetlerinin kalitesinin düşüklüğü nedeniyle bu niteliğini büyük ölçüde kaybetmişti. 1910 ile 1927 yılları arasında İstanbul'a uğrayan gemi tonajı % 45 azalmıştı. İstanbul'da kurulacak bir serbest bölgenin limana eski durumunu kazandıracağı düşüncesi üzerinde duruluyordu(9).

Türk hükümeti, 1926 yılında, İstanbul'da serbest bölge kurma imkanlarını araştırmak üzere, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca oluşturulacak özel bir komisyonu görevlendirmişti. Komisyon, 11.12.1926 tarihinde, "İstanbul'da Serbest Bölge Kuruluşu ile ilgili Rapor"u hazırlayarak Hükümet'e sunmuştur.

(8) Keyder, a.g.e., s. 246

(9) Keyder, a.g.e., s.247.

Rapor'da İstanbul'un uluslararası ticaret yollarının önemli bir geçiş noktası olduğu ve geniş bir hinterlanda sahip bulunduğu vurgulanarak, burada kurulacak bir serbest bölgenin tüm ülke için yarar sağlayacağı belirtilmektedir. Serbest bölge işlerinde hinterlandın, iç- hinterlanddan başka bir anlam taşıdığı ve serbest bölgenin gerçek hinterlandının siyasi sınırlara uymadığı belirtilen raporda, İstanbul'da serbest bölge kurulduğu takdirde, Rusya, İran ve Bulgaristan'ın bir bakıma Türkiye'nin hinterlandı durumuna gireceği iddia edilmektedir. Raporun daha sonraki bölümlerinde serbest bölgenin İstanbul'daki kuruluş yerinin seçimi ve bölgede gerekli olan tesislere ilişkin ayrıntılı görüş ve önerilere yer verilmektedir(10).

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından oluşturulan aynı komisyon, 1927 yılında İstanbul'da bir serbest bölge kurulmasına ilişkin ikinci raporunu da hazırlayarak Hükûmete sunmuştur.

1927 tarihli ikinci raporda, büyük ölçüde ilk rapora paralel görüşlere yer verilerek, İstanbul Limanında bir serbest bölge kurulabilmesi için yapılması gereken düzenlemeler ay-

(10) İstanbul'da Serbest Bölge Kuruluşu ile ilgili, 11.12.1927 tarihli raporun tam metni için bkz. Fröbel-Heinrichs-Kröyer, a.g.e., EK I, s.233-237; İstanbul Ticaret Odası, S.7

80

rıntılı olarak açıklanmıştır(11). .

Türkiye'de serbest bölge konusunda fikrî alanda meydana gelen bu gelişmelerden sonra, T.B.M.M., 1927 yılında 1132 Sayılı, "Serbest Mıntika Hakkında Kanun"u onaylamıştır. İstanbul'da serbest bölge kurulması konusunda Hükümete yetki veren bu kanun, Türkiye'de çıkarılan ilk serbest bölge kanunudur.

1132 Sayılı serbest bölge kanununun tek uygulaması, 2.2.1929 tarihli kanun ile, "Ford Motor Company"e Türkiye'ye satacağı otomobil, Kamyon ve traktörleri monte edebilmesi için Tophane rıhtımında ayrılan bir alanda serbest bölge hak ve ayrıcalıklarından yararlanma imkanı sağlanmasıdır.

Ford Motor Company, Türkiye ile yapmış olduğu anlaşmaya dayanarak, Tophane rıhtımında kendisi için ayrılan alanda bir otomobil montaj fabrikası kurmuş(12); fakat kısa bir süre sonra faaliyetini durdurmuştur. Bu, Türkiye'deki ilk serbest bölge uygulamasıdır.

Bu yıllarda serbest bölge konusunda atılan adımlar arasında; Mehmet Ali Nafset tarafından hazırlanan rapordan da söz etmek gerekir.

(11) İstanbul'da bir Serbest Bölge Kurulması ile ilgili 1929 tarihli raporun tam metni için bkz. Fröbel-Heihrichs-Kreye, s.g.e., EK II, s.238-247; İstanbul Ticaret Odası, s.g.e., s.81-89.

(12) İstanbul Ticaret Odası, s.g.e., s.98.

Hükümet, 1927 yılında, Avrupa'daki serbest bölgeleri incelemek üzere, İstanbul Ticaret Odası Deniz Ticareti Şubesi Müdürü Mehmet Ali Nafset'i yurt dışına göndermiştir. Nafset, Anvers, Amsterdam, Kopenhag, Danzig, Stettin, Hamburg ve Marsilya'daki serbest bölgeleri inceleyerek hazırlanmış olduğu raporu 1.1.1928 tarihinde Hükümete sunmuştur.

Nafset, raporunda İstanbul'da serbest bölge kurulmasının çok büyük ekonomik yararlar sağlayacağını, bu nedenle kuruluş yerinin vakit geçirmeden belirlenmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, İstanbul liman tesislerinin geliştirilmesi ve liman yönetiminin iyileştirilmesi ihtiyacı üzerinde de durarak bu konularda ayrıntılı açıklama ve önerilerde bulunmuş, diğer limanlarımızın da geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur(13).

II) Dönemin Değerlendirilmesi

Yukarıdaki açıklamalardan da görülebileceği gibi 1923-1929 yılları arasında, Türkiye'de serbest bölge kurmaya yönelik girişimler bakımından oldukça yoğun bir dönem geçirilmiştir.

Bu dönemde, Türkiye'de serbest bölge kurma fikri, Türk tüccarlarının dış ticaret ilişkilerindeki konumlarının iyileştirilmesi alanında düşünülen çegitli tedbirler arasında ele alınmıştır. Bu yıllarda, deniz ticaret filosunun, liman

(13) Nafset'in raporunun tam metni için bkz., Fröbel-Heinrichs Kreye, a.g.e., EK IV, s.251-265.

tesislerinin geliştirilmesi, serbest bölgelerin kurulması gibi girişimlerin, Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerindeki konumunu iyileştireceği ve dış ticarettten daha fazla pay alınmasını, ihrac fiyatlarının oluşumunda söz sahibi olmasını sağlayacağı görüşü kuvvet kazanıyordu.

1132 sayılı kanunun çıkarılması, serbest bölge konusunda atılan adımlar bakımından, bu dönemin en önemli girişimi sayılabilir. O günün koşullarına oldukça uygun ve yeterli olan bu kanuna dayanılarak İstanbul'da tam anlamıyla bir serbest bölge kurulması mümkün olmamıştır. "The Economist" muhabirinin söylediği gibi, proje önemli miktarda sermaye yatırımını gerektirmekte idi ve "Türk Sermayesi Yetmeyeceğinden bu paranın kuşkusuz dışarıdan gelmesi gerekiyordu"(14). Böyle bir yabancı yatırımı çekecek adımlar atılmamış, Hükümet ise başlangıçtaki niyetini gerçekleştirecek gayreti göstermemiştir(15).

1132 sayılı kanuna dayanılarak gerçekleştirilen tek uygulama, "Ford Motor Company"nin Tophane rıhtımında kendisi için ayrılan alanda bir otomobil montaj fabrikası kurmasıdır. Ancak bu uygulamayı gerçek anlamda bir serbest bölge olarak adlandırmak oldukça güçtür. Çok sınırlı ve belirli faaliyetlere yönelik olarak tek bir şirkete bazı serbest bölge hak ve ayrıcalıkları tanınmıştır. Ancak serbest bölgenin en önemli özelliği olan gümrük sınırları dışında sayı-

(14) Keyder, a.g.e., s.248'den The Economist, 30 Ekim 1926.

(15) Keyder, a.g.e., s.248.

ması, Ford Şirketinin Tophane'de faaliyette bulunduğu alana uygulandığı için, bu bir serbest bölge uygulaması sayılabılır. Bununla da bu alan, "serbest yer" şeklinde isimlendirilmiştir(16).

Ford Motor Company, Tophane rıhtımında kendisi için ayrılan alanda kurduğu fabrikanın faaliyetini kısa bir süre sonra durdurmuştur. İstanbul Ticaret Odası tarafından 1960 yılında yayınlanan bir raporda bu konuya değinilerek; "mahiyeti anlaşılmış ve faydası takdir edilmiş olsaydı milli ekonomimize paha biçilmez hizmetler ifa etmesi mümkün olan, bu tesis çok sert ve bezdirici idari tasarruflarla işleyemez hale getirilmiş, nihayet kurucusuna memleketimizden ayrılıp ekip memleketlere gitmiktən başka bir imkan bırakılmamıştır(17)"denilmektedir.

Özetle, bu dönemde Türkiye'de serbest bölge uygulamasına geçilememesinin temel nedenlerinin: Serbest bölge için gerekli altyapıyı gerçekleştirecek yeterli sermayenin olmayışı; bu alanda yabancı sermaye yatırımlarından yararlanmak için gerekli çabanın gösterilmemesi; bürokratik işlemlerin çokluğu ve karmaşıklığı olduğu söylenebilir.

(16) İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.98.

(17)"Transit Ticaretin Memleketimiz Bakımından Ehemmiyeti ve İstanbul'da Bir Transit Antreposu Kurulması", a.g.e., s.43.

b. 1930-1980 Yılları Arasında

I) Tarihi Gelişmeler

Bu dönemde, özellikle 1930-1950 yılları arasında, Türkiye'de serbest bölge konusu hemen hemen unutulmuştur. Bu yıllarda ülkemizde konuyla ilgili dikkate değer iki girişim görülmektedir.

Bunlardan birincisi, İktisat Bakanlığı ile, Alf İktisat Meclisi'nin 1930 yılında ortaklaşa hazırlamış olduğu ve "Şakir Kesebir Planı" diye adlandırılan bir ekonomik programda serbest bölge konusunun yer alması, diğeri ise 1946 yılında kabul edilen, "Çark Halı ve Kilimleriyle Benzerleri ve Hayvan Postları için Kurulacak Serbest Yer Hakkında Kanun"dur.

Şakir Kesebir Planında, Serbest bölgelerin özellikleri ve yararları konusunda genel bilgiler verildikten sonra, İstanbul limanının serbest bölge kuruluşu bakımından taşıdığı öncelikli durum ele alınmakta ve bu konuda açıklamalar da bulunmaktadır(18).

4893 sayılı, "Çark Halı ve Kilimleriyle Benzerleri ve Hayvan Postları için Kurulacak Serbest Yer Hakkında Kanun", o yıllarda Türkiye üzerinden yapılan çark halı ve kilimleri ile kürk eşyanın akışını kolaylaştırmak ve bu ticaret-

(18) Şakir Kesebir Planı'nın tam metni için bkz. Fröbel-Heinrichs-Kreye, a.g.e., EK.VI, s. 271-276; İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.101-105.

ten gelir elde etme amacını taşıyordu(19).

0 yıllarda Eminönü civarında bir antrepo bu amaçla ayrılmış; fakat kısa bir süre sonra istenilen sonuç alınamadığı için bu işten vazgeçilmiştir(20).

Türkiye'da serbest bölge konusunda atılan en önemli adımlardan biri de 1953 tarihli ve 6209 sayılı, "Serbest Bölge Kanunu"dur. Oldukça yeterli bir şekilde düzenlenmiş olan bu kanun, serbest bölge kurulabilmesi için gerekli kanuni çerçeveyi hazırlamaktadır. 6209 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi, ilgili tüzüğün çıkmasına bırakılmış, tüzük de üç yıllık bir gecikme ile 1956 yılında, "Serbest Bölge Nizamnamesi" başlığı altında yayınlanmıştır.

Tüzüğün yayınlanmasından sonra, aynı yıl, İskenderun'da serbest bölge kurulması ile ilgili bir Bakanlar Kurulu kararı yayınlanmıştır.

1958 yılında da tuzla Serbest Bölge Sözleşmesini onaylayan bir Bakanlar Kurulu Kararı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

Bu kanuni düzenlemelerden sonra Türkiye'de iki başarısız serbest bölge uygulaması yaşanmıştır.

Bunlardan birincisi İskenderun'da gerçekleştirilmiştir. İskenderun'da sınırları belirlenen bir alanda serbest bölge

(19) İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.106

(20) Tuncer, "Türkiye'da...", s.30.

kurulmuş ve idaresi önce Devlet Demir Yollarına, daha sonra Gümrük Bakanlığına bırakılmıştır. Fakat bölge uygulamada işlerlik kazanamamıştır. Bölgeye ilk parti olarak krom cevheri getirilerek yığılmış, ihraç edilmeden topraklaşmıştır. Daha sonra İskenderün Demir ve Çelik Tesisleri kurulurken bu alan istimlak edilmiş ve bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır(21).

İkinci uygulama 1958 yılında Tuzla'da gerçekleştirilmiştir. Tuzla'da jip üretilen bir alana serbest bölge statüsü tanınmıştır. Bu alanda serbest bölge kurulması ve işletilmesi, "Tuzla Serbest Bölge Sözleşmesi" ile Verdi Limited Ortaklığına bırakılmıştır. Burada bir süre faaliyet gösteren şirket başarısızlığa uğramış, arazisi bir kamu kuruluşuna satın alınmış ve bundan sonra bu alanda serbest bölge olarak yararlanmak mümkün olmamıştır(22).

Bu arada Maliye Bakanlığınca yayınlanmış olan bir tebliğden de söz etmek gerekir. Maliye Bakanlığı 1957 yılında, sadece serbest bölgelerle ilgili olan, "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 14 sayılı Karara Mütahalik 9 numaralı Tebliği"ni yayınlamıştır. Oldukça uzun ve ayrıntılı düzenlemeleri ihtiva eden tebliğde, serbest bölgedeki kambiyo işlemlerinin yürütülmesine ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir. Serbest bölge kanun ve tüzüğünün uygulama ala-

(21) Arel, a.g.e., s.21; Pakdemirli, a.g.e., s.7.

(22) Arel, a.g.e., s.21; Pakdemirli, a.g.e., s.7.

nı bulamaması, bu tebliğin de uygulanmamasına neden olmuştur.

6209 sayılı Serbest Bölge Kanunu'nun uygulamada beklenen sonuçları vermemesi üzerine 1965 yılında, bu kanunun daha liberal bir görüşle hazırlanacak bir tasarı ile tadil edilmesine yönelik Bakanlıklar arası çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. İstanbul Ticaret Odası bu tadil çalışmalarına aktif bir şekilde katılmış ve oldukça liberal bir tasarı hazırlamıştır. Bakanlıklar arası çalışmalarda, İstanbul Ticaret Odası'nın tasarısı esas alınmış; ancak daha sonra Hükümet, bu taslaktan oldukça farklı bir tasarıyı benimsemiştir. Bu çalışmalardan bir sonuç alınmamış, hazırlanan tasarı da kanunlaşmamıştır(23).

II. Dönemin Değerlendirilmesi

Yukarıdaki açıklamalardan da görülebileceği gibi, Türkiye'de 1930-1980 yılları arasında geçitli tarihlerde serbest bölge kurmaya yönelik girişimlerde bulunulmuş; fakat bunların hiçbirinden sonuç alınamamıştır.

Türkiye'de bu dönemdeki serbest bölge girişimlerinden başırlı sonuç alınamamasının nedenleri incelendiğinde, ülkemizde uygulanan dış ticaret ve ekonomik kalkınma politikalarının rolü genellikle ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle, ithal ikamesinin serbest bölgelerin kurulmasına imkan tanı-

(23) İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.110 .

mayan bir politika olduğu görüğü yoğunluk kazanmaktadır(24).

Bilindiğı gibi gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilecek iki alternatif kalkınma(sanayileşme) politikası bulunmaktadır. Bunlardan biri ithal ikamesi politikası, diğeri ise ihracata yönelik kalkınma politikasıdır.

Serbest bölgeler her iki kalkınma politikası kapsamında uygulanmaya alana bulabilir.

İthal İkamesi politikası kapsamında uygulendiğinde serbest bölgeler, ithalat ve ihracatı kolaylaştırma, transit ticaretini geliştirme konularında önemli yararlar sağlayabilir. İthalatın kolaylaştırılması, sanayinin ithal girdi

(24) Nitekim bazı kaynaklarda, Türkiye'de serbest bölge uygulamasına geçilememesinin kökeninde, uygulanan dış ticaret ve ekonomik kalkınma politikalarının bulunduğu vurgulanmaktadır. Sözelimi, Sönmez, "yüzeysel bir araştırma bile Türkiye'de serbest bölge kurma girişimlerinin gündeme getirilmesi, gündemden çıkarılmasının, uygulanan iktisat politikalarıyla ilgisi olduğunu ortaya koyabilmektedir" ve "1930'lu yıllarda benimsenen, korumacı dış ticaret politikası ve ithal ikameci sanayileşme stratejisi içinde serbest bölgelere yer verilmesi düşünülmezdi" demektedir. Bkz. Fröbel-Heinrichs-Kreye, a.g.e., s.215-220; İstanbul Ticaret Odası tarafından yayınlanan bir kitapta da, "Serbest bölge konusu, çeşitli dönemlerde uygulanan iktisadi politikalara göre, bu politikalarla sıkı sıkıya bağlı olarak dönem dönem Türkiye'nin gündemine gelmiştir" denilerek benzeri fikirlere yer verilmektedir. Bkz. İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.76.

ihtiyacının daha çabuk, güvenli ve düşük maliyetli olarak sağlanması imkanını yaratır. İhracatta da sürat, güvenlik ve iyi rekabet fırsatları sağlanır. Serbest bölgede gerçekleştirilen transit ticareti ve diğer serbest bölge hizmetlerinden elde edilen döviz gelirleri sayesinde, sanayinin gelişim aşamasında karşılaştığı döviz darboğazına da bir ölçüde çözüm getirilmiş olunur.

Merkantilizm döneminde serbest bölgelerin kuruluş nedenlerinin temelinde koruyucu dış ticaret politikasının yarattığı olumsuz etkilerden bir ölçüde de olsa sakınma düşüncesi yattığı hatırlandığında, korumacı dış ticaret politikasının serbest bölgelerin kurulması konusunda bir engel teşkil etmediği, tersine bu uygulamayı gerekli kıldığı ortaya çıkar(25).

İhracata yönelik kalkınma politikası kapsamında uygulandığı takdirde serbest bölgeler, ülkeye yabancı sermaye gelişini, sanayileşmeyi, teknoloji transferini hızlandırmak, yeni ihracat ve istihdam imkanları yaratmak bakımından, yararlı sonuçlar verebilir.

Bir ülkede uygulanan kalkınma politikası ile serbest bölgeler arasındaki ilişki sadece seçilecek serbest bölge türü konusunda kurulabilir. Sözgelimi, serbest üretim bölgeleri yalnızca ihracata yönelik kalkınma politikası izleyen, gelişmekte olan ülkelerde uygulama alanı bulmaktadır.

(25) Bkz. Bu Çalışma, Birinci Bölüm, s. 12-20.

Türkiye'de 1930'lardan 1980'e kadar ithal ikamesi politikası uygulanmıştır. Bu dönemde ülkemizde serbest bölge uygulamasına geçilememesinin nedeninin uygulanan kalkınma politikası olduğunu söylemek mümkün değildir. Esasında tersi bir yaklaşım bizi gelecekte yanlış sonuçlara götürebilir. Çünkü ithal ikamesi politikasını serbest bölge uygulamasına geçilememesinin temel nedeni olarak kabullendiğimiz takdirde 1980'lerden sonra ihracata yönelik kalkınma politikasının benimsenmesi ile birlikte bu konudaki tüm engellerin ortadan kalktığı düşüncesine ulaşabiliriz. Bu da bizi serbest bölge uygulamasını engelleyen gençek faktörleri gözardı etme gibi bir yanılgıya sürükleyebilir.

O halde Türkiye'de serbest bölge uygulamasına geçilememesinin kökeninde uygulanan kalkınma politikaları dışında bazı nedenler aramak gerekir.

Bu nedenlerin en önemlilerinden biri serbest bölgelerin türlerine göre değişen ölçülerde altyapı ve buna bağlı genişletili hizmetlere ihtiyaç göstermesi ve yurdumuzda bu altyapının kurulması için gerekli fonların sağlanmamasıdır. Serbest bölge kurulması bir devlet politikası haline getirilerek, bu konuda gerekli fonlar sürekli olarak ayrılmalıdır.

Dönem içindeki girişimler incelendiğinde, bunların çok sınırlı ve küçük çaplı uygulamalar olduğu görülmektedir. Sözgelimi, Tuzla'daki uygulama tek bir şirketin başarısına bağlanmış, sonuçta da, Verdi Limited Ortaklığı'nın başarısız-

lığı, serbest bölge uygulamasının başarısızlığı olarak yorumlanmıştır. Bu gibi tecrübelerin cesaret kırıcı olduğu muhakkaktır. Bu nedenle serbest bölge uygulamasına makul ölçülerde geniş kapsamlı olarak girilmesi ve uygulamanın devletçe ciddiyetle ele alınması bu konuya bağlanan umutları kuvvetlendirecektir.

Türkiye'de serbest bölge uygulamasına geçilmemesinin diğer bir nedeni de çok ve karışık olan bürokratik işlemlerdir. Bunların da yeniden gözden geçirilmesi gereği vardır.

Bu konuda diğer bir engel de serbest bölgenin kaçakçılık merkezi haline gelebileceği endişesidir. Gerçekten de sınırlar iyi belirlenmez, giriş ve çıkışlar kontrol altına alınamaz ve güvenlik tedbirleri sıkı tutulmazsa, bu bölgeler kaçakçılık merkezi haline gelebilir. Bu alandaki ciddi bir uygulama ve gerekli güvenlik tedbirlerinin yerine getirilmesi ise kaçakçılık tehlikesini tamamen ortadan kaldıracaktır.

Serbest bölgeler konusundaki diğer bir endişe de, bu bölgelerde üretilecek ürünlerin ithali halinde bunların yurtiçi sanayi ile rekabet edebileceğidir. Halbuki serbest bölgede kurulacak sanayi gerek hacim, gerekse sektör açısından sınırla kalacağından bu rekabetin büyük boyutlara ulaşması mümkün değildir.

Bu dönemde yurdumuzda serbest bölge kurulamamasının diğer bir nedeni de, bu konuda halkımızda oluşmuş bir fikirdir. Genellikle serbest bölgelerin bir kumar, içki ve fuhuş yuvası olarak, ahlaksızlık merkezleri haline geleceği düşünülür. Esasında bu düşünce tamamen yanlıştır ve serbest bölgelerle, serbest şehirlerin birbirine karıştırılmasından ileri gelmektedir. Serbest bölgelerde ikamet yasağı olduğu için bu çeşit faaliyetlerin sürdürülmesi de söz konusu olamaz.

Türkiye'de serbest bölge uygulamasına geçilememesi konusunda üzerinde durulması gereken son bir nokta da, bu konudaki bilgi ve eleman yetersizliğidir. Yurdumuzda serbest bölgeler konusunda yeterli ölçüde bilgi birikimi mevcut değildir. Bilim kuruluşlarımız serbest bölge konusuna yeterli ölçüde ilgi göstermemişlerdir. Türkiye'de bu konuda büyük bir bilimsel yayın ve konuyu bilen eleman yetersizliği bulunmaktadır.

Yurdumuzda serbest bölge konusunda uğranılan başarısızlıkların nedenleri yukarıda ana hatlarıyla ele alınmıştır. 1980 sonrasında, ülkemizde serbest bölge kurmaya yönelik girişimlerde bulunurken bu engellerin giderilmeye çalışılması başarı şansını büyük ölçüde arttıracaktır.

c. 1980 Yılı Sonrası

24 Ocak 1980 kararıyla ihracata yönelik kalkınma politikası benimseyen Türkiye'de Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in

beyanatları ile serbest bölgeler tekrar gündeme gelmiştir.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren çıkmış olduğu Uzakdoğu gezisinden döndüğü 26 Aralık 1982 günü yaptığı açıklamada: "Senelerden beri bu serbest bölge konusu münakaşa edilip durmaktadır Türkiye'de. Bir türlü karar verilememiştir. Ziyaret ettiğim bütün ülkeler bu serbest bölgeleri ihdas etmişler ve bundan bir hayli fayda sağlamışlardır. Zannediyorum ki bu konuda bir karar verme zamanı gelmiştir. İlgililerle, sayın hükümetimiz erkanıyla bir karara kısa zamanda varıp, bu serbest bölgeyi ihdas etmemiz halinde zannediyorum ki Türkiye bundan çok kazançlı çıkacaktır" demiştir(26).

Kenan Evren'in bu açıklamalarından sonra Türkiye'de bu konuda bazı adımlar atılmaya başlanılmıştır. Basın ve bilim kuruluşları konuya ilgi göstermeye başlamışlar, Hükümet de bu alanda bazı kanuni düzenlemelere gitme gereğine düşmüştür.

Bunlardan birincisi, 3 Kasım 1983 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan, "Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararneme"dir. 12 Kasım 1983 tarihli Resmi Gazete'de Antalya ve Mersin'de serbest bölge kurulmasına ilişkin bir Bakanlar Kurulu kararı yayınlanmıştır.

Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren serbest bölgeler konusunda yeni bir deneme sürecinin içine girmiş bulunmaktadır. Geçmişteki başarısızlıkların çok iyi değerlendiril-

lip, bilimsel temellere dayandırılarak cesaretle girişilecek serbest bölge uygulamalarının "ihracata yönelik kalkınma politikası"nın önemli bir unsuru olmaması için hiç bir neden yoktur.

B. KANUNİ DÜZENLEMELER

Türkiye'de 1927 yılından itibaren serbest bölgelerle ilgili olarak çıkarılmış bulunan kanun ve tüzüklerin hiçbiri tam anlamıyla uygulamaya konulmamıştır. Bununla beraber ülkemizde konunun kanunî yönden ele alınış tarzını ve kurulması düşünülen serbest bölgelerin ne şekilde düzenlenmesinin amaçlandığını görebilmek bakımından, Türkiye'de bu alanda gerçekleştirilen kanunî düzenlemeleri tarih sırasına göre incelemek yararlı olacaktır.

1. Serbest Mıntika Hakkında Kanun

Türkiye'de çıkarılan ilk serbest bölge kanunu, 22.6.1927 tarihinde kabul edilerek, 19.7.1927 tarihli ve 637 sayılı Resmî Gazete ile yürürlüğe giren 1132 sayılı, "Serbest Mıntika Hakkında Kanun"dur(27).

Kanunun Türkiye'de kurulması düşünülen serbest bölgeler için öngördüğü yapı aşağıda ana hatlarıyla incelenmiştir.

Kanunda geçen, "serbest mintika" terimi serbest bölge anlamındadır.

a. Serbest Bölge Kurma Yetkisi

Kanunun 1. maddesi ile Hükümete İstanbul Belediyesi sınırları içinde serbest bölge kurma yetkisi verilmektedir.

(27) RG.T.19.7.1927, No.637,

4. maddede ise serbest bölgenin yerinin ve sınırlarının bir defaya özgü olmak üzere Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edileceği belirtilmektedir.

b. Serbest Bölgede Yapılabilecek Faaliyetler

Serbest bölgede yapılabilecek faaliyetler kanunun 2. maddesinde ortaya konulmaktadır. Bunlar: Ülkeden ya da yabancı ülkelere gelip, daha sonra ihtiyaca göre yurt dışına gönderilecek ya da ülkeye ithal edilecek her cins maddenin depolanması; depo edilen maddelerin yeniden ya da değiştirilerek ambalajlanmaları, düzenlenmeleri ve sınıflandırılmaları, yıkanmaları, işlenmeleri, nitelik ve şekillerinin değiştirilmesi ve bunlara benzer faaliyetlerin yapılması; Ülkeden sağlanan veya yabancı ülkelere getirilen her çeşit hammaddelerin işlenerek mamul veya yarı mamul hale dönüştürülmesi; parçaları yurt içinde veya dışında üretilen her cins araç ve makineler ile hareket eden gereçlerin kurulması; yurtdışından sağlanan veya yabancı ülkelere getirilen malzeme ile gemilerin ve çeşitli deniz araçlarının tamir ve yapımı şeklinde sıralanmaktadır.

Kanunun 2. maddeyi tamamlar nitelikte olan 3. maddesinde, serbest bölgede 2. maddede yazılı faaliyetlerin yürütülmesini sağlama ve kolaylaştırmaya yarayan ve bölgenin zorunlu ihtiyaçlarından, gerekli ve tamamlayıcı unsurlarından olan tüm inşaat, tesisat ve teçhizatın meydana getirilebileceği belirtilmektedir.

Kanunun 10. maddesinde, bölge içinde 2. maddede yazılı faaliyet ve işlemlerden başka amaçlar için harcanacak ve tüketilecek maddelerden özel kanunlarına ve bu alanda düzenlenecek bir tüzüğe göre vergi, resim ve ücretler alınacağı belirtilerek, vergi, resim ve ücretleri ödenmeksizin harcanan ve tüketilen maddelerin kaçak sayılacağı ifade edilmektedir.

Kanunun 11. maddesinde ise serbest bölge içinde tesis kurulması, depo açılması veya yer işgal edilmesinin izne tabi olması öngörülerek bunun aksine hareket edenlerin bu tesisat, depo ve yerlerden yararlanma hakkına sahip olamayacakları gibi, herhangi bir zarar ve ziyan iddia edemeksizin bölgeyi derhal terketmeye zorlanabileceği belirtilmektedir.

Ayrıca, 12. maddede serbest bölgede yürütülecek ticaret türleri ile bölgeye ithal edilecek maddelerin tüzük ile belirleneceği belirtilerek, tüzük hükümlerine aykırı hareket edenlerin geçitli para cezalarına çarptırılacakları ve ithal edilen yasaklanmış eşyanında zorla alınacağı ifade edilmektedir.

c. Serbest Bölge Ayrıcalıkları

Kanunun 7. maddesi ile serbest bölge içinde bazı kanunların uygulama dışı bırakıldığı belirtilmektedir. Buna göre, bölge içinde gümrük ve sanayii özendirme kanunlarıyla, belediye harçları dahil her türlü harç ve vergilere ilişkin kanunlar ve pasaport kanunu hükümleri uygulanmayacaktır.

Kanunun aynı maddesinde bölgede polis ve adliye görevleri ve belirtilmiş bulunanların dışında tüm kanun ve düzenlerin

tam anlamıyla yürürlükte bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, serbest bölge topraklarının Türkiye Cumhuriyetinin ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilerek bölgenin kanunen bazı ayrıcalıklara sahip olmakla birlikte ülkenin siyasal sınırları içinde bulunduğu vurgulanmaktadır.

Kanunun 9. maddesinde ise serbest bölge içindeki toprakların devredilmesinin mümkün olmamak ve herhangi şekilde başkasına geçmemek üzere devlete ait olduğu ve bu toprakların ancak belirli kogul ve süreler ile kiralanabileceğı belirtilerek 7. maddedeki ifade kuvvetlendirilmektedir.

d. Serbest Bölge Yönetimi

Serbest bölge yönetimini düzenleyen 6. maddede serbest bölgenin doğrudan hükümet tarafından kurularak yönetilebileceğı gibi İstanbul Belediyesi ve Ticaret Odası veya diğer resmi kurumlar veya şirket ve kişilere devredilerek, ya da onlarla ortak olarak kurulup yönetilebileceğı belirtilmektedir. Ayrıca serbest bölgenin kurulması ve yönetilmesinin doğrudan ya da ortak olarak Hükümet tarafından yerine getirilemek istenildiğı ya da başkalarına devri parasal yükümlülüğü gerektirdiğı takdirde koşullarının özel kanunla belirleneceğı ifade edilmektedir.

Kanunun 16. maddesinde de bölgenin yönetim biçiminin özel bir tüzükle saptanacağı belirtilmektedir.

e. Serbest Bölgenin Koruma ve Denetimi

Kanunun 8. maddesinde bölge içindeki ve sınırlarındaki düzen, koruma ve denetimin sağlanması görevinin yerel gümrük yönetimine ait olduğu belirtilerek, devletin güven ve düzeni ile ilgili bulunan tüm makam ve memurların yerel gümrük yönetimine yardımla yükümlü olduğu ifade edilmektedir.

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Ford Motor Kumpani Enkorporeytet Şirketi Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdikına Dair Kanun

1929 yılında, "Ford Motor Company"ye, Türkiye'ye satacağı otomobil, kamyon, traktör ve teyyareleri monte edebilmesi için bir sözleşme ile Tophane rıhtımında serbest bölge hak ve ayrıcalıklarından yararlanma imkanı sağlanmıştır. 14 Şubat 1929 tarihli ve 1119 sayılı Resmi Gazete ile yayınlanan 1391 sayılı Kanun ile, Türkiye Cumhuriyeti ile Ford Motor Şirketi arasındaki "mukavelename" onaylanmıştır. 18 maddeden oluşan bu mukavele aynı Resmi Gazete'de söz konusu kanunun iliştiğinde yayınlanmıştır(28).

3. Şark Halı ve Kilimleriyle Benzerleri ve Hayvan Postları için Kurulacak Serbest Yer Hakkında Kanun

1927 yılında çıkarılan, "Serbest Mıntıka Hakkında Kanun" ve buna dayanılarak gerçekleştirilen, "Ford Anlaşması" uygulamada belirli bir sonuç veremeyince, Türkiye'den geçen kürk eşyaya ilişkin olarak 4893 sayılı, "Şark Halı ve Kilimleriyle

Benzerleri ve Hayvan Postları için Kurulacak Serbest Yer Hakkında Kanun", 17 Mayıs 1946 tarihinde kabul edilerek 24 Mayıs 1946 tarihli ve 6315 sayılı Resmi Gazete ile yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir(29).

Bu kanunda geçen "serbest yer" terimi, 1927 tarihli kanunda yer alan "serbest mıntika" terimi gibi serbest bölge anlamında kullanılmıştır.

a. Serbest Bölge Kurma Yetkisi

Kanunun 1. maddesinde Türkiye'den transit geçirilecek Şark halıları, kilimleri ve bunlardan yapılmış heybe, torba, yastık ve benzerleri ile her çeşit terbiye görmüş ve görmemiş hayvan postları için kanunun izleyen maddelerinde belirtilen şartlar dahilinde serbest bölge kurulmasının Gümrük ve Tekel Bakanlığının iznine bağlı olduğu belirtilmektedir.

b. Serbest Bölgede Yapılabilecek Faaliyetler

Kanunun 6. maddesinde serbest bölge içinde 1. maddede yazılı eşyanın sahip veya komisyoncularının kabine açmalarına, mallarını yayıp havalandırmalarına, ayırma ve onarmalarına, yıkayıp boyamalarına, terbiye etmelerine ve diğer işlemlere tabi tutmalarına ve müşterilerine göstermelerine izin verileceği belirtilmektedir. 7.maddede ise, bu eşyaların serbest bölgeden yıkanmak, onarılacak, boyanmak, terbiye edilmek ve gösterilmek üzere geçici kabul ve muaflık yoluyla yurda

sokulmasına gümrükçe izin verileceği ifade edilmektedir.

c. Serbest Bölge Ayrıcalıkları

Kanunun 2. maddesinde serbest bölgeye alınacak 1. maddede yazılı eşyaдан gümrük ve diğer giriş ve iç tüketim vergi ve resimlerinin alınmaması öngörülmektedir.

d. Serbest Bölge Yönetimi

Kanunun 4. maddesinde serbest bölgelerin açılma ve işletilmesinde entrepoların açılması ve işletilmesi hakkındaki hükümlerin uygulanacağı belirtilmektedir. 5. maddede ise devlet haklarının sağlanması bakımından serbest bölgelerde aranacak nitelikler ve işletme şartlarının Gümrük ve Tekel Bakanlığıınca tespit edilmesi öngörülmektedir.

e. Serbest Bölgenin Koruma ve Denetimi

Kanunun 8. maddesinde serbest bölgeler ve buralara gireceklerin gümrüğün denetleme ve gözetimi altında bulundukları belirtilmektedir. Ayrıca aynı maddede, görevli gümrük memurları ile gümrük müfettişlerinin buralara ve kabinelere her zaman serbestçe girmeye, eşyayı ve kişileri yoklama ve denetlemeye yetkili oldukları gibi işletme idaresi, ve mal sahiplerinin de bu idareyi kolaylaştırmaya, gümrükçe gerekli görülecek kayıtları tutmaya ve her türlü kayıt ve belgeleri kendilerine göstermeye mecbur oldukları belirtilmektedir.

Kanunun 9. maddesinde ise Gümrük ve Tekel Bakanlığının serbest bölgede kabine açmış olanlardan güven vermeyen hareketleri görülenlerin kabinlerini kapamaya ve güpheli kişile-

rin serbest bölgeye girmelerini yasaklamaya yetkili olduğu ifade edilmektedir.

4. Serbest Bölge Kanunu ve Serbest Bölge Nizamnamesi

a. Serbest Bölge Kanunu

1927 yılında yürürlüğe giren, "Serbest Kıtıka Hakkında Kanun", 21.12.1953 tarihinde kabul edilerek 29.12.1953 tarih ve 8595 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 6209 sayılı, "Serbest Bölge Kanununun"(30) 17. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Serbest Bölge Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ilgili tüzüğün çıkmasına bağlanmış, bu tüzük de üç yıllık bir gecikme ile yürürlüğe girmiştir.

I) Serbest Bölge Kurma Yetkisi

Kanunun 1. maddesi Türkiye'de serbest bölgeler kurmaya Hükümetin yetkili olduğunu belirterek, bu bölgelerin yerlerinin ve sınırlarının Bakanlar Kurulu kararı ile belirleneceğini ifade etmektedir.

II) Serbest Bölgede Yapılabilecek Faaliyetler

Kanunun 2. maddesi serbest bölgelerde ithalat ve ihracat amacıyla yapılabilecek faaliyet ve işlemleri sıralamıştır. Buna göre: Serbest bölgeye yurt içi veya dışından eşya getirilmesi, getirilen eşyanın depolanması; bu eşyanın düzenlenmesi, sınıflandırılması, karıştırılması, kabuk, çöp, çekirdek ve kıllarından ayıklanması, elenmesi, temizlenmesi, yıkanması ve havalandırılması, ambalajlarının değiştirilmesi,

tamiri, montajı veya yeniden yapılması, reklam ve satış için gösterilmesi ve diğer buna benzer işlemlerin yapılması; her türlü sınai imalatda bulunulması; dahilden ve harıçten getirilen malzeme ile gemi ve diğer deniz araçlarının inşası tamiri ve montajı mümkün olmaktadır.

Ayrıca Kanunun 3. maddesi, serbest bölgelerin kurulması ve 2. maddede yazılı faaliyet ve işlemlerin yapılması ve kolaylaştırılması için tüzükte belirtilecek gerekli ve yararlı inşaat, tesisat ve teçhizatın vücuda getirilebileceğini belirtmektedir.

III) Serbest Bölge Ayrıcalıkları

Serbest Bölge Kanunu'nun 6. maddesi serbest bölgelerin gümrük sınırı dışında sayıldığını belirterek serbest bölge içinde uygulanmayacak kanunları saymıştır. Buna göre, serbest bölgelerde, "Pasaport Kanunu, Acnebilerin Türkiye'de Seyehat ve İkametleri Hakkındaki Kanun, Gümrük Kanunu ile Konulmuş Formaliteler, bilcümle vergi, resim ve mükellefiyetlere ait kanunlar (Gelir, Kurumlar ve esnaf vergileri hariç) uygulanmaz" denilmek suretiyle serbest bölgenin kanunen sahip olacağı ayrıcalıkların sınırı belirlenmektedir.

Kanunun 10. maddesinde, ülkenin diğer bölgelerinden serbest bölgeye getirilen eşyanın ihraç edilmiş sayılacağı belirtilmiş ve 9. maddede muafiyet dışında bırakılan eşya ile bölgenin veya bölgedeki iş yerlerinin tesis ve techizinde kullanılan her çeşit makina, malzeme, mefruat ve taşıtlardan bölgeye girmesine izin verilenlerin ihraç edilmiş sayılmaya-

cağı ifade edilmektedir. İlgili 9. maddede ise, serbest bölgelerde 2. maddede yapılmasına izin verilen faaliyetlerden başka amaçlar için sarfedilecek ve tüketilecek esyadan özel kanunlarına ve düzenlenecek tüzüğe göre vergi ve resim alınacağı belirtilmektedir. Vergi ve resimleri ödenmeksizin kanun ve tüzüklere aykırı olarak serbest bölgede esya sarfeden ve kullananlarla, 10. madde gereğince bölgede kullanılması gereken esyayı ihracat işlemlerini yaptırmadan çıkaranlar hakkında kaçakçılık hükümleri uygulanacağı da eklenmektedir.

Kanunun 11. maddesinde serbest bölgeden ithal edilecek mallara kaynakları belgelenmek şartıyla anlaşmalarda yer alan ahdi indirimin uygulanması öngörülmektedir. Ayrıca imal ve montajdan sonra ithal edilecek malların asli durumlarına göre daha yüksek tarifeye tabi tutulmalarını gerektiren durumlarda söz konusu mallara, bölge idaresince belgelenmek şartıyla, gümrüğe arzedildikleri anda aynı cins yabancı ülke mallarına uygulanan en düşük tarifenin uygulanacağı ifade edilmektedir.

IV) Serbest Bölge Yönetimi

Kanunun bölge yönetimini düzenleyen 5. maddesinde, serbest bölgelerin hükümet tarafından işletilebileceği gibi doğrudan veya Devletin katılımıyla resmi kurullara ya da gerçek ve tüzel kişilere bırakılabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, işletmeye ve gerekli tesisatın kurulmasına ilişkin hükümlerin sözleşmelerde gösterileceği ifade edilmektedir.

V) Serbest Bölgenin Koruma ve Denetimi

Kanunun 7. maddesi serbest bölgelerin gerek içindeki, gerek deniz ve kara tarafındaki sınırlarının inzibat, koruma ve denetiminin sağlanması hakkındaki esasların tüzüklerle saptanacağını belirtmektedir.

VI) İkamet Yasası

Kanunun 8. maddesi serbest bölgede ikamet yasak olmasını öngörmektedir. Böylece kanun önceki serbest bölge kanunlarından farklı olarak bölgede ikamet yasak olduğunu belirtmektedir.

Kanunun aynı maddesinde serbest bölgenin kontrol inzibat ve korumasıyla görevlendirilmiş olan kişiler ile yaptıkları işlerin niteliği dolayısıyla bölgede ikamet zorunda bulunanlara yetkili mercice bölgede ikamet için izin verilebileceği ifade edilerek, ikamet yasağının istisnaları da ortaya konulmaktadır.

b. Serbest Bölge Nizamnamesi

6209 sayılı Serbest Bölge Kanunu'nun uygulamaya konulması ilgili tüzüğün çıkarılmasına bağlanmıştır. Nitekim, Kanun'un 3. maddesinde, serbest bölgelerin kurulması ve belirtilmiş bulunan faaliyetlerin yapılması ve kolaylaştırılması için tüzükte belirtilecek gerekli inşaat, tesisat ve teçhizatın vücuda getirilebileceği; 7. maddesinde serbest bölgelerin koruma ve denetimine ilişkin esasların tüzükle tesbit edileceği; 13. maddesinde ise serbest bölgelerde kurulacak teşkilat ve bu bölgelerin idare tarzlarının bir tüzükle tes-

pit edileceği belirtilmektedir.

Serbest bölge kanununa ilişkin tüzük Bakanlar Kurulunun 3.8.1956 tarih ve 4/7713 sayılı kararına dayanılarak, 16.8.1956 tarih ve 9383 sayılı Resmi Gazete'de, "Serbest Bölge Nizamnaması" başlığı altında yayınlanmıştır(31).

Tüzükte: Serbest bölgelerin sınır, yapı ve tesislerine (Mad.3,4,5); gümrük işlemleri, vergi ve resimlere(Mad.7-16); serbest bölgeye giriş ve çıkış, inzibat ve kontrole (Mad. 17-22);teşkilat ve bölgelerin yönetim tarzına (Mad. 23); serbest bölgenin resmi kuruluşlara, gerçek veya tüzel kişilere bırakılması konusunda (mad.6) benimsenen esaslara ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer verilmektedir.

5. İskenderun'da Serbest Bölge Kurulması ile İlgili Bakanlar Kurulu Kararı

Bakanlar Kurul'nun 11.10.1956 tarihli kararına dayanılarak, 29 Aralık 1956 tarih ve 9496 sayılı Resmi Gazete'de İskenderun'da serbest bölge kurulması ile ilgili 4/8169 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı yayınlanmıştır(32). Kararda, ilişik 1 sayılı planda mevki ve sınırları gösterilen yerde, gerekli inşaat ve tesislerin tamamlanmasından sonra işletmeye açılmak üzere serbest bölge kurulması ve 2sayılı planda gösterilen kısmında, 6209 sayılı kanunun 2. maddesinin "A" fıkrasında belirtilen "Dahilden ve harıçten eşya getirilmesi, getirilen eşyanın depo edilmesi hizmetlerini gör-

(31) RG.T.16.8.1956, No.9383,

(32) RG.T. 29.12.1956, No.9496,

mek üzere derhal işletmeye açılması ve işletmenin T.C. Devlet Demiryolları idaresine verilmesinin kararlaştırıldığı ifade edilmektedir.

6. Tuzla Serbest Bölge Sözleşmesi ile İlgili Bakanlar Kurulu Kararı

Bakanlar Kurulu'nun 10.5.1958 tarihli kararına dayanılarak 2.6.1958 tarihli ve 9921 sayılı Resmi Gazete'de Tuzla Serbest Bölge Sözleşmesi ile ilgili Bakanlar Kurulu kararı yayınlanmıştır(33).

Kararda, İstanbul'da Tuzla'da Bozalan ve Değirmenbayırı bölgesinde, Tuzla serbest bölge sözleşmesine bağlı 1 sayılı planda yer ve sınırı gösterilen alanda, serbest bölge kurulması ve bu bölgenin işletilmesinin adı geçen sözleşme hükümlerine göre, Verdi Limited Ortaklığına Bırakılmasına Bakanlar Kurulunca 10.5.1958 tarihinde karar verildiği belirtilmektedir.

İlgilik "Tuzla Serbest Bölge Sözleşmesi"nde 6209 sayılı Serbest Bölge Kanunu (Mad.1/a) ve Serbest Bölge Nizamnamesi (Mad.1/b) hükümlerine uygun olarak düzenlenmiş bulunan, mukavele hükümleri çerçevesinde 4/10315 sayılı kararname ile kurulan Tuzla Serbest Bölgesinin işletilmesinin Verdi Limited Ortaklığına bırakıldığı belirtilmektedir.(Mad. 1/c).

Sözleşmede, Yapılacak faaliyetler ise: Her türlü motorlu kara nakil araçları, bunların esas ve yedek parçaları ve

teferruatı ile ilgili ve 6209 sayılı kanunun 2. maddesindeki amaca uygun olarak adı geçen maddenin A/B/C (34) fıkrasındaki yazılı faaliyet ve işlemler olarak belirtilmektedir (Mad.4).

Sözleşmede ayrıca Serbest Bölgenin yeri ve sınırı (Mad. 2); işletme yetkisini devri ve kapsamı; serbest bölgede vücuda getirilecek tesisler (Mad. 5); serbest bölgede çalışacak memurlar (Mad. 6); Sözleşmenin yürürlük süresi (Mad. 7) ve serbest bölgenin tasfiyesi konusundaki esasları düzenleyen hükümler yer almaktadır.

7. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 14 Sayılı
Karara Mütaallık 9 numaralı Tebliğ

6209 sayılı Serbest Bölge Kanunu ve buna ilişkin tüzüğün yürürlüğe girmesi ve 8160 sayılı kararnamenin yayınlanmasından sonra, Maliye Bakanlığı, sadece serbest bölgelerle ilgili olan, "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 14 sayılı Karara Mütaallık 9 numaralı Tebliği" yürürlüğe koymuştur(35).

Tebliğde: Tarifeler ve serbest bölge faaliyetleri ile ilgili işlemleri yapmaya yetkili bankalar (Mad. 1,2); Yolculara ilişkin mevzuatın uygulama şekli ile ilgili hükümler (Mad. 7,8); dahil ile serbest bölge arasındaki mal ve hizmet işlemlerine ilişkin hükümler (Mad 9-30); serbest bölge ile haric arasındaki mal ve hizmet işlemlerine ilişkin hükümler

(34) Bkz. (RG.T. 29.12.1953, No: 6209), Mad. 2/A,B,C.

(35) RG.T. 21.3.1957, No.9565

(Mad. 31-38), yer almaktadır. "Umumi Esaslar" başlığı altında ise (Mad. 3-6), döviz getirme mecburiyeti ve döviz hesaplarına (Mad.4); döviz hesaplarının işleyişine (Mad.5) ve Türk parası hesaplarına (Mad.6) ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Ayrıca çeşitli "müşterek ve müteferrik hükümlere" (Mad.39-42) yer verilmektedir.

8. Kıbrıs Türk Federe Devleti Serbest Liman ve Bölge Yasası ve Tüzükler

a. Kıbrıs Türk Federe Devleti Serbest Liman ve Bölge Yasası

Kıbrıs Türk Federe Meclisinin 17 Şubat 1977 tarihli birleşiminde kabul edilen 14/1977 sayılı "Serbest Liman ve Bölge Yasası", 25.2.1977 tarih ve 11 sayılı Kıbrıs Türk Federe Devleti Resmi Gazetesinde ilan edilmek suretiyle yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun bir gerçeğe kanun niteliği taşımakta ve teknik ayrıntıların tüzüklerle düzenlenmesini öngörmektedir. Nitekim kanunun 6,8, ve 14.; 9.; 17(6). maddelerine ilişkin tüzükler çıkarılmıştır.

I) Serbest Bölge Kurma Yetkisi

Kanunun 2. maddesinde Kıbrıs Türk Federe Devleti sınırları içinde Gazi Magosa Limanı çevresinde Kanunun Ek'inde yer alan krokide sınırları gösterilen Serbest Liman ve Bölgeyi kurmaya Bakanlar Kurul'nun yetkili olduğu belirtilmektedir.

II) Serbest Bölgede Yapılabilecek Faaliyetler

Kanunun 3. maddesinde, Serbest Liman ve Bölge'de ihrac ve ithal amacıyla yapılabilecek işlemler sayılmıştır. Buna

göre bölgede: Yurt içi veya dışından eşya getirilmesi, getirilen eşyanın depolanması, aynen veya işlem görerek, kısmen veya tamamen ihraç edilmesi, bu eşyanın Serbest Liman ve Bölgede yapılacak her türlü imalat, inşaat ve onarımda kullanılması; Bu eşyanın sınıflandırılması, karıştırılması, kabuk, çöp, çekirdek ve kollarından ayrılması, elenmesi, temizlenmesi, yıkanması, kurutulması, kavrulması, havalandırılması, ambalajlanması, ambalajların değiştirilmesi, reklam ve satış için gösterilmesi; bölgeye getirilen eşyanın üzerinde onarım, montaj ve demontaj işlerinin yapılması; yurt içinden veya dışından bölgeye gelen deniz taşıt ve araçlarının onarım, montaj ve demontaj işlerinin yapılması; her türlü sanayi faaliyetlerinde, imalat ve üretimde bulunulması; her türlü deniz taşıtlarının yapımı şeklindeki faaliyet ve işlemlerin yapılabileceği öngörülmektedir.

Kanunun 4. maddesinde de, yurda sorulması yasaklanmış maddelerin önceden sağlanacak Bakanlar Kurulu kararı ile bölgeye getirilebileceği belirtilmektedir.

III) Serbest Bölge Ayrıcalıkları

Kanunun 8. maddesinin 1. fıkrası, Serbest Liman ve Bölgede 3. maddede gösterilen faaliyet ve işlemlerin, gümrük vergisi ödeme yükümlülüğü bakımından Devletin gümrük sınırı dışında sayılacağını ve bölgede gümrük denetiminin şekil ve koşullarının tüzükle belirtileceğini ifade etmektedir.

Aynı kanun maddesinin 2. fıkrasında Serbest Liman ve Bölgede pasaport, seyahat ve ikamet, kambiyo, dış ticaret mevzuatı ile gelir ve karumlar vergileri dışındaki diğer vergi, resim ve harçlarla ilgili mevzuatın uygulanmayacağı belirtilmekte ve Serbest Liman ve Bölgede, 3. maddede belirtilen faaliyet ve işlemler dışında yapılacak işlerin özel kanunlar uyarınca vergilendirileceği ifade edilmektedir.

Kanunun 11. maddesinde, 3. maddede belirtilen Serbest Liman ve Bölgenin faaliyetleri için gerekli hammadde, yardımcı madde ve ambalaj malzemesinin yurt içinden Serbest Liman ve Bölgeye getirilmesinin ihraç sayılacağı; ancak Serbest Liman ve Bölgenin veya buralardaki işyerlerinin kurulması ve donatılmasında kullanılan her çeşit alet, makina, malzeme, mefruşat ve taşıtlarla buralarda tüketilecek miktarda yurt içi kaynaklı maddelerden bölgeye girmesine izin verilenlerin ihraç edilmiş sayılmayacakları belirtilmektedir.

Kanunun 12. maddesinde ise, Serbest Liman ve Bölgeden ithal edilecek eşyaya, kaynakları belgelendirilmek şartı ile sözleşmelerinde belirtilen indirimin uygulanacağı ifade edilmektedir. İmal ve montajdan sonra ithal edilecek malların asli durumlarına oranla daha yüksek tarifeye bağlı tutulmalarını gerektiren hallerde, sözkonusu mallara Serbest Bölge ve Liman yönetiminin verilecek belge ile belirlenmek şartıyla, gümrüğe verildikleri anda, aynı türden yabancı ülke mallarına uygulanan en düşük tarifenin uygulanacağı da belirtilmektedir.

IV) Serbest Bölge Yönetimi

Kanunun 5. maddesinde Serbest Liman ve Bölge ile ilgili iş ve işlemlerin ticaret ve sanayi işleriyle ilgili bakanlık temsilcisi başkanlığında ulaştırma ve bayındırlık, maliye ve turizm işleri ile ilgili bakanlıkların temsilcilerinden oluşan dört kişilik bir yönetim kurulu tarafından yürütüleceği ve denetleneceği belirtilmektedir.

Kanunun 6. maddesinde ise, "Serbest Liman ve Bölgenin yönetim biçimi, kurulacak teşkilatı ile çalışma kuralları ve arazi, tesis, araç ve gereçlerin kullanım biçimi tüzükle saptanır" denilmek suretiyle serbest bölgenin yönetim biçiminin belirlenmesinin tüzüğe bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Kanunun 7. maddesinde ise bölgenin işletme şekli üzerinde durularak, Serbest Liman ve Bölgenin Devletçe işletilebileceği gibi bölgedeki işletmeciliğin gerektiği takdirde, Bakanlar Kurulu Kararı ile sermayesinin tamamı Devlete ait bulunan kuruluş veya kuruluşlara verilebileceği belirtilmektedir.

V) Serbest Bölgenin Koruma ve Denetimi

Kanunun 9. maddesinin 1. fıkrasında, Serbest Liman ve Bölgenin güvenliğinden ve gümrüklerden Maliye Bakanlığının Sorumlu olduğu belirtilerek; sınırlarda, giriş ve çıkışlarda ve bölge içindeki güvenlik, koruma ve denetimin sağlanmasına ilişkin esasların ayrı bir tüzükle saptanacağı ifade edilmiştir.

Maliye Bakanlığının bu amaçla gümrük gardiyanlarının Amme

Hizmeti Komisyanunca atılması için gereken tedbirleri alacağı da belirtilmektedir.

Aynı maddenin 2. fıkrasında Serbest Liman ve Bölgede güvenlikle görevlendirilen gümrük gardiyanlarının herhangi bir kanunda engelleyici kurala bakılmaksızın kanun ve tüzüklerde polislere tanınan yetkileri kullanacakları ifade edilmektedir.

VI) İkamet Yasağı

Kanunun 10. maddesinde Serbest Liman ve Bölgede ikamet yasak olduğu, ancak buraların denetimi ve korunması ile görevlendirilmiş kişiler ve yaptıkları işlerin özelliği dolayısıyla bölgede ikameti zorunlu bulunanların bölge yönetiminin verilecek izinle ikamet edebilecekleri belirtilmektedir.

Kanunun aynı maddesinin 2. fıkrasında da Serbest Liman ve Bölgede yabancı uzman, mühendis ve teknik personelin bölge yönetiminin izni ile çalıştırılabilecekleri hükme bağlanmaktadır.

b. Tüzükler

Kıbrıs Türk Federe Devleti Bakanlar Kurulu, 14/1977 sayılı Serbest Liman ve Bölge Yasasının kabulünden sonra, söz konusu yasanın 6,8 ve 14. maddelerinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak, "Serbest Liman ve Bölge Tüzüğü"nü; 9. maddenin verdiği yetkiye dayanarak, "Serbest Liman ve Bölge (Güvenlik, Koruma ve Denetim) Tüzüğü"nü; "Serbest Liman ve Böl-

ge Tüzüğü'nün 17 (6). maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, "1978 Serbest Bölge Parsel Tarifeleri"ni hazırlamıştır.

I) Serbest Liman ve Bölge Tüzüğü

14/1977 sayılı Serbest Liman ve Bölge Yasası'nın 6. maddesi, Serbest Liman ve Bölgenin yönetim biçimi, kurulacak teşkilatı ile çalışma kuralları ve arazi, tesis araç ve gereçlerin kullanım biçiminin tüzükle belirleneceğini; 8. maddesi, Serbest Liman ve Bölgede gümrük denetiminin şekil ve şartlarının tüzükle tesbit edileceğini; 14. maddesi ise Yasa'nın 6,8 ve 9. maddelerinde anılan Tüzüklerin Bakanlar Kurulu tarafından yapılacağını ve Yasanın yürürlüğe girdiği tarihten en geç bir ay içinde hazırlanıp yürürlüğe konulacağını hükme bağlamaktadır.

Kıbrıs Türk Federe Devleti Bakanlar Kurulunun, Serbest Liman ve Bölge Yasası'nın 6,8 ve 14. maddelerinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak hazırladığı tüzük, "6,8 ve 14. Maddeler Bahtında Yapılan Tüzük" başlığı altında Kıbrıs Türk Federe Devleti Resmi Gazetesinde yayınlanmıştır. Tüzüğün 1. maddesi bu tüzüğün, "Serbest Liman ve Bölge Tüzüğü" olarak isimlendirileceğini belirtmektedir.

Serbest Liman ve Bölge Tüzüğü'nde: Serbest Liman ve Bölgenin sınır, yapı ve tesislerine (Mad.4-6); gümrük işlemleri, vergi ve resimlere (Mad. 7-16); yönetim biçimi ve yönetim kuruluna (Mad. 17) ilişkin esaslar hükme bağlanmaktadır.

II) Serbest Liman ve Bölge (Güvenlik, Korunma ve Denetim) Tüzüğü

14/1977 sayılı Serbest Liman ve Bölge Yasası'nın 9. maddesinde, bölgenin sınırlarında, giriş ve çıkışlarda ve bölge içinde güvenlik, korunma ve denetimin sağlanmasına ilişkin esasların ayrı bir tüzük ile tesbit edileceği belirtilmektedir.

Kıbrıs Türk Federe Devleti Bakanlar Kurulunun, Serbest Liman ve Bölge Yasası'nın 9. maddesinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak hazırladığı tüzük, Resmi Gazete'de, "9, Madde Tahtında Yapılan Tüzük" başlığı altında yayınlanmıştır. Tüzüğün 1. maddesinde, bu tüzüğün, "Serbest Liman ve Bölge (Güvenlik, Korunma ve Denetim) Tüzüğü" olarak isimlendirileceği belirtilmektedir.

Serbest Liman ve Bölge (Güvenlik, Korunma ve Denetim) Tüzüğü, Serbest Liman ve Bölgenin güvenlik, korunma ve denetimine ilişkin esasları hükme bağlamaktadır.

III) 1978 Serbest Bölge Parsel Tarifeleri

Serbest Liman ve Bölge Tüzüğü'nün 17(6). maddesi, Serbest Liman ve Bölge ile ilgili yönetim organizasyonu ve bölge içindeki embar, bina ve işyerlerinin kiralama prosedür ve şartlarının saptanması ile, bölge içinde yükleme, boşaltma, depolama ve nakil hizmetlerinin tarifelerinin Serbest Liman ve Bölge Yönetim Kurulu tarafından tesbit edilerek Sanayi ve Ticaret Bakanı kanalıyla Bakanlar Kurulunun onayına sunulacağını belirtmektedir.

Kıbrıs Türk Federe Devleti Bakanlar kurulunun, 14/1977 sayılı Serbest Liman ve Bölge Yasası'nın 6,8 ve 14. maddeleri tahtındaki tüzüğün 17(8). maddesinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak onayladığı tarifeler, Resmi Gazete'de, "Magosa Serbest Liman ve Bölge Yasası" başlığı altında yayınlanmıştır. 1. maddede bu tarifelerin, "1978 Serbest Bölge Parsel Tarifeleri" olarak isimlendirileceği belirtilmektedir. 1978 Serbest Bölge Parsel Tarifeleri: Kira sözleşmesi (Mad.2); kira süresi ve şekli (Mad.3) kira bedeli (Mad. 4); idari masraflara katkı (Mad. 5) ve kira tahsiline ilişkin esasları hükme bağlamaktadır.

9. Antalya ve Mersin'de Serbest Bölge Kurulması ile
İlgili Bakanlar Kurulu Kararı

Resmi Gazete'nin 12 Kasım 1983 tarihli ve 18219 sayılı nüshasında, 83/7285 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Antalya ve Mersin Limanlarının Serbest Bölge olarak tesbit edildiği ifade edilmiştir(36).

Karar metninde, Antalya ve Mersin Limanlarının serbest bölge olarak kabul edilerek sınırlarının daha sonra tesbit edilmesine, adı geçen serbest bölgelerin işletmeye açılmaları için gerekli alt yapı tesislerin kurulması konusunda Bayındırlık Bakanlığının görevlendirilmesine, idari ve Teknik düzenlenmesinin de Serbest Bölgeler Teşkilatı'na sağlanmasına karar verildiğini belirtmektedir.

Bu kararın, Devlet Bakanlığının 1.11.1983 tarihli ve 8001/1339 sayılı yazısı üzerine, 21.12.1953 tarihli ve 6209 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ve 14.10.1983 tarihli ve 151 sayılı Kanun Hükmünde Kararname hükümlerine göre alındı ve karar metninde yer almaktadır.

10. Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

Serbest Bölgeler teşkilatının kurulması, 17.6.1982 tarihli ve 2680 sayılı Kanunun verdiği yetkiye dayanılarak Bakanlar Kurulunca 14.10.1983 tarihinde kararlaştırılmış ve Resmî Gazetesinin 3 Kasım 1983 tarihli 18210. sayısında, "Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" başlığı altında yayınlanmıştır(37).

a. Kanun Hükmünde Kararnamenin Amacı

Kanun Hükmünde Kararname'nin 1. maddesine göre, Kararnamenin amacı 6209 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu uyarınca ülkemizin coğrafi konumunun ve ekonomik ve dış ticaret imkânlarının daha iyi değerlendirilmesi için kurulacak serbest bölgelerin kuruluş faaliyetlerini yürütmek, yönetimini ve işletilmesini sağlamak üzere, Başbakanlığa bağlı "Serbest Bölgeler Teşkilatı"nın kurulmasına, Teşkilat ve görevlerine ilişkin esasları düzenlemektir.

Aynı maddede Başbakan'ın bu teşkilatın Yönetimi ile ilgili yetkilerini gerekli gördüğü takdirde bir Devlet Bakanı vasıtasıyla kullanabileceği de belirtilmektedir.

b. Serbest Bölgeler Teşkilatı ve Görevleri

I) Yapısı

Kanun Hükmünde Kararnamenin 3. maddesinde Serbest Bölgeler Teşkilatının, Serbest Bölgeler Yüksek Kurulu ve Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğünden oluştuğu belirtilmektedir.

II) Görevleri

Serbest Bölgeler Teşkilatının görevleri kararnamesin 2. maddesinde sayılmıştır. Bu görevler: Kalkınma plan ve programları çerçevesinde, bölge ticaretinin akımı da gözönünde tutulmak suretiyle serbest bölgelerin kurulması, yönetilmesi ve işletilmesi ile ilgili politika ve prensipleri tespit etmek, planlama ve koordinasyon faaliyetlerini yürütmek; serbest bölgelerde yapılacak faaliyetleri ekonomik sektör ve alt sektör grupları itibarıyla yönlendirmek, denetlemek, denetlettirmek; Serbest bölgelere yurtdışından ve yurtdışından getirilen eşyanın depolama, tanzim, tasnif, teşhiri ve benzeri diğer işlemlerin yapılmasını düzenlemek; serbest bölge faaliyetlerinin gerektirdiği tesislerin kurulmasını ve işletilmesini sağlamak; serbest bölge içinde ve dışında her türlü bankacılık, sigortacılık, eksperlik, mühendislik, müşavirlik, bakım ve servis faaliyetlerini düzenlemek; serbest bölgelerin gerek içindeki gerek deniz ve kara taraflarındaki sınırların inzibat, koruma ve kontrolünün sağlanması esaslarını tesbit etmek, düzenlemek, bu husustaki uygulamanın gözetim ve denetimini sağlamak; serbest bölgeler kanununa göre kurulacak serbest bölgelerin işletmelerinin gözetim ve denetimini sağlamak; serbest bölgelerin ku-

ruluş safhasında, bu bölgelerle ilgili projeleri hazırlamak ve Bakanlar Kuruluna sunmak; yatırım programına alınan serbest bölgelerin uygulama ve işletilmeye açılması için gerekli yatırım programlarını takip etmek ve sonuçlandırmak; serbest bölgelerin yönetimi ile ilgili her türlü tüzük ve yönetmelikleri hazırlamaktır.

III) Organları ve Görevleri

A) Serbest Bölgeler Yüksek Kurulu

1) Yapısı

Kanun Hükmünde Kararnamenin 4. maddesine göre: Serbest Bölgeler Yüksek Kurulunun, Başbakanın veya görevlendireceği Devlet Bakanının başkanlığında, İçişleri, Maliye, Bayındırlık, Ticaret, Gümrük ve Tekel, Ulaştırma, Çalışma, Sanayi ve Teknoloji, Enerji ve Tabii Kaynaklar ile İmar ve İskan Bakanlarından oluşacağı belirtilmiştir.

Kararnamenin aynı maddesinde: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı ve Başbakanlık Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğünün, kurul toplantılarına katılacağı, kurulun görüşeceği konuların nitelik ve özelliği gerektiriyorsa Kurul'a başkan tarafından diğer Bakanların da davet edilebileceği; Kurul'un sekretarya hizmetlerinin Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü tarafından yürütüleceği ifade edilmiştir.

2) Görevleri

Kanun Hükmünde Kararnamenin 5. maddesine göre, Serbest Bölgeler Yüksek Kurulunun görevlerinin: Serbest Bölgeler

kurulması, yönetilmesi ve işletilmesi ile ilgili genel strateji ve politikaları tesbit etmek ve bunlarda zamanla ortaya çıkacak ihtiyaçlara göre değişiklikleri yapmak; serbest bölgelerin kurulması, yönetilmesi ve işletilmesine ilişkin temel esasları karara bağlamak; serbest bölgelerin kurulması, yönetilmesi ve işletilmesi ile ilgili olarak bakanlıklar ve diğer kamu kuruluşları arasında görev ve yetki itibarıyla birbirlerine karışabilecek konularda hizmetlerin aksamamasına ve yetki uyumsuzluğuna neden olabilecek hususları ortadan kaldıracak kararları almak; serbest bölgelerin kurulması, yönetilmesi ve işletilmesi ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek prensip sorunlarını çözümllemek; Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğüne tesbit edilecek üst düzeyde kararı gerektirecek hususları sonuçlandırmak olduğu belirtilmiştir.

B) Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü

1) Yapısı

Kanun Hükmünde kararnamenin 6. maddesine göre, Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü Merkez Teşkilatı, ana hizmet birimleri ile yardımcı birimlerden oluşur.

2) Görevleri

Kararnamenin 7. maddesinde, Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğünün görevinin, ülkemizde serbest bölgelerin kuruluşu, yönetimi ile ilgili faaliyetleri, Serbest Bölgeler Yüksek Kurulu'nun kararları doğrultusunda planlamak ve yürüt-

mek olduğu belirtilmiştir.

Kararnamenin 8. maddesinde, Genel Müdürün, Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğünün en üst amiri olduğu; 9. maddede ise Genel Müdüre yardımcı olmak üzere bir Genel Müdür Yardımcısının görevlendirilebileceği ifade edilmektedir.

3) Organları ve Görevleri

a) Ana Hizmet Birimleri

(I) Serbest Bölgeler Dairesi Başkanlığı

Kanun Hükmünde Kararnamenin 10. maddesi ile ana hizmet birimlerinden olduğu hükme bağlanan, Serbest Bölgeler Dairesi Başkanlığı'nın görevleri kararnamenin 11. maddesinde sayılmıştır. Bunlar: Serbest Bölgelerin faaliyetlerini yönlendirmek ve gözetimini sağlamak, karantina gibi olağan işletme faaliyetlerinin ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği suretiyle bir şekilde yürütülmesini sağlamak; serbest bölgelerin inzibat, koruma ve kontrol hizmetlerinin ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği suretiyle uyumlu bir şekilde yürütülmesini sağlamak; serbest bölgelerin yönetim ve işletme faaliyetlerine ilişkin sorunların çözülmesi için gerekli tedbirleri almak; serbest bölgelerce, yetki ve görevleriyle ilgili olarak Genel Müdürlüğe yapılacak başvuruları cevaplandırmak, sonuçlandırılması için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktır.

(II) Hukuki ve İdari İşler Dairesi Başkanlığı

Kanun Hükmünde Kararnamenin 10. maddesi ile ana hizmet birimlerinden olduğu hükme bağlanan Hukuki ve İdari İş-

ler Dairesi Başkanlığı'nın görevleri kararnamenin 12. maddesinde sıralanmıştır. Bunlar: Serbest Bölgelerin kuruluşu, yönetimi ve işletilmesine ilişkin her türlü hukuki ve idari metinleri düzenlemek; serbest bölgelerde faaliyet göstermek üzere başvurarak müteşebbislerle yapılacak sözleşme tasarılarını hazırlamak; serbest bölgelerin kuruluş, yönetim ve işletme safhalarında ortaya çıkabilecek hukuki ve idari meseleleri incelemek ve çözüm teklifleri hazırlamaktır.

(III) Plan, Proje ve Teknik Hizmetler Dairesi Başkanlığı

Kanun Hükmünde Kararnamenin 10. maddesi ile ana hizmet birimlerinden olduğu hükme bağlanan Plan, Proje ve Teknik Hizmetler Dairesi Başkanlığının görevleri kararnamenin 13. maddesinde sayılmıştır. Bunlar: Serbest Bölgelerin Kuruluş safhasında gerekli planlama faaliyetlerini yönlendirmek ve koordine etmek; serbest bölgelerle ilgili alt yapı ve diğer yatırımların proje ve etüdlerini yaptırmak; alt yapı ve diğer yatırım uygulamalarının ilgili kuruluşlar arasında koordinasyonuna ilişkin işleri yürütmek; serbest bölgelerin işletilmesinin teknik yönleriyle ilgili olarak ortaya çıkabilecek meseleleri incelemek, gerekli hazırlıkları yapmaktır.

(IV) Tanıtma, Yayın ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı

Kanun Hükmünde Kararnamenin 10. maddesi ile ana hizmet birimlerinden olduğu hükme bağlanan, Tanıtma, Yayın ve

Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı'nın görevleri kararnamenin 14. maddesinde sayılmıştır. Bunlar: Serbest bölgelerle ilgili olarak müteşebbislerce yapılacak başvuruları işleme koymak ve cevaplandırmak; serbest bölgelerin içte ve dışta müteşebbislere tanıtılmasına yönelik her türlü faaliyeti yürütmek; Genel Müdürlüğün görev kapsamına giren konularda istatistiki verilerin değerlendirilmesi ve yayını için gerekli çalışmaları yapmak; yabancı ülkelerdeki serbest bölgeler idareleri ile temaslar kurmak ve yürütmek; yabancı ülkelerdeki serbest bölgelerdeki çalışma ve gelişmeleri takip etmektir.

b) Yardımcı Birimler

(I) Genel Sekreterlik

Kanun Hükmünde Kararname'nin 15. maddesi ile yardımcı birimlerden olduğu hükme bağlanan Genel Sekreterliğin görevleri kararnamenin 16. maddesinde sayılmıştır. Bunlar: Genel Müdürlüğün direktif ve emirlerini ilgililere duyurmak ve işlemlerini takip etmek; yardımcı birimleri yönetmek; Genel Müdürlüğü ilgilendiren toplantı ve görüşmeleri düzenlemek ve bunlara ait önemli not ve tutanakları tutmak ve yaymak; Genel Müdürlüğün iç ve dış protokol hizmetlerini mevcut yönerge, direktif ve emirlere göre yürütmek; Genel Müdürce verilecek benzeri görevleri yapmaktır.

(II) Personel Şubesi Müdürlüğü

Kanun Hükmünde Kararnamenin 15. maddesi ile yardımcı birimlerden olduğu hükme bağlanan Personel Şubesi Müdürlü-

ğünün görevleri kararnamenin 17. maddesinde sayılmıştır.

Bunlar: Genel Müdürlüğün insangücü planlaması ve personel politikasıyla ilgili çalışmaları yapmak, personel sisteminin geliştirilmesiyle ilgili önerilerde bulunmak; Genel Müdürlük personelinin atama, özlük ve emeklilik işleriyle ilgili işlemleri yapmak; Genel Müdürlüğün hizmet içi eğitim programlarını düzenlemek ve uygulamak; Genel Müdürlükçe verilecek benzeri işleri yapmaktır.

(III) İdari ve Mali İşler Şubesi Müdürlüğü

Kanun Hükmünde Kararnamenin 15. maddesi ile yardımcı birimlerden olduğu hükme bağlanan İdari ve Mali İşler Şubesi Müdürlüğünün görevleri kararnamenin 18. maddesinde sayılmıştır. Bunlar: Genel Müdürlüğün hizmetleri için gerekli olan malzeme, araç, gereçleri satın almak, depolamak, kiralamak, ayniyat hesaplarını tutmak; temizlik aydınlatma, ısıtma, bakım, onarım ve taşıma hizmetlerini yapmak; Genel Müdürlük bütçesini plan ve programlara uygun olarak hazırlamak ve uygulanmasını izlemek; sosyal tesislerin kurulması ve yönetimi ile ilgili hizmetleri düzenlemek; Genel Müdürlük personelinin ve ailelerinin sağlık hizmetlerinden yararlanmasını sağlamak; evrak ve yazı işlerini yürütmek; Genel Müdürlükçe verilecek benzeri görevleri yapmaktır.

C. Serbest Bölgeler Koordinasyon Kurulu

1) Yapısı

Kanun Hükmünde Kararnamenin 20. maddesinde Serbest Bölgeler Koordinasyon Kurulunun, Serbest Bölgeler Genel

Müdürlüğünün başkanlığında, İçişleri, Maliye, Bayındırlık, Ticaret, Gümrük ve Tekel, Ulaştırma, Çalışma, Sanayi ve Teknoloji, Enerji ve Tabii Kaynaklar ve İmar ve İskan Bakanlıkları temsilcileri ile Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği temsilcilerinden oluştuğu belirtilmiştir.

Aynı maddede Koordinasyon Kurul'nun toplantılarına, konuların nitelik ve özelliği gerektiriyorsa diğer bakanlık ve kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektör kuruluşları ve üniversiteler temsilcilerinin davet edilebileceği ifade edilmiştir.

2.) Görevleri

Kanun Hükmünde Kararnamenin 21. maddesinde Serbest Bölgeler Koordinasyon Kurulu'nun görevleri: Serbest bölgelerin kuruluş, yönetim ve işletilmesine ilişkin konularda ilgili kamu kuruluşları arasında koordinasyon ve işbirliği sağlamaya yönelik tedbirleri tesbit etmek; serbest bölgelerin kuruluş, yönetim ve işletilmesine ilişkin konularda kamu kuruluşları ile özel sektör kuruluşları arasında koordinasyon ve işbirliğini sağlamaya yönelik tedbirleri tesbit etmek; Genel Müdürlüğün yetki ve görev alanına giren faaliyetler ile bakanlık ve diğer kamu kuruluşlarının yetki ve görevleri arasında yetki uyumsuzluğunun ortaya çıkmasını önleyici tedbirleri tesbit etmek; serbest bölgelerin kuruluş, yönetim ve işletilmesiyle ilgili her türlü koordinas-

yon faaliyetleri hakkında Serbest Bölgeler Yüksek Kurulu'nun kararını gerektirecek hususlarda görüş birdirmek şeklinde sıralanmıştır.

II. SERBEST BÖLGE UYGULAMASININ TÜRK EKONOMİSİ ÜZERİNDE YARATABİLECEĞİ OLUMLU VE OLUMSUZ GELİŞMELER

A. Olumlu Gelişmeler

1. Dış Ticareti Kolaylaştırma ve Döviz Geliri Sağlama

a. Dış Ticareti Kolaylaştırma

Serbest bölgelerin kuruluş amaçlarının başında, ülkelerin dış ticarete koymuş oldukları kısıtlamaları sınırlı bir alanda da olsa kaldırmak veya hafifletmek arzusu gelir. Aslında bu arzu, ülkelerin mevcut dış ticaret politikalarında değişiklik yapmaksızın, dış ticaret hacimlerini artırma ihtiyağlarının bir sonucudur.

Türkiye'de 24 Ocak kararları ile dış ticaret politikasında liberalleşmeye yönelinmiş olunmakla birlikte, ani bir değişikliğin ülke endüstrisini olumsuz yönde etkilemesini önlemek bakımından korumacılığın zaman içerisinde kademeli olarak azaltılması söz konusudur. Bu nedenle, Türk endüstrisinin daha uzun süre koruma duvarları gerisinde bulundurulması kaçınılmazdır. Bu durumda Türkiye'de dış ticaret politikası içinde bir takım ilave tedbirlere gerek vardır. Bu tedbirlerden biri de serbest bölge uygulamasıdır.

Serbest bölge uygulamasının Türkiye'nin dış ticaretini kolaylaştırma konusunda sağlayacağı yararlar aşağıda incelenecektir:

I) İthalatta Sağlanacak Yararlar

Hammadde ihtiyacının büyük bir kısmını ithalat yoluyla karşılayan endüstriyel kuruluşlarımız, üretimlerinde herhangi bir kesinti olmaması için gereğinden fazla stokla çalışma ihtiyacı duymaktadırlar.

İthalat için döviz temininde güglük çekilmeyen dönemlerde dahi şirketler yurt dışına sipariş ettikleri malları 3-6 aylık bir bekleme süresi sonunda elde edebilmektedirler (38). Bu durumda işletmeler bir miktar stok bulundurma gereğini hissetmektedirler. İhtiyaç duyulan ithal malının temininde karşılaşılabilecek ilave güglükler ve güvensizlikler de işletmelerin bu isteğini güçlendirmektedir. Sonuçta, hem ülkemizin sınırlı döviz rezervleri gereksiz miktarda akreditiflere bağlanmakta, hem de işletmeler ilave mali yüklere katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca depolama masraflarının neden olduğu maliyet artışları da ülke endüstrisinin ihracat piyasalarındaki rekabet imkanlarını azaltıcı bir rol oynamaktadır.

Ülkemizde serbest bölge uygulamasına geçildiği takdirde, gerek duyulan ithal hammaddelerin istenildiği zaman küçük partiler halinde elde edilebilme imkanı yurarıda belirtilen sakıncaları ortadan kaldıracaktır. Endüstriyel kuruluşların ihtiyaç duyacağı ithal malları ihracatçı veya ithalatçı ku-

(38) Bağrıaçık, a.g.e., s.25; Vacit Tümer, "Serbest Bölgele-
rin Ülkemiz Ekonomisine Katkısı", İzmir Ticaret Odası
Dergisi, S.2, Şubat 1983, s.3

ruluşlarca gümrüğü ödenmeksizin serbest bölgeye getirilip depolanacak ve işletmeler istedikleri zaman, ihtiyaç duydukları miktarda malı bölgeden ithal etme imkanı bulacaklardır. Yabancı ihracatçı firmalar, rakiplerine üstünlük sağlamak amacıyla mallarını kendileri bölgeye getirerek depoladıkları takdirde yerli kuruluşlarımızın döviz bağlama düzeyi en aza ineceği gibi, stoklama maliyetlerinde düşme meydana gelecektir. Hatta, mallarını bölgede depolayan yabancı ihracatçı şirketlerden alınacak liman tahliye ve tepolama ücretleri ülkemize döviz kazandıracaktır.

Ayrıca, serbest bölgeden ithal edilecek malların bölgede iken görülerek alınması, kalite yönünden karşılaşılabilecek riskleri ve buna bağlı süre ve mali kayıpları önleyecektir.

Bundan başka, endüstriyel kuruluşlar ihtiyaç duydukları kadar mal ithal etme imkanına sahip oldukları takdirde büyük ithal malı partileri için önemli miktarda gümrük vergisi ödeme zorunluluğundan kurtulacaklardır.

II) İhracatta Sağlanacak Yararlar

Serbest bölge uygulaması Türkiye'nin ihracatının gelişmesi yönünden olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Serbest bölgeye mal sevki ihracat sayılmaktadır.

İhracatçı önce tüm ihracat formalitelerini tamamlayarak malını bölgeye gönderecek ve burada stoklayacaktır. Daha sonra ihracat formaliteleri olmaksızın malını bölgeden diğer ülkelere gönderme imkanı bulabilecektir. İhracatçı mal bölgede

bulunduğu süre içinde uluslararası piyasaları izlemek suretiyle en uygun koşullarda satış yapma imkanını elde edecektir. Böylece ihracatçı malını sevketmede sürat, esneklik ve daha iyi rekabet imkanları sağlayacaktır.

Ayrıca, ihraç edilmek üzere bölgeye getirilen mal, burada bulundurulduğu süre içinde müşterinin isteklerine göre çeşitli işlemlere tabi tutulabilecektir. Özellikle, ihraç edilecek malın ambalajlanması ve pazara hazırlanması bölgede yapıldığı takdirde, ambalajlamada, malın dış pazara hazırlanmasında kullanılan girdiler gümrük ödemeksizin sağlanabileceğinden hem maliyetler düşürülebilecek, hem de mal uluslararası standartlarda hazırlanabilecektir. Bu durum da ihracatçılarımızın dış pazardaki rekabet imkanını artırıcı bir rol oynayacaktır.

Bundan başka, Türkiye'den bölgeye satılacak mallar ihracat sayılacağı için serbest bölge kurulması, gerisel bağıllılığın derecesi ile orantılı olarak Türkiye'nin ihracatını artırıcı bir rol oynayacaktır.

III) Transit Ticareti Geliştirme

Ülkemiz transit ticaretine elverişli bir coğrafi konumda yer almaktadır. Uluslararası ticarete Avrupa'yı Orta Doğu'ya bağlayan tek kara yolu Türkiye üzerinden geçmektedir. Batı'nın Orta Doğu ile deniz bağlantısını kuran Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de ülkemizde kıyıları bulunmaktadır. Ayrıca İran ve Irak ile kara sınırı, aynı zamanda da Akdeniz'de limanları olan ülkemiz büyük transit ticareti avantajlarına

sahip bulunmaktadır.

Türkiye, halen işler vaziyette serbest bölgeye sahip olmamasına rağmen transit ticaretinden küçümsenmeyecek döviz gelirleri elde etmektedir. (sözelimi 1981 yılında yaklaşık 300 milyon dolar...)(39). Transit ticareti açısından bir altyapı niteliği taşıyan serbest bölgelerin kurulması halinde ise transit ticaretimizde büyük gelişmeler olacağı açıktır. Ayrıca serbest bölge kurulması halinde reeksport uygulamasının da Türkiye için önemli bir döviz kaynağı olacağı söylenebilir. Yurdumuzda 20.6.1981 gün ve 8/1151 sayılı kararname ile reeksport faaliyetleri düzenlenmiştir, fakat bu konuda gerçek anlamda bir gelişme olması serbest bölge kurulmasına bağlı bulunmaktadır.

b. Döviz Geliri Sağlama

Aslında Türkiye'de serbest bölge kurulmak istenilmesinin en önemli nedenlerinden biri de döviz geliri sağlama isteğidir. Serbest bölgede gerçekleştirilen faaliyetlerin hemen hemen hepsi dolaysız veya dolaylı yoldan ülke ekonomisine döviz kazandırıcı bir rol oynayabilir. Serbest bölgeler vasıtasıyla Türkiye'ye döviz kazandırabilecek faaliyetler aşağıda sayılmıştır.

(39) Bağrıaçık, a.g.e., s.26.

- Serbest bölgede çalışan kimselere ücretleri döviz olarak ödeneceği için, bölgede çalışan Türk işgücüne ödenen ücretler döviz kaynağı olacaktır.

- Bölgede faaliyet gösteren kuruluşlardan alınan her türlü vergi, resim ve harçlar da döviz geliri sağlayacaktır.

- Serbest bölgelerdeki her türlü arazi ve bina kiralari, bölgedeki depo, liman tesislerden elde edilecek kira ve harçlar, gemi ve diğer araçların bakım ve onarımı, bunlara ikmal yapılması, kumanya temini, bölgede çalışan kişi ve kuruluşlara sunulan her türlü hizmet döviz geliri sağlar.

- Bölgedeki kuruluşların Türkiye ile olan gerisel bağıllığı sonucu elde edilecek döviz gelirleri. Bunlar; elektrik, su gibi kamu hizmetlerine ilişkin olabileceği gibi, ülkemizdeki çeşitli ticari ve endüstriyel kuruluşlardan her türlü hammadde, aramalı, malzeme, çeşitli hizmet alımları şeklinde gerçekleşecektir.

- Serbest bölge aracılığıyla gerçekleştirilecek transit ticareti faaliyetleri önemli bir döviz kaynağı olacaktır.

- Serbest bölge kullanılarak yapılan ithal daha önce de belirttiğimiz gibi çeşitli yönlerden döviz tasarrufu sağlayarak, ülkemiz döviz rezervlerinin artmasına dolaylı yoldan katkıda bulunacaktır.

2. Yerli Üretim Açısından

Türkiye'nin ithalatının büyük kısmı endüstri sektöründe girdi olarak kullanılan ürünlerden oluşmaktadır. Nihai tüketim için yapılan ithalat toplam ithalatımızın yaklaşık %2,5'ini

oluşturmaktadır. Türkiye'nin ithalatı genellikle yurt içi üretimin bir alternatifi olmaktan çok, yurt içi üretimi mümkün kılar niteliktedir. Serbest bölgenin daha önce değindiğimiz ithalat kolaylıkları maliyetlerde düşme sağlayarak esneklik ve güvence getirerek yerli endüstrimizi güçlendirecektir(40).

Ayrıca ülkemizdeki endüstriyel kuruluşlar serbest bölgeler vasıtasıyla ihracat kolaylıkları elde edecekler ve bu da yerli üretimimizi olumlu yönde etkileyecektir. Bu arada serbest bölgede yerleşen kuruluşların ülkemizdeki endüstriyel kuruluşlardan girdi talebinde bulunması da üretimimizi ve ihracatımızı olumlu yönde etkileyecektir.

3. İstihdam Yönünden

Serbest bölgeler kuruluşları ülke işgücü için yeni istihdam imkanları yaratırlar. Bununla beraber serbest ticaret bölgelerinin bu konudaki etkisinin önemli olduğu söylenemez. Yani bir serbest ticaret bölgesinin kuruluş anaçları arasında istihdam yaratma konusu ön sıralarda yer almaz. Halbuki serbest üretim bölgeleri ev sahibi ülkeye yeni istihdam imkanları sağlama yönünden önem taşır. Çünkü bölgedeki endüstriyel kuruluşlar önemli bir istihdam hacmi yaratırlar. Nitekim gelişmiş ülkelerde, dış ticareti kolaylaştırma amacına yönelik olarak serbest ticaret bölgeleri tercih edilirken, işsizlik sorununu büyük boyutlarda hissedilen gelişmekte olan ülkelerde

(40) Kuşçulu, a.g.e., s. 170

serbest üretim bölgesi türü seçilmektedir.

Türkiye'de serbest bölgelerin kuruluş amaçları arasında yeni istihdam imkanları sağlanması ön sıralarda yer aldığı için serbest üretim bölgesi türünün tercihi gerekmektedir.

Kurulacak olan bir serbest üretim bölgesinde yer alan endüstriyel kuruluşlar Türkiye'den işçi ve yönetici personelin talebinde bulunurken, bölgedeki ticari ve hizmete yönelik kuruluşlar da yeni istihdam imkanları sağlarlar. Ayrıca bölgenin ülkemiz ile gerçekleştirecek geriseli bağıllılığı ölçüsünde yaratılacak dolaylı istihdam etkisi de küçümsemeyecek boyutlara ulaşabilir.

Türkiye'de kurulacak serbest bölge veya bölgelerin istihdam konusunda sağlayacağı doğrudan ve dolaylı katkıyı bugünden tahmin etmek güçtür. Fakat çesitli gelişmekte olan ülkelerde yer alan serbest üretim bölgelerindeki istihdam hacmi incelendiği takdirde(41) bölgelerin Türkiye'de bu alanda küçümsemeyecek bir katkı sağlayabileceği söylenebilir.

4. Yabancı Sermayenin Çekilmesi ve Teknoloji Transferi

Serbest bölgeler (serbest üretim bölgeleri) bir takım cazip koşul ve ayrıcalıklar sağlayarak yabancı yatırımcıları çekici bir rol oynarlar.

Türkiye'de kurulacak serbest bölgede yatırım yapacak olan yabancı sermayenin büyük ölçüde Orta Doğu pazarına yönelik olarak faaliyet göstermesi beklenebilir. Bununla beraber bölgede yerleşen yabancı endüstriyel kuruluşlar ürettik-

(41) Bu konuda bkz. Bu Çalışma, Birinci Bölüm, s. 64-71.

leri aramalı veya nihai ürünleri kendi ana şirketlerine veya diğer ülkelerde bulunan yavru şirketlere gönderebilirler. Fakat bölgede üretilen ürünlerin Türkiye'ye girişi kesinlikle mümkün değildir.

Yabancı sermayenin çekilmesi Türkiye'ye yeni istihdam yaratmak, döviz geliri sağlamak, yeni teknoloji getirmek, yerli işçi ve yöneticilerin niteliğini yükseltmek, modern teknolojiye alışmalarını sağlamak gibi yararlar sağlar. Ayrıca geriselleme yoluyla yabancı endüstriyel kuruluşlara olan ihtiyacımız döviz gelirimizi artırıcı bir rol oynayabilir.

B. Olumsuz Gelişmeler

1. Kaçakçılık Yönünden

Serbest bölgeler genellikle kaçakçılığa neden olabilecekleri konusunda eleştirilmektedirler. Serbest bölgelerden kaçakçılık, ancak sınırların iyi belirlenmemesi, giriş ve çıkışta ve bölge çevresinde gerekli güvenlik önlemlerinin alınmaması halinde gerçekleşebilir.

Sınırları iyi belirlenmiş, gümrük duvarları inşa edilmiş, giriş çıkış noktaları, gümrük duvarları, kara ve deniz sınırları iyi bir şekilde kontrol altında bulundurulmuş bir serbest bölge için kaçakçılık endişesi son derece yersizdir.

2. Yurt İçi Sanayi ile Rekabet

Serbest bölgede üretilen ürünlerin yerli mallarla rekabet edeceği ve yerli endüstrimizi olumsuz yönde etkileyeceği de sık sık eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu görüşlere katılmak mümkün değildir. Çünkü endüstriyel üretim serbest bölgelerin sadece serbest üretim bölgesi türünde gerçekleştirilebilir. Bu çeşit bölgelerde üretilen ürünlerin de ev sahibi ülke piyasasına girişi yasaktır. Çünkü bu bölgeler sadece ihracata yönelik olarak faaliyet gösterirler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Orta Doğu pazarında sahip olduğumuz ihracat payını elimizden alacak endüstriyel kuruluşların serbest bölgede yerleşmesi konusunda hassas davranmaktır. Bu da Türkiye için bir sorun yaratmaz. Çünkü, bölgeye gelecek endüstriyel kuruluşların başvuruları ilgili Türk makamlarınca değerlendirilecektir.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

TÜRKİYE İÇİN SERBEST

BÖLGE MODELİ

I. AMAÇLARIN BELİRLENMESİ

Serbest bölgelerin Türkiye açısından incelenmesinde üzerinde ilk olarak durulması gereken konu, ülkemizde serbest bölge kurulmasından ne gibi ekonomik yararlar beklendiğinin ortaya konulmasıdır. Serbest bölgelerin kuruluş amaçları ev sahibi ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar gösterebildiği gibi, her ülkenin kendine özgü bazı özel amaçları bulunabilir. Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak serbest bölge uygulamasından aşağıdaki temel amaçların gerçekleştirilmesini bekleyebilir:

- Döviz geliri sağlamak.
- Yeni istihdam imkanları yaratmak.
- Yabancı sermaye ve ileri teknolojinin çekilmesi.

Türkiye tüm gelişmekte olan ülkeler gibi zaman zaman döviz darboğazı içerisine düşebilmekte ve ekonomik kalkınma çabalarımız bundan olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu nedenle ülkemize döviz geliri sağlayabilecek tüm imkanların değerlendirilmesi gerekmektedir. Serbest bölgeler daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi rasyonel bir uygulamayla ev sahibi ülke için sürekli bir döviz geliri kaynağı olabilmektedir.

Bu döviz gelirlerinin en önemli kısmı bölgedeki endüstriyel kuruluşlarda çalışan yerli işgücüne yapılan ücret ödemeleri sonucu sağlanabilmektedir. Ayrıca ev sahibi ülke ile bölgedeki kuruluşlar arasındaki gerisel bağılıktan, vergi gelirlerinden ve çeşitli bölge hizmetlerinden sağlanan gelirler de önemli miktarlara ulaşabilmektedir.

Serbest bölge aracılığıyla gerçekleştirilen transit ticareti ve özellikle reeksport faaliyetleri de önemli bir döviz kaynağı oluşturabilmektedir.

Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunlarından biri de büyük boyutlara varan işsizliktir. Serbest bölgeler (özellikle serbest üretim bölgeleri) ev sahibi ülkeye önemli istihdam imkanları sağlamaktadır. Serbest bölge kurulduğu takdirde, bölgedeki endüstriyel kuruluşlarda istihdam edilecek işgücü ve yardımcı hizmetlerde (bankacılık, sigortacılık, otel) çalışacak personel önemli miktarlara ulaşabileceği gibi, bölgenin ev sahibi ülkede yaratacağı dolaylı istihdam etkisini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Gelişme çabalarında yabancı sermayeye ihtiyaç duyan Türkiye, serbest bölgeler aracılığıyla, bu konuda da önemli gelişmeler sağlayabilecektir. Serbest üretim bölgeleri, ev sahibi ülke tarafından uygun bir teşvik paketi sağlandığı takdirde yabancı sermaye yatırımlerinin ülkeye çekilmesi açısından önemli bir rol üstlenebilir.

Özetle, Türkiye'de serbest bölge uygulamasından, bazı ekonomik sorunlara belirli ölçülerde çözüm getirmesi

beklenebilir. Fakat serbest bölgenin ne kadar döviz geliri sağlayacağı, ne kadar istihdam yaratacağı, ne ölçüde yabancı sermaye yatırımını çekebileceği sorularına başlangıçta kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Çünkü bunlar çok çeşitli faktörlerin etkisi altındadır (yer seçiminin uygun yapılıp yapılmaması, teşvik paketi, ev sahibi ülkeye karşı duyulan güven ve siyasi istikrar, bölge yönetiminin başarısı vb.). Bununla beraber, ev sahibi ülkeye önemli ekonomik yararlar sağlayan başarılı serbest bölge uygulamaları bu konuda yol gösterici olabilir.

II. KURULACAK SERBEST BÖLGE TÜRÜNÜN BELİRLENMESİ

Çalışmamızın Birinci Bölüm'ünde ayrıntılı olarak incelendiğimiz gibi, serbest ticaret bölgesi ve serbest üretim bölgesi olmak üzere iki temel serbest bölge türü mevcuttur. Ayrıca bunların arzu edilen ölçüler içinde dar veya geniş kapsamlı olarak uygulanmaları mümkündür(1). Sözgelimi belirli bir liman alanı tel örgüyle çevrilerek burada transit ticareti, reeksport, ithalatı, ihracatı kolaylaştırmaya yönelik faaliyetlerden bir veya birkaçının uygulanacağı ilan edilebilir. Ayrıca endüstriyel amaçlı serbest bölgelerin de dar kapsamlı olarak uygulanması mümkündür.

Türkiye'nin serbest bölgeler konusunda geçirdiği tarihi

(1) "Dar kapsamlı serbest bölge" terimi, türüne ilişkin tüm faaliyet, teşvik ve ayrıcalıkların uygulanmadığı, bunların sınırlı olarak gerçekleştirilebildiği serbest bölgeler anlamında kullanılmıştır. "Geniş kapsamlı serbest bölge" teriminde de türüne ilişkin faaliyet, teşvik ve ayrıcalıkların büyük ölçüde veya tümüyle uygulandığı serbest bölgeler kastedilmiştir.

tecrübeler der kapsamlı bölgelerin sakıncalarını açıkca ortaya koymaktır.

Sözgelimi, 1929 yılında "Ford Motor Company"e Tophane Rıhtımı'nda kendisi için ayrılan yerde faaliyet gösterme yetkisi verilmiştir. Tek bir şirketin belirli faaliyetleri ile kısıtlı olarak kurulan bu serbest yer kısa süre sonra Ford Şirketinin ülkemizden ayrılıp gitmesiyle varlığını kaybetmiştir(2).

Aynı başarısız deney 4893 sayılı, "Çark Halı ve Kilimleriyle Benzeri ve Hayvan Postları için Kurulacak Serbest Yer Hakkında Kanun"a ilişkin kısa süren bir uygulamayla 1946 yılında tekrar yaşanmıştır(3).

Tuzlada 1958 yılında yaşanan deney de gene tek bir şirketin başarısına bağlanan son derece sınırlı bir serbest bölge uygulamasının sonucudur(4).

Dar kapsamlı serbest bölge uygulamasının geniş kapsamlı serbest bölge uygulamasına geçişte bir tecrübe edinme safhası olarak düşünülmesi de sakıncalar taşıyabilir. Çünkü, sadece belirli faaliyetlere yönelik olarak kurulan bölgeler, pek çok ticari ve/veya endüstriyel faaliyetlerin sürdüğü geniş kapsamlı serbest bölgeler konusunda tam bir bilgi vermeyebilir ve bu çeşit uygulamalar zaman kaybına yol açabilir. Bu nedenle uygulanacak serbest bölgenin, alt yapısı, yönetimi, faaliyetleri ile tam bir serbest bölge

(2) Bu konuda bkz. Bu Çalışma, İkinci Bölüm, s.133-135-136.

(3) Bu konuda bkz. Bu Çalışma, İkinci Bölüm, s. 137-138.

(4) Bu konuda bkz. Bu Çalışma, İkinci Bölüm, s.138, 143-144.

özelliği taşıması ve elde edilmek istenilen tecrübenin bu nitelikte bölgelerden sağlanması yarar taşıyacaktır.

Serbest bölgenin kapsamı konusundaki açıklamalardan sonra tür seçimi üzerinde durabiliriz.

Bilindiği gibi Türkiye 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik kararlar ile ihracata yönelik kalkınma politikasını benimsemiş bulunmaktadır. Fakat, yıllarca koruma duvarları arkasında kalmış bir ekonomi için ihracata yönelmek bazı güçlükleri de beraberinde getirir. Üretimden pazarlamaya kadar uzanan bilgi ve tecrübe yetersizliği, uluslararası piyasalarda rekabetçi bir konum elde etmeyi güçleştirir. Bu konuda serbest üretim bölgeleri yararlı bir rol üstlenebilir. Tümüyle ihracata yönelik endüstriyel kuruluşları barındıran bu tür bölgelerde, gerek işgücü alımı, gerekse ticari ilişkiler yoluyla sağlanan gerisel bağılılık sonucu teknik ve yönetsel bilgi sağlanabilir. Bölgedeki şirketlerde çalışarak ileri teknolojilere alışan; yönetici pozisyonunda bulunarak ihracata yönelik büyük endüstriyel kuruluşların yönetim konusundaki becerisini kaptan Türk personel Türkiye'ye belirtilen konularda önemli ölçüde bilgi ve beceri aktarabilir.

Ayrıca, bölgedeki kuruluşlarla Türkiye'deki endüstriyel ve ticari kuruluşlar arasında sağlanan gerisel bağılılık oranında iç piyasa canlanarak ihracatımız artış gösterebilir.

Türkiye'de serbest bölge uygulamasına geçişte serbest üretim bölgesi türünün tercihi, Türkiye'nin serbest bölgeler konusundaki amaçlarına uygun düşecektir. Serbest ticaret

bölgelerinin serbest üretim bölgeleri düzeyinde istihdam imkanı yaratması düşünülemez. Bu tür bölgelere endüstriyel kuruluşların çekilmesi de mümkün değildir. Halbuki Türkiye, serbest bölge kurmak suretiyle yabancı sermaye ve ileri teknolojiyi çekmek, böylece yeni istihdam imkanları ve döviz geliri sağlamak arzusundadır. Nitekim, mevcut uygulamalara baktığımızda serbest ticaret bölgelerinin büyük ölçüde gelişmiş ülkelerde, serbest üretim bölgelerinin ise tamamen gelişmekte olan ülkelerde kurulduğu görülmektedir. Bu da gelişmekte olan ülkelerin benzer ekonomik sorunlarından ve bunlara çözüm bulabilme arzularından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Türkiye'de ilk safhada çeşitli alanlarda uzmanlaşmış serbest bölgelerin kurulmasının sakıncalar yaratabileceğini belirtmek gerekir. Sözgelimi, transit serbest bölgesi, müteahhittlik hizmetleri serbest bölgesi gibi belirli bazı işlemlere ağırlık veren uygulamalar, bu alandaki faaliyetlerin dağınık bir nitelik taşımasına, altyapı, yönetim, personel açısından sorunlar ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu nedenle, serbest bölge uygulamasına geçilirken, elimizdeki sınırlı maddi imkanlarımızı ve personel kaynaklarımızı dağıtmak yerine belirli bir serbest bölge türü ve alanında bir araya getirip, belirlenen amaçlara ulaşmaları için çaba göstermelerini sağlamak daha gerçekçi olur.

Özetle, Türkiye'nin yarım asrını aşkın bir süredir serbest bölgeler konusunda büyük zaman kaybettiğini, geçmişte olduğu gibi dar kapsamlı ve başarısız uygulamalarla vakit geçi-

rilmemesi gerektiğini, bu nedenle cesaretle ve ciddiyetle geniş kapsamlı serbest bölge uygulamasına geçilerek, mümkün olan en kısa sürede, uygun bir yerde serbest üretim bölgesi kurulması gerektiğini söyleyebiliriz. Belirtmek gerekir ki serbest üretim bölgeleri endüstriyel amaçlı bölgeler olmakla birlikte, ticari faaliyetlerin sürdürülebileceği nitelikte bölgelerdir. Bu bölgede elde edinilen bilgi, tecrübe ve yetişmiş personel sayesinde ileriki yıllarda birden fazla yerde belirli faaliyetlere yönelik serbest bölgeler kurulması daha uygun olacaktır. Böylece kurulan ilk geniş kapsamlı serbest bölge, ülkemizde serbest bölgelerin gelişimi konusunda bir "gelişme kutbu" rolü oynayacaktır.

III. KANUNİ ESASLAR

Türkiye'de halen serbest bölgelere ilişkin iki kanun, bir tüzük ve bir Bakanlar Kurulu Kararı yürürlükte bulunmaktadır. Bunlar:29.12.1958 tarih ve 8595 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmış bulunan 6209 sayılı, "Serbest Bölge Kanunu" ve buna ilişkin olarak çıkarılıp 16.8.1956 tarih ve 9383 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan, "Serbest Bölge Nizamnamesi"; Resmi Gazete'nin 3.11.1983 tarihli, 18210. sayısında yayınlanan, "Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ve Resmi Gazetenin 12.11.1983 tarihli 18219. sayısında yayınlanan, "Antalya ve Mersin'de Serbest Bölge Kurulması ile ilgili Bakanlar Kurulu Kararı"dır.

6209 sayılı, "Serbest Bölge Kanunu" ve buna ilişkin

tüzük(5) ise serbest üretim bölgesi kuruluğu konusunda bir çok yönden yetersizdir. Bu nedenle günün koşullarına uygun yeni bir serbest bölge kanunu çıkarılması gerekmektedir.

Günün koşullarına uygun ve yeterli olan, "Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile "Antalya ve Mersin Limanlarında Serbest Bölge Kurulması ile İlgili Bakanlar Kurulu Kararı"(6), çalışmanın ilgili bölümünde ayrıntılı olarak işlendiği için burada üzerinde durulmayacak, serbest üretim bölgesi konusunda yapılması gereken kanuni düzenlemelere ilişkin önerilere yer verilecektir.

Serbest üretim bölgesinin kuruluş ve işleyişine imkan verecek bir kanun metninde gerek yatırımcıları ilgilendiren kanunlarda açıklık sağlamak, gerekse ev sahibi ülkenin bölgeye ilişkin çıkarlarını gözetmek bakımından aşağıdaki

(5) 6209 sayılı, "Serbest Bölge Kanunu" konusunda bilgi için bkz. Bu Çalışma, İkinci Bölüm, s. 155-158; "Serbest Bölge Kanunu"na ilişkin Tüzük konusunda bilgi için bkz. Bu Çalışma, İkinci Bölüm, s.159-160.

(6) Resmi Gazete'nin 3 Kasım 1983 tarihli 18210. sayısında yayınlanan, "Serbest Bölgeler Teşkilatı hakkında Kanun Hükmünde Kararname" konusunda bilgi için bkz. Bu Çalışma, İkinci Bölüm, s.170+179; 83/7285 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na dayanılarak Resmi Gazete'nin 12 Kasım 1983 tarihli ve 18219 sayılı nüshasında yayınlanan, "Antalya ve Mersin'de Serbest Bölge Kurulması ile İlgili Bakanlar Kurulu Kararı" konusunda bilgi için bkz. Bu Çalışma, İkinci Bölüm, s.169-170.

hususlara yer verilmesi gerekir(7).

- Bölgede gümrük vergilerinin uygulanmayacağı belirtilerek, hammadde, makina ve teçhizatın gümrüksüz olarak ithal edileceği vurgulanmalıdır.

- Bölgede endüstriyel yatırımların yapılabileceği, bankacılık ve sigortacılık gibi faaliyetlerin yürütülebileceği açıkça belirtilmelidir.

- Bölgede uygulanacak teşvikler belirlenmeli, bölge imkan ve ayrıcalıklarından yararlanma konusundaki esaslara açıklık getirilmelidir.

- Kâr ve sermaye transferine ilişkin esaslar belirlenmelidir.

- Bölgede yatırım yapacak endüstriyel kuruluşların, yatırım değerlerine ilişkin alt sınırlar belirlenmelidir.

- Bölgede yapılacak endüstriyel yatırımların emek yoğunluk derecesine ilişkin esaslar öngörülmelidir..

(7) Türkiye'de serbest üretim bölgesi kuruluğu ve işletilmesi konusunda gerek duyulan kanuni düzenlemelere ilişkin öneriler, hemen hemen tüm serbest üretim bölgelerine ilişkin kanuni düzenlemelerin incelenip, Türkiye için uygun olan maddelerin seçimi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Serbest üretim bölgelerine ilişkin kanuni düzenlemeler konusunda bkz. Jean Currie, Investment: The Growing Role of Export Processing Zones, EIU Special Report No:64. 1979, s.44-136 arasındaki ilgili sayfalar; Byung Gil Van, "Survey on Duty-Free Export Processing Zones in Asian Region" The Seoul National University Economic Review, Vol 9, 1975, s.151-158.

- Bölgede uygun bir konum elde ederek, yerli endüstrinin ihrac piyasalarındaki payını alma ihtimali bulunan endüstri kollarının bölgeye gelmesini kısıtlayıcı hükümlere yer verilmelidir.

- Bölgede yatırım yapacak olan şirketlerin % 100 yabancı sermayeli olmasının gerekip gerekmediği; yerli ortaklığın kabul edilip edilmediği belirlenmelidir.

- Bölgede üretilen malların yurda sokulemayacağı ve satılamayacağı konusu düzenlenmelidir. Bununla beraber, gerek duyulduğu takdirde, bölgede üretilen ürünlerin ihracata yönelik olma esasını zedelemeyecek ölçüler içinde yurda sokulması konusunda özel izin verilebileceği belirtilerek, bu alanda bir esneklik sağlanabilir.

- Yabancı endüstriyel kuruluşlarda çalışacak Türk yönetici ve teknik personel için zorunlu bir alt sınır getirilebilir.

- Bölgedeki kuruluşlarda görev yapan yabancı personelin Türkiye'de ikametine ilişkin esaslar belirlenmelidir.

- Bölgenin yönetimi ve finansmanı konusu belirlenmelidir.

- Bölgede sürdürülebilecek ticari faaliyetlere ilişkin esaslar belirlenmelidir.

IV. BÖLGENİN FİZİKİ PLANLAMASI

Serbest bölgeuygulamasına geçilmesi kararlaştırılıp, bölge türü belirlendikten sonra bölgenin fiziki planlamasının yapılması gerekmektedir. Bu çalışmanın belirli bir sistem içinde yürütülmesi gereği vardır. Bölgenin fiziki planlaması gerçekleştirilirken iki nokta daima gözönünde bulundurulmalıdır. Bunlardan birincisi ev sahibi ülkenin bölgeyi kuruş amaçları diğeri ise kullanıcıların serbest bölge konusundaki beklentileridir. Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkelerde kurulan serbest bölgelerde döviz geliri sağlama isteği ön sıralarda yer alır. Bu nedenle, bölgedeki fiziki yatırım harcamaları, ev sahibi ülkenin bölgeden sağlayacağı döviz gelirleri de gözönüne alınarak planlanmalıdır. Bölgenin kullanıcıları ise fiziki yönden bazı asgari standartlar ararlar. Özellikle yabancı yatırımcıların çekilmesinin düşünüldüğü bölgelerde bunların yerine getirilmesi zorunluluğu vardır.

Türkiye için serbest üretim bölgesi türünün seçimi üzerinde durduğumuzdan, aşağıda bu tür bölgelerin fiziki planlaması sırasında gerçekleştirilmesi gereken aşamalar incelenecektir.

A. Yer Seçimi

Serbest bölge projesinin fiziki planlaması sırasında ilk aşama yer seçimidir. Hatalı yer seçimi, serbest bölgelerin en önemli başarısızlık sebepleri arasında yer almaktadır(8). Bu

(8) Bu konuda bkz. Hone, a.g.e., s. 90-92.

nedenle yer seçiminde çok dikkatli olmak, tüm sübjektif etkilerden ve politik düşüncelerden uzak karar verebilmek gerekmektedir. Serbest bölgelerin yer seçiminde göz önünde bulundurulması gereken bilimsel esaslar aşağıda ele alınacaktır.

1. Coğrafi Konum

Bir serbest bölgenin yer seçiminde öncelikle gözönünde bulundurulması gereken husus uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunmaktır. Bunun da nedeni bölgenin gerek ham madde, aramalı, malzeme temini, gerekse bölgede yer alan kuruluşlarca üretilen ürünlerin kolayca sevk edilebilmesi, ayrıca transit ticareti bakımından avantajlı bir konum elde edilebilmesidir.

Ayrıca bölgenin ulaşım imkanları üzerinde de durmak gerekir. Serbest bölgenin bir deniz veya hava limanı çevresinde yerleşmesi bölgenin özellikle dış pazarlarla irtibatı açısından önem taşır. Ayrıca bölgenin kurulduğu yörenin karayolu ve demiryolu ulaşımı da serbest bölgenin ev sahibi ülke ile olan ekonomik ilişkilerinde önem taşır.

Bölgenin kuruluş yerinin belirlenmesinde seçilmesi düşünülen alanın arazi yapısı da dikkate alınmalıdır. Serbest üretim bölgesi için ideal bir alan düzlük olmalı, drenajı yapılmış bulunmalı, aynı zamanda bölgeye ağır endüstriyel kuruluşların çekilmesi düşünülüyorsa, toprağın dayanıklılığı üzerinde durulmalıdır. Standart bir ölçü ile 0,0929 m²

(1 square foot) başına 1 tonluk taşıma kapasitesi yeterli kabul edilir. Arazinin eğimi üzerinde de durulmalıdır. 1/15' den fazla eğim pahalı kazı çalışmalarını gerektirir(9).

Seçilen yerin, bölge çevresinde arzu edilmeyen gelişmeleri önleyebilecek bir tampon bölge kurulmasına elverişli olması üzerinde de durulmalıdır. Bölgenin bir limana bitişik olması halinde, bölge alanının; bölgenin, limanın veya her ikisinin gelişimine imkan tanıyacak nitelikleri taşımasına özen gösterilmeli ve gereken düzenlemeler buna göre yapılmalıdır(10).

Bir serbest bölgeye çekilmesi düşünülen endüstrinin tipi de yer seçimi konusunda etkili olur. Bölgeye çekilmesi düşünülen endüstrinin tipi, uluslararası piyasalarla bağlantı sağlayan hava ve deniz limanları ve bölge çevresindeki yerleşim yerlerine bağlı olarak, bölgenin yer seçimi üzerinde etkili olur. Çok sık hammadde temini ve ürün sevki ihtiyacı içinde bulunan endüstriyel kuruluşlar için hava ve deniz limanlarının yakınlığı konusu büyük önem taşır. Ayrıca, çevreyi önemli ölçüde kirleten endüstriyel kuruluşların yerleşim alanları yakınında kurulması önemli sorunlar yaratabilir. Bu gibi kuruluşları barındıran bölgelerin yerleşim yerlerine uzak bir deniz limanında kurulması uygun olur. Havaalanı ve yerleşim alanları yakınında kurulması düşünülen bölgelerde ise elektronik, tekstil gibi çevre kirliliği sorunu

(9) Kelleher, a.g.e., s.12.

(10) Kelleher, a.g.e., s.13.

öneli boyutlarda olmayan endüstriyel kuruluşların yerleşmesi sağlanmalıdır(11).

Ayrıca, bölgeyi çevreleyen alanın doğal yönden ve yerleşim yeri olarak taşıdığı estetik özellikler de yerleşim alanının seçiminde dikkate alınmalıdır.

2. Yerleşim Alanının Büyüklüğü

Bir serbest bölge alanının büyüklüğünün tesbiti bölgenin ilerideki faaliyetleri açısından büyük önem taşır. Bölgenin büyüklüğünün belirlenmesinde en önemli faktör ev sahibi ülkenin bölgeye ilişkin beklentileridir. Çekilmesi düşünülen endüstriyel kuruluşların tipi, bölgede yaratılması düşünülen istihdam hacmi gibi faktörler bölge alanının büyüklüğünün belirlenmesinde etkili olur(12).

Bununla beraber bölgenin büyüklüğünün alt ve üst sınırlarına ilişkin standartlar geliştirilebilir. Bölgenin büyüklüğünün alt sınırı genellikle alt yapı yatırımları ve bölge hizmetlerinin maliyeti tarafından belirlenir. Eğer bölge çok küçük olursa, burada faaliyet gösteren firmaların bölge yönetimince kendilerine sağlanan hizmetler için ödeyecekleri pay yüksek olabilir. Bu durumda söz konusu işletmelere sağlanan hizmetler için sübvansiyon sağlanması gereği doğabilir. Bu da bölgeye ilişkin giderleri artırıcı bir rol oynar. Ayrıca böyle bir durum bölge hizmetle-

(11) Kelleher, a.g.e., s.14.

(12) Kelleher, a.g.e., s.14.

rinin yeterince geliştirilememesi sorununu doğurabilir ve bölgenin endüstriyel kuruluşları cezbetme özelliği azalabilir(13). Bu nedenle bölge alanının büyüklüğünün alt sınırı dikkatle belirlenmelidir. Standart bir ölçü ile, bir serbest üretim bölgesinin büyüklüğünün alt sınırı 40 hektar olarak düşünülebilir(14).

Bölge alanının büyüklüğünün üst sınırı da, bölgenin ticaret hacmi, yol kapasitesi, isken imkanları tarafından belirlenir. Bölge alanının büyüklüğünün üst sınırı tespit edilirken, bölge yönetimince sağlanacak hizmetleri aksatmayacak bir büyüklük tercih edilmelidir. Ayrıca bölgeye hizmet veren hava ve deniz limanının veya yolların kapasitesi de bu konuda gözönünde bulundurulmalıdır. Standart bir ölçü ile bölge alanının maksimum büyüklüğünün 200 hektar olması gerektiği söylenebilir(15). Ayrıca, bu konuda başlıca serbest üretim bölgelerinin büyüklüğünü gösteren bir liste yal gösterici olabilir. Bu konuda bkz. EK. V.

3. Türkiye'de Serbest Bölgelere İlişkin Yer Seçimi

Serbest bölgelere ilişkin yer seçimi konusunda yukarıda belirtilen kriterler gözönünde bulundurulduğu takdirde Türkiye'de bu niteliklere uygun yöreler belirlenebilir. Sözgelimi, bu konuda Antalya, Mersin, İskenderun, Trabzon, Hopa,

(13) Kelleher, a.g.e., s.14-15.

(14) Kelleher, a.g.e., s. 15.

(15) Kelleher, a.g.e., s. 15.

İzmit ve İstanbul'un adı geçmektedir.

Türkiye'de serbest bölgeler gündeme geldikçe, yer seçimi konusu da güncellik kazanmakta ve genellikle çeşitli şehirler arasında rekabet konusu olmaktadır.

Çalışmamızın bu kısmında serbest bölge kuruluşu yönünden uygun nitelikler taşıyan bazı limanlarımız ana hatlarıyla incelenecektir. Burada ele alınmayan ve serbest bölge kurulmaya uygun nitelikler taşıyan başka yörelerimiz olduğu şüphesizdir. Bunların tümünü bir çalışmanın tek bir bölümü içine sığdırmak imkansızdır. Bu nedenle çalışmamızda serbest bölge uygulamasına geçilmesi konusunda adı güncelleşmiş bulunan Mersin, Antalya ve İzmir üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda, Antalya ve Mersin'de serbest bölge kurulmasına ilişkin 12 Kasım 1983 tarihli bir bakanlar kurulu kararı bulunduğunu da belirtmek gerekir.

a. Serbest Bölge Bakımından Mersin'in Durumu

I) Hinterland

Orta ve Doğu Anadolu'da yer alan 29 il, yetiştirdikleri ürünlerin ihracatı bakımından Mersin Limanına bağlıdır. Aynı iller bir kısım ithal malını da Mersin Limanından sağlar. Mersin bu illerin Doğu bölgesindeki 19'unun ihracat mallarını İskenderun Limanı ile paylaşır(16).

(16) Tamamen Mersin'in Hinterlandında bulunan iller: İçel, Adana, Konya, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Yozgat, Tokat ve Sivastır; Mersin'in hinterlandına dahil olmakla beraber İskenderun'a mal veren iller:

Bu 29 il dışında ülkenin diğer kesimlerinde bulunan geçitli iller de bir kısım ihracat mallarını Mersin'e vermekte ve bunlar Mersin Limanından ihracat edilmektedir(17).

II) Ulaştırma

A) Demiryolu

Mersin limanı, Mersin-Yenice hattı ile ana demiryolu şebekesine bağlı bulunmaktadır(18).

B) Karayolu

Mersin, nitelik yönünden oldukça yeterli durumda bulunan yolları ile Batıda Silifke-Mut-Karaman-Konya; Silifke-Anamur-Alanya-Antalya, Doğuda Tarsus-Ulukışla; Tarsus-Adana, Toprakkale üzerinden ülkenin her yeri ve komşu Arap ülkeleri ile bağlı bulunmaktadır(19).

C) Liman

Mersin limanı Türkiye'nin Akdeniz sahilinde bulunan, oldukça büyük, modern ve işlek bir limandır.

Meraş, G. Antep, Adıyaman, Malatya, Urfa, Eleziğ, Tunceli, Erzincan, Bingöl, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Erzurum, Kars, Ağrı, Van, ve Hakkari'dir. Bkz. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, Serbest Bölge Bakımından Mersin'in Durumu, 1982, s.1.

(17) Bu iller: Samsun, Amasya, Çorum, Çankırı, Ankara, Kastamonu, Eskişehir, Uşak, Bursa ve Antalya'dır. Bkz. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, a.g.e., s.2.

(18) Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, a.g.e., s.3.

(19) Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, a.g.e., s.3.

Liman mevkiî, Arzı: 36° 46' 37" kuzey, Tülü: 34° 36' 50" doğudur.

Mersin limanı şehrin batısından başlayarak 2km. kadar doğusuna doğru uzanır. Takriben 4km. uzunluğundadır. Kapladığı su alanı 325 hektardır. Azami su derinliği 10.5 m. dir(20).

Mersin limanında bir Ticaret Rıhtımı, Silo ve Hububat İskelesi, Canlı Hayvan ve Kereste Rıhtımı, Balıkçı Liman ve İskelesi, Tamir ve Bakım Rıhtımı, Dökme Eşya Rıhtımları ve Rafineri İskelesi bulunmaktadır(21).

III) Mersin Limanının Serbest Bölge Kuruluşu Bakımından Değerlendirilmesi:

Mersin limanı serbest bölge kuruluşu bakımından elverişli bir görünüm arz etmektedir. Limanın bu yönden sahip olduğu nitelikler aşağıda sıralanmıştır(22).

- Serbest bölge bakımından gerekli alt yapı tesisleri önemli harcamaları gerektirir. Halbuki Mersin liman sahasından serbest bölgeye tahsis edilecek arazi içinde:

- Karayolu şebekesi, beton asfalt olarak yapılmış ve ana karayolu şebekesine bağlanmış bulunmaktadır.

(20) Mersin limanı konusunda ayrıntılı teknik bilgiler için bkz. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, a.g.e., s. 4-7.

(21) Bu rıhtım ve iskelelerin teknik özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, a.g.e., s. 4-5.

(22) Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, a.g.e., s.8-9.

- Demiryolu hattı, serbest bölge sahası içinden geçmektedir.

- Elektrik şebekesi hazırdır.

- Bölge içerisinde yeterli su arzı vardır.

- Gemilerin her türlü hava şartlarında berinmalarına, yükleme ve boşaltma yapmalarına imkan veren dalgakıran ve mendirekler yapılmıştır.

- Rıhtımlar hazırdır.

- Serbest bölge sahasının yakınında, ihraç mallarının fimigasyonunda hizmet görecek yeterli bir fimigatuvar; ihracata yönelik et sanayiinin ihtiyaçlarını da karşılayabilecek fenni bir mezbaha; Et Balık Kurumunun 3000 ton kapasiteli bir soğuk ve donmuş muhavaza tesisi; bir adet hayvan barınma ve pazarlama tesisi; otomatik yükleme ve boşaltma tesisatı ile, 100.000 tonluk bir silo; yakıt ikmalinin ucuz ve kolay olarak yapılabileceği bir petrol rafinerisi; elektrik enerjisini devamlı ve emniyet ile sağlayacak bir termik santral mevcuttur.

- Mersin liman sahasında, serbest bölgeye ilk anda 150.000 m² arazi tahsis edilebilecektir. Bu sahanın istenildiği zaman önemli ölçüde artırılması imkanı vardır. Serbest bölgeye tahsis edilecek bu arazi istimlak edilmiş hazine mülki olduğundan ayrıca arazi istimlakı için bir masraf yapılması gereği yoktur.

- Mersin son yıllarda imar durumu bakımından oldukça gelişme göstermiştir. Otel kapasitesi yeterli olup serbest bölgeye geleceklerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek niteliktedir.

- Mersin'de serbest bölgenin haberleşme imkanlarını sağlayacak otomatik telefon ve telegraf şebekesi bulunmaktadır.

b. Serbest Bölge Bakımından Antalya'nın Durumu

I) Hinterland

Antalya limanı, Antalya, Burdur, Isparta, Afyon, Denizli ve Konya illerini kapsayan geniş bir hinterlanda sahiptir.

II) Ulaştırma

A) Demiryolu

Demiryolu henüz yoktur, ancak Devlet Planlama Teşkilatının yaptığı edütlere göre Isparta'dan Aksu Vadisi yolu ile Antalya'nın 10 km. kuzeyinde kalan Kütükü burnundan geçilerek limana demiryolu bağlanması mümkündür(23).

B) Karayolu

Yüksek standartlı E-24 karayolu Antalya ili'nin ülke kara ulaşım sistemi ile bağlantısını sağlayan ana yoldur. Antalya'yı kuzeyde Toroslar'ı aşarak Burdur ve Afyon kentleri üzerinden Batı ve Orta Anadolu'ya, Doğu'da ise kıyı şeridini izleyerek Silifke ve Mersin üzerinden Doğu Anadolu'ya

(23) Aydın Z. Tuğ. Serbest Liman ve Bölge Hakkında Bir Araştırma, 1969, s.222.

bağlar. Antalya kentini Finike, Kaş, Fethiye gibi kıyı yerleşimlerine bağlayan karayolu da bölgesel düzeyde önem taşır (24).

Antalya ili'nde ana ulaşım bağlantılarının iyi kurulmuş olmasına karşın, küçük tarımsal yerleşimleri ülke pazarına bağlayan ikinci yollar ağı zayıftır(25).

1980 yılında Antalya'daki devlet yolları uzunluğu 903 km. olup nitelikleri iyidir. 1980'de Antalya'daki il yolları toplam uzunluğu 803 km. olup nitelikleri iyi sayılmas(26).

C) Liman

Antalya'nın deniz ulaşımı, Antalya Limanı, Alanya, Finike ve Kaş iskeleleri yardımıyla gerçekleştirilmektedir.

Antalya'da eski ve yeni olmak üzere iki liman vardır. Eski liman kent merkezinin yakınında, tarihi kale içi mahallelerinin aşağısında yer alır. Balıkçı tekneleri ve yatlarla hizmet vermekte olan bu liman'ın 2 hektardan fazla su alanı vardır. Liman içindeki su derinliği 1-8 m. arasında değişir(27).

Yeni Antalya Limanı, kentin batısında Konyaaltı Kumsalı'nın Bey Dağları ile birleştiği alanda yer alır. Limanın

(24) "Antalya", Yurt Ansiklopedisi, C.I, Anadolu-Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1982, s.820.

(25) "Antalya", a.g.e., s.820.

(26) "Antalya", a.g.e., s.821.

(27) "Antalya", a.g.e., s.821.

kent ile bağlantısı yeterli düzeyde sağlanmıştır. Liman ulusal ve uluslararası turizm ve ticaret ile balıkçılığa yönelik hizmet verir. Toplam uzunlukları 2 km'den fazla olan iki dalgakıranla korunmaktadır. Rıhtımlardaki su derinliği 2-10 m. arasında değişir(28).

Finike iskelesi, esya taşımacılığı açısından Antalya Limanından sonra ikinci sırada yer alır. Antalya ili'ne gelen ticaret esyasının yaklaşık % 25'i Finike İskelesi'ne indirilir.

D) Havaalanı

Antalya havaalanı kentin 10 km. doğusunda, Antalya-Mersin karayolunun güneyinde yer alır. Ulusal ve sınırlı olarak uluslararası taşımacılığa yönelik olarak kullanılmaktadır. 1960'da açılmış olan alanın yılda 300.000 yolcu kapasiteli terminali vardır.

III) Antalya Limanının Serbest Bölge Kuruluşu Bakımından Değerlendirilmesi

Antalya limanının serbest bölge kurulması bakımından taşıdığı özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir(29).

-Antalya limanının taşıdığı özellikler serbest bölge kurulmasına son derece uygundur. Liman kapasitesi ve gelişme imkanları yeterlidir.

(28) "Antalya", a.g.e., s.822.

(29) Osman Berberoğlu, "Antalya Serbest Liman ve Bölgesinin Şehir Sanayiine Etkileri", Dünya Gazetesi, Bölge Raporları 5: Antalya Sanayii, 25 Mayıs 1984, s.2.

- Ulaştırma imkanları elverişli ve yeterlidir.
- Yeterli enerji arzı mevcuttur.
- Altyapı imkanları yeterlidir.
- Bölgenin coğrafi konumu serbest bölge kurulmasına elverişlidir.

c. Serbest Bölge Bakımından İzmir'in Durumu

I) Hinterland

Marmara Denizi kıyılarında bulunan kasabaları hariç Balıkesir, Manisa, Aydın, Muğla, Denizli, Isparta, Burdur, Uşak, İzmir illeri İzmir limanının hinterlandı durumundadır(30).

II) Ulaştırma

A) Demiryolu

İzmir, Ülkemizin demiryolu şebekesinde, önemli bir merkez olduğu gibi, T.C.D.D.'na ait bütün demiryolu şebekesi ile de irtibatı vardır. Hinterlanda da demiryolu bakımından bir ağ gibi bağlıdır(31).

B) Karayolu

İzmir, karayolu ulaşımı açısından, Ege Bölgesi'nde bir merkez ve düğüm noktası oluşturmaktadır. Bölgedeki yollar;

(30) İzmir Ticaret Odası, İzmir'de Serbest Liman ve Bölge Tesisleri Hakkında Rapor, İzmir 1966, s.1.

(31) İzmir Ticaret Odası, a.g.e., s.4.

yakın çevre ulaşımını sağlayan yollar ve ülke geneli ile bağlantı sağlayan yollar olarak sınıflandırılabilir. Kuzeyden güney batıya doğru yakın çevre ile ulaşımı sağlayan yollar; Menemen-İzmir bağlantısı, Manisa-Bornova-İzmir bağlantısı, Kemalpaşa-Turgutlu-Salihli bağlantısı ve Aydın-İzmir bağlantısıdır. Yakın çevre ile bağlantı sağlayan bu yollar ulusal yol sistemine bağlanarak İzmir'in ülkenin öbür bölgeleriyle bağlantısını da sağlar(32).

İzmir ili içinde bulunan tüm yollar asfalt kaplamadır. Devlet yolu üzerinde bulunmayan ilçe ve bucaklarla, il yolları sistemine bağlı olarak ulaşım imkanları sağlanmış durumdadır. İl sınırları içinde bulunan yolların tümü sürekli bakım altında tutulmakta olup, kış aylarında geçit vermeyen yol yoktur(33).

C) Liman

İzmir limanı, nüfusu 1.5 milyona yakın olan bir kentseil alan ile, iç Batı Anadolu ve Ege Bölgesi'nin tek limanı olmanın ötesinde ülkenin en büyük ve en önemli ihracat limanıdır. İzmir Körfezi'nde Güzelyalı-Sazburnu hattının doğusunda 30.000 m² lik bir alanı kapsayan İzmir Limanı; Eski Liman, Alsencak Limanı, Turan Akaryakıt İskelesi, Çamaltı Tuzlası; tehlikeli eşya boşaltma ve demirleme için ayrılan alanlardan oluşmakta-

(32) "İzmir", Yurt Ansiklopedisi C.III, Anadolu Yayıncılık A.Ş. İstanbul 1982, s.4367-4368.

(33) "İzmir", a.g.e., s.4368.

dır(34).

İzmir Limanı'nın yükleme-boğaltma kapasitesi yılda 2milyon 715 bin tondur. Kapasite en çok 3 milyon 620 bin tona ulaşmaktadır. İzmir Limanı'nda yük ve yolcu trafiği bakımından bir tıkanıklık söz konusu değildir. 1980'de İzmir Limanında gerçekleştirilen yıllık toplam boğaltma 1.149.325 ton, yükleme 1.337.681 tondur. Aynı yıl İzmir Limanı'na 22.588 yolcu gelmiş ve 495.222 ton esya boğaltılmıştır(35).

D) Havaalanı

İzmir'de üç havaalanı vardır. Bunlardan Gaziemir ve Çiğli askeri havaalanlarıdır. Çiğli aynı zamanda sivil havacılığa da açıktır. Cumaovası Havaalanı ise daha çok sivil havacılığa açık olup, Çiğli devre dışı kaldığı zamanlar, askeri amaçlarla kullanılmaktadır. İzmir havalanlarında yük taşımacılığı pek gelişmemiştir. Havayolu ile taşınan yükler genellikle , yaş meyve ve sebze ile öbür ihracat ürünleridir(36).

III) İzmir Limanının Serbest Bölge Kuruluşu Bakımından Değerlendirilmesi

İzmir Limanının serbest bölge kurulması bakımından taşıdığı özellikler aşağıda sıralanmıştır(37).

(34) "İzmir", a.g.e., s.4369.

(35) "İzmir", a.g.e., s.4370.

(36) "İzmir", a.g.e., s.4370.

(37) İzmir Ticaret Odası, a.g.e., s.24-25; Mustafa Durmaz, "Serbest Ticari Bölgeler ve Şehrimizin Durumu", İzmir Ticaret Odası Dergisi, S.10, Ekim 1982, s.2.

- İzmir, kara ve demiryolu ile, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak, Lübnan, İsrail ve Mısır ile; İstanbul ve Çanakkale üzerinden demir ve karayolu ile Avrupa ile; demiryolu ile Rusya ile; Van demiryolu ile İran ve Pakistanla irtibatlı bulunmaktadır. Aynı zamanda İzmir Limanı Orta Doğu, Karadeniz ve Avrupa limanları ile bağlantılı bulunmaktadır.

- İzmir ve hinterlandının ülkemizin ihracatı bakımından önemi bilinmektedir. İhracatımızın yaklaşık % 40'ı İzmir Limanından yapılmaktadır. Tütün, pamuk, incir, zeytinyağı, küspeler, boya, su ürünleri, maden cihazları İzmir'den ihracatı yapılan başlıca maddelerdir. Bir serbest bölge kurulduğu takdirde bu ihraç maddelerimizin bölgeye ihraç edildikten sonra arzu duyuldukça gümrük formaliteleri olmaksızın süratle ihracı mümkün olacaktır.

- İzmir'in ülkemizin en önemli fuar şehri olması serbest bölge bakımından önemini arttırmaktadır.

Bilindiği gibi fuar kotasından ithal edilen, malların belirli bir günde İzmir'e gelmiş olması ve fuar süresince teşhir edilmesi gerekmektedir. Vapurlar da seyir programlarına göre limanlara uğradığından malların zamanında İzmir'de olabilmesi için genellikle bir süre evvel gelmesi gerekmektedir. Serbest bölgeye getirilecek mallar fuar için gerektiğinde derhal çekilebileceğinden bölgedeki antrepolar için bir ticari meta niteliği taşıyacaklardır.

- Sonuç olarak İzmir Limanında kurulacak bir serbest bölge

ithal ve ihraç edilen malların depolanacağı, çeşitli işlemlere tabi tutulabileceği, transit ticaretinin gerçekleştirilebileceği bir bölge olabileceği gibi, elverişli bir alan seçilip gerekli alt yapı yatırımları gerçekleştirildiği takdirde bölgenin endüstriyel bir nitelik taşımasıda mümkün olabilmektedir.

B. Alt yapı Yatırımları

1. Binalar

Bölge alanında inşa edilecek binalar, fabrika binaları, idari binalar ve meskenlerdir. Bu binaların yerleştirilmesinde bölge hizmetlerinin dağıtımının en düşük maliyetle gerçekleştirilebileceği bir yerleşim planı seçilmeli, binalar arasındaki mesafeler dikkatle ayarlanmalıdır. Ayrıca, binaların kapladığı alanın, toplam bölge alanının yarısı veya üçte biri düzeyinde kalmasına özen gösterilmelidir(38).

2. Yollar

Bölge alanı içindeki yollar tahmin edilen trafik akımına yetecek şekilde planlanmalıdır. Standart bir ölçü ile yolların toplam bölge alanının % 15'ini kapsaması ve bu oranın kesinlikle % 25'i aşmaması gerektiği söylenebilir(39).

Bölge dahilindeki yolların keskin virajlar, çoklu ve gizli kavşaklar, yaya ve araç trafiğinin kargaşası, dik yokuşlar gibi tehlikeleri ihtiva etmemesi sağlanarak, bunların neden

(38) Kelleher, a.g.e., s.21.

(39) Kelleher, a.g.e., s.21.

olabileceği kayıplar baştan önlenmelidir. Yollar, araç yükleme, boşaltma ve park etmede sorunlar ve karışıklıklar çıkmayacak şekilde düzenlenmelidir. Park yerleri ve yükleme boşaltma noktaları, yollardan tamamen ayrılmalı ve park etmiş araçların, yükleme boşaltma faaliyetlerinin trafiği engellemesi önlenmelidir(40).

Yol genişlikleri, tahmin edilen trafik yoğunluğuna göre, tespit edilmelidir. Bu konuda ev sahibi ülkede yerleşmiş alışkanlıkların yanı sıra uluslararası standartlar ile yolların bakım ve onarım masrafları da etkili olmaktadır. Standart bir ölçüyle, minimum yol genişlikleri ana yollar için 7,5 metre, tali yollar için 5 metre, servis yolları için 3 metre olarak ifade edilmektedir(41).

Hem trafiğin eksamaması, hem de güvenlik ve denetimin sağlanabilmesi açısından bölgedeki yolların ışıklandırılma düzeninin iyi olmasına da özen gösterilmelidir(42).

Yaya kaldırımları ve bisiklet yolları, motorlu araçlara ait yollardan ayrılmalıdır. Otobüs durakları yaya kaldırımları yakınında olmalı, durakların konum olarak trafiği engelleyici bir nitelik taşımasına özen gösterilmelidir(43).

(40) Kelleher, a.g.e., s.22.

(41) Kelleher, a.g.e., s.22.

(42) Kelleher, a.g.e., s.22.

(43) Kelleher, a.g.e., s.22.

3. Park Yeri

Bölgeye ilişkin fiziki planlarda, park yerine gereğinden fazla yer ayrılması, yetersiz yer ayrılmasına tercih edilmelidir. Eğer park yerlerinin bir kısmı atıl kalırsa, bölgenin diğer ihtiyaçlarına tahsis edilebilir, fakat yetersiz park yeri alanı çok katlı park yerleri gibi pahalı ilave yatırımları gerektirebilir. Mevcut uygulamalar kullanılan fabrika alanının her 100 m² si için bir araçlık park yeri ayrılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Araçlara manevra imkanı sağlanması da düşünülerek her bir araca ait park yeri ortalama olarak 30 m² olarak düşünülmelidir(44).

Park yerleri bölgenin belirli yerlerinde toplu bir şekilde yer alabileceği gibi fabrika binalarının hemen yanında ayrı ayrı da olabilir. Bölgenin belirli bir yerindeki geniş park yerini veya yerlerini tercih etmeme eğilimi bulunmaktadır. Çünkü bu durum maddi kayıplara ve zaman israfına neden olur. Bunun yerine fabrika binalarının hemen yanında ayrı ayrı park yerleri yapılması daha ekonomik ve uygun bir çözüm olarak görülmektedir.(45).

Ayrıca, merkezi bir otobüs park yeri ve hangara ihtiyaç duyulacağı da unutulmamalıdır(46).

(44) Kelleher, a.g.e., s.23.

(45) Kelleher, a.g.e., s.24.

(46) Kelleher, a.g.e., s.24.

4. Gümrük Engeli

Gümrük engeli genellikle bir duvar (gümrük duvarı) ve bunun uygun yerlerinde gümrük kontrolu yapmaya elverişli kapılardan oluşur.

Gümrük duvarı, kaçakçılarının üstünden veya herhangi bir yerinden geçemeyecekleri ve bir şeyi akteramayacakları şekilde muhafazalı ve yüksek olmalıdır. Bununla beraber, çok yüksek bir duvarın bölgeyi toplama kampına benzetmesi ihtimali vardır. Bu nedenle duvar yüksekliğinin makul ölçüler içinde bulunmasına dikkat edilmelidir. Gümrük engeli bir tel örgü şeklinde de olabilir. Gümrük engeli için genellikle 2,5 metrelik yükseklik makul kabul edilir(47).

Serbest üretim bölgesinde üretilen ürünlerin çoğunun yerli piyasada satılma imkanı yoktur. Eğer bölgedeki fabrikalar kolayca taşınabilecek ve ev sahibi ülke piyasasında rahatça satılabilecek mallar üretiyorlarsa, kaçakçılık ve hırsızlığa karşı gerekli tedbirlerin alınması gerekir. Bu tedbirler, gerek ticari ve özel araçların, gerekse kişilerin aranması şeklinde uygulanabilir. Fakat bu çeşit kontrollerin sürekli olarak uygulanması oldukça zordur. Bu yüzden en etkili gümrük kontrolu bölge dahilindeki belirli noktalarda zaman zaman yapılan denetimlerdir. Kuşkusuz bu gibi kontrollerin de kaçakçılık belirtisi olduğu zaman uygulanması yoluna gidilmelidir. Ayrıca bölgeden kaçırılan malların satışının yapılabileceği yerler de polis kontrolu altında tu-

(47) Kelleher, a.g.e., s.24.

tulmalıdır (48).

Gümrük kontrol noktalarının bölgeye esas giriş yolunun merkezinde yer alması gerekir. Böylece kontrol edilen araçların giriş çıkış trafiğini engellemesi önlenmiş olur. Gümrük kontrol noktasındaki yapıların ayrıntılı planlanması da gümrük idaresinin önerileri doğrultusunda gerçekleştirilmelidir (49).

C. Bölge Hizmetleri

1. Elektrik

Bölge alanına elektrik temini üzerinde durulurken bunun sürekli ve güvenilir olmasına özen gösterilmelidir. Yerleşim alanlarında elektrik kesilmesi önemli sorunlar yaratmayabilir, fakat bölgedeki endüstriyel kuruluşlar elektrik kesilmesini kabul edemezler. Endüstriyel kuruluşların elektrik ihtiyacı iyi hesaplanmalı, elektrik tesisatı tahmin edilen elektrik sarfiyatına göre düzenlenmelidir. İlave bir masrafa ihtiyaç göstermekle birlikte, elektrik kablolarının toprağa gömülmesi hem emniyet hem de estetik yönünden iyi olur.

2. Su

Bölgeye öncelikle içmek ve sağlık, temizlik amacıyla su temin edilmesi gerekir. Fakat esas önemli olan endüstriyel kuruluşların su ihtiyacının karşılanmasıdır. Endüstriyel kuruluşların su ihtiyacı, endüstrinin tipine göre farklılık göstere-

(48) Kelleher, a.g.e., s.25.

(49) Kelleher, a.g.e., s.25.

cektir. Sözelimi boya ve kağıt endüstrileri fazla su kullanırlar. Bölgeye çekilmesi düşünülen endüstrinin tipine göre su temini üzerinde durulmalıdır. Ayrıca itfaiye ve yeşilliklerin sulanması amacıyla suya ihtiyaç duyulacağı unutulmamalıdır. Su şebekesinde kullanılan boru çapı, su arzının toplam maliyeti içinde küçük bir paya sahiptir. Bu nedenle sonradan yetersiz kalması nedeniyle değiştirmenin yaratacağı önemli harcamalardan kaçınabilmek için boru çapının başlangıçta yeterli düzeyde hesaplanması gerekir(50).

Ayrıca, bölge ihtiyaçlarını karşılayacak bir kanalizasyon şebekesi de planlanmalıdır.

3. Ulaşım ve Haberleşme

Bölgede faaliyet gösteren şirketlerin etkin bir şekilde işletilebilmesi için, ulaşım ve haberleşme imkanları uluslararası standartlara uygun olmalıdır. Bölge ve uluslararası piyasalar arasındaki taşıma hizmetleri büyük önem taşır. Bu nedenle liman ve havaalanı kapasiteleri yeterli olmalı, ayrıca serbest bölgenin kurulmuş olduğu yörenin karayolu ve demiryolu ağları, ihtiyacı karşılayacak düzeyde bulunmalıdır.

Telefon ve teleks bağlantıları da büyük önem taşır. Bölgenin gerek kendi içinde, gerek ev sahibi ülke ile, gerekse dış ülkelerle haberleşmesinin kesintisiz olarak sürdürebilmesi gerekir.

(50) Kelleher, a.g.e., s.26.

V. TEŞVİK PAKETİ VE TANITIM FAALİYETLERİ

A. Teşvik Paketi

Bir serbest üretim bölgesine yatırımcıları çekmek için bir takım cazip koşul ve ayrıcalıkların sağlanması gerekmektedir. Sunulan teşviklerin, istenilen tip ve miktarda yatırımı çekmek için yeterli olmanın yanı sıra, umulan döviz gelirlerinin veya bölgeden elde edilecek diğer yararların değerini aşacak düzeyde olmaması gerekir. Fakat bu konuda yol gösterici kesin formüller bulunmamaktadır. Her ülke, kendikoşullarını değerlendirerek ve diğer serbest bölgelerde uygulanan teşvikleri göz önünde bulundurarak makul bir çözüm bulabilir.

Aşağıda, Türkiye'de uygulamaya geçecek bir serbest üretim bölgesine ilişkin teşvik paketinde gözönünde bulundurulması gereken unsurlar ele alınacaktır.

1. Altyapı Yatırımları

İlgili kısımda bu konuya ilişkin ayrıntılı bilgi verildiği için tekrar üzerinde durulmayacaktır(51).

2. İlgücü

Yabancı şirketlerin serbest üretim bölgesinde yatırıma ilişkin verecekleri kararda ilgücü önemli bir faktör oluşturur. Bu nedenle Türkiye'deki ilgücüne ilişkin ayrıntılı bilgiler sağlanarak, muhtemel yatırımcı şirketlerin istifadesine sunulmalıdır. Bu bilgiler çeşitli alt başlıklara ayrılarak verilebilir: Erkek, kadın, nitelikli, yarı nitelikli, niteliksiz, yö-

(51) Bu konuda bkz. Bu Çalışma, Bu Bölüm., s. ...

netici, teknik elemen, büro memuru şeklände. Ayrıca, işçilerin yetenekleri, el becerileri, okur yazarlık oranları ve öğrenme yetenekleri konusunda da bilgi derlenmeli, işgücü maliyetleri konusunda da bilgi sağlanmalıdır. Bunun dışında, işçi-işveren ilişkileri, çalışma koşulları, işçi-işveren uyumsuzluklarından doğan işgünü kayıpları, sendikaların tavırları, işgücü alımı ve çıkarılması imkanları konusunda bilgi sağlanmalıdır(52).

Türkiye, işgücü miktarı ve niteliği bakımından avantajlı durumdadır. Büyük miktarda çalışmaya hazır ve istekli işgücüne sahip bulunduğu gibi bunun içinde her nitelikte eleman yer almaktadır. Türkiye, ayrıca yönetici ve teknik personel açısından da yeterlidir. Bütün bunların muhtemel yatırımcı şirketlere duyurulması gerekmektedir.

3. Güvenli Yatırım Koşulları

Yabancı sermaye için ev sahibi ülkedeki siyasi istikrar ve güven büyük önem taşır. Bunun yanı sıra ülkenin, hükümet teşahhütlerinin yerine getirilmesi konusundaki uluslararası üzü de yabancı yatırımcılar için önemlidir. Türkiye'de 12 Eylül 1980 hareketinden sonra gerçekleşen huzur ve güven ortamı yabancı yatırımcılar için olumlu bir ortam oluşturmaktadır. Bunun uluslararası propogandalarla daha da yaygın olarak duyurulması gerekmektedir.

(52) Kelleher, a.g.e., s.36.

4. Basitleştirilmiş Bürokratik İşlemler

Serbest bölgede işletmelerin gerek kuruluşu, gerekse işletilmesi safhalarında yapılması gerekli bürokratik işlemlerin en az düzeyde tutulmasına özen gösterilmelidir. Bölgedeki kuruluşları ilgilendiren bürokratik işlemlerin, açık, anlaşılır ve kolay uygulanır olmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca bölge yönetimi tarafından kuruluşların bürokratik işlemler konusunda karşılaşılabilecek zorluklarda yol gösterici bürolar kurulmalıdır.

5. Vergi Ayrıcalıkları

Serbest bölgelerin tümünde ithalat ve ihracattan gümrük vergisi alınmaz. Serbest üretim bölgelerinde buna ilave bazı vergi ayrıcalıkları sağlanabilir.

Yerleşim yeri iyi seçilmiş, altyapı yatırımları ve sunulan hizmetler yeterli bulunan, işgücü konusunda çekici nitelikler taşıyan bölgelerde vergi ayrıcalıklarının kapsamını geniş tutmaya gerek yoktur. Zaten, yukarıda belirtilen nitelikleri taşımayan bölgelerde vergi ayrıcalıkları ne kadar geniş tutulursa tutulsun çekici bir nitelik taşımaz.

Çok geniş kapsamlı vergi indirimi bölgenin döviz gelirlerinin azalmasına yol açtığı için kaçınılmalı, fakat diğer serbest üretim bölgelerinde uygulanan vergi ayrıcalıkları da gözden uzak tutulmamalıdır.

Bu nedenle, bölgenin ilk kuruluş yıllarından (ilk 3-5 yıl) şirketlerin ödemesi gereken tüm vergilerde belirli bir oranda (% 10-20) vergi indirimi yeterli olabilir.

Ayrıca yabancı şirketlere kâr ve sermaye transferi konusunda serbestlik sağlamak gerektiği unutulmamalıdır.

e B. Bölgenin Tanıtımı

Bir serbest üretim bölgesinin tanıtımı büyük önem taşıyan bir konudur. Ancak tanıtım sayesinde arzu edilen tipte ve miktarda yatırımın bölgeye çekilmesi mümkün olur.

Muhtemel yatırımcıların ilgisini çekmek için önce bölge ve ev sahibi ülkeye ilişkin bilgi vermek, daha sonra bölgedeki bütün gereklerin tamamlandığı veya tamamlanacağı konusunda ikna etmek gerekir. Bölgenin kuruluşu sırasında bu oldukça güç bir iştir, çünkü henüz işletilmeyen bir bölgenin başarısına ilişkin kanıt göstermek imkansızdır, her şey varsayımlara dayanmaktadır. Bu durumda muhtemel yatırımcılara sağlam planlar ve bunlara ilişkin hükümet garantileri gösterilmelidir.

Tanıtım çabası ana hatlarıyla üç safhada gerçekleştirilebilir(53).

-Muhtemel yatırımcıların ilgisini çekecek yollardan bilgi sağlamak,

- Muhtemel yatırımcıları bölgede yatırım yapmaya ikna etmeye çalışmak.

-Yatırımcı kuruluşların başarılı olmasını sağlama konusunda çaba göstermek.

(53) Kelleher, a.g.e., s.44.

Tanıtım iki yolla yapılabilir. Biri uzaktan tanıtım, diğeri ise yüz yüze tanıtımdır.

Uzaktan tanıtım, basın ve yayın kuruluşları aracılığıyla yapılır. Bu, gazete ve dergilerdeki makaleler, televizyon programları, dökümanter filmler, broşürler aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu çeşit tanıtımda ülkenin gelişimi, bölgedeki ilerlemeler, ülkenin yabancı sermayeye karşı olumlu tavrı gibi hususlar vurgulanmalıdır.

Yüz yüze tanıtım, muhtemel yatırımcılar ile bölge yöneticileri veya hükümet temsilcileri arasında yapılan toplantılar şeklinde olur. Toplantıların çok iyi organize edilmesi ve yatırımcılara bölgeye ilişkin bilgilerin açık ve güvenilir şekilde verilmesi gerekir. Yüz yüze tanıtım ya hiç yapılmamalı ya da çok iyi organize edilmelidir. Çünkü kötü organize edilmiş bir toplantı aksi tesir yaratabilir. Yüz yüze tanıtımın, çok geniş kapsamlı uygulandığı takdirde pahalıya mal olacağı da unutulmamalıdır.

Son olarak, tanıtım faaliyetlerinin bölge yönetiminin bütün bölümlerinin sorumluluğunda dikkat ve ciddiyetle yürütülmesi gerektiği söylenebilir.

VI. BÖLGENİN YÖNETİMİ

Serbest bölgenin değişik tiplerde yönetilmesi mümkündür (54):

(54) Tuncer, "Türkiye'de...., s.42.

- Serbest bölgenin devletçe yönetilmesi: Bu durumda bir kamu kuruluşu serbest bölgenin yönetimini üstlenir.

- Serbest bölgenin devletin de katılacağı şirketler tarafından yönetilmesi: Bu durumda devletin de katılacağı bir şirket kurularak bölgenin yönetimi bu şirkete verilir.

- Serbest bölgenin özel şirketlerce yönetilmesi: Serbest bölgeler bir imtiyaz şeklinde özel şirketlere verilir ve yönetim bu şirketlerce gerçekleştirilir.

Serbest bölgenin devletçe işletilmesi bazı sakıncaları beraberinde getirebilir. Çünkü bir serbest bölgenin (özellikle serbest üretim bölgesinin) etkin bir şekilde işletilmesi ve geliştirilmesi için, mütegebbis zihniyete sahip, sorumluluk yüklenebilecek ve hızla, kesin karar verebilecek bir yönetime sahip olması gerekir. Bütün bunlar devlet hizmeti veren bir kuruluştan çok bir ticari işletme yönetiminin nitelikleridir. Devlet hizmeti veren kuruluşlar yapıları gereği ihtiyatlı, sorumluluk yüklenmekten kaçan, yavaş karar alan ve hareket eden bir nitelik taşır. Bu nedenle serbest üretim bölgesinin bir kamu kuruluşunca yönetilmesi başarısını engelleyebilir(55).

Serbest bölgenin özel şirketlerce yönetilmesi de bazı sakıncalar taşıyabilir. Çünkü serbest bölgenin faaliyetleri bir özel şirketten çok bir kamu hizmeti niteliği taşır. Serbest bölgeye ilişkin giderler bölge sınırları içinde gerçekleştirir-

(55) Kelleher, a.g.e., s.54.

lır, fakat kazanç tüm ülke çapında elde edilir. Serbest bölge kâr amacı güden bir işletmeden çok farklı bir organizasyondur. Bu nedenle bölgenin tümüyle özel şirketlerce yönetilmesi de bölgenin amacına ulaşmasını engelleyebilir.

Serbest bölge için en uygun yönetim tarzı devletin de katılacağı şirketlerce gerçekleştirilebilir. Çünkü, bu durumda devletin katı prensipleri bir şirket bünyesi içinde yumuşatılırken, özel şirketin kâr amacı güden niteliği aynı şirket bünyesi içinde kamu hizmeti güden devletin zihniyeti ile bağdaştırılabilir.

Şirketin sermayesine Hazine'nin yanı sıra, mahalli Ticaret ve Sanayi Odalarının ve Özel İdarenin, Özel ve Kamu bankalarının ve diğer özel kişilerin iştiraki düşünülmelidir(56).

Şirketin bir yönetim kurulu tarafından yönetilmesi uygun olur. Serbest bölgeyi işletecek olan şirketin en yüksek organı niteliğini taşıyacak olan, "Serbest bölge yönetim kurulu"nda, Ticaret Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Belediye ve Özel İdare, Ticaret, Sanayi ve Deniz ticaret Odaları, Serbest bölgede kurulu işletmelerin temsilcileri ve diğer özel hissedarların temsilcilerinin bulunması uygun olur(57).

Yönetim kurulu kararlarının yerine getirilmesinden birinci derecede sorumlu bulunan bir genel müdür, ayrıca bir de ge-

(56) İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.123.

(57) İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.124.

nel müdür yardımcısı bulunması gerekir.

Yönetim kurulu, hükümetçe oluşturulan genel politika sınırları içinde kalmak şartıyla bölgeye ilişkin politikaları belirlerken, yönetim kurulu kararlarının bölgenin geçitli organlarıncaya yürütülmesi gerekir(58).

Tablo: III. 1'de önerilen örgüt şemasında bir yönetim kurulu, genel müdür ve genel müdür yardımcısı bulunmakta, yönetimin bu en üst organlarına, diğer bölümler bağlı bulunmak? tadır.

Planlama ve Fiziki Gelişim Bölümü Müdürünün görevi bölgenin fiziki yönden planlanması, bu planların uygulanması, endüstriyel kuruluşlarla ilişki kurulması gibi görevleri yerine getirmektir.

Planlama ve Fiziki Gelişim Bölümü Müdürlüğüne bağlı bulunan, Endüstriyel Gelişim Bölümünün görevi endüstriyel kuruluşların başvurularını alıp değerlendirmek, inşaat ruhsatlarını vermek, bu kuruluşlarla ilişki kurup, kuruluş ve işletilmeleri sırasında doğan sorunların çözümünde yardım sağlamaktır.

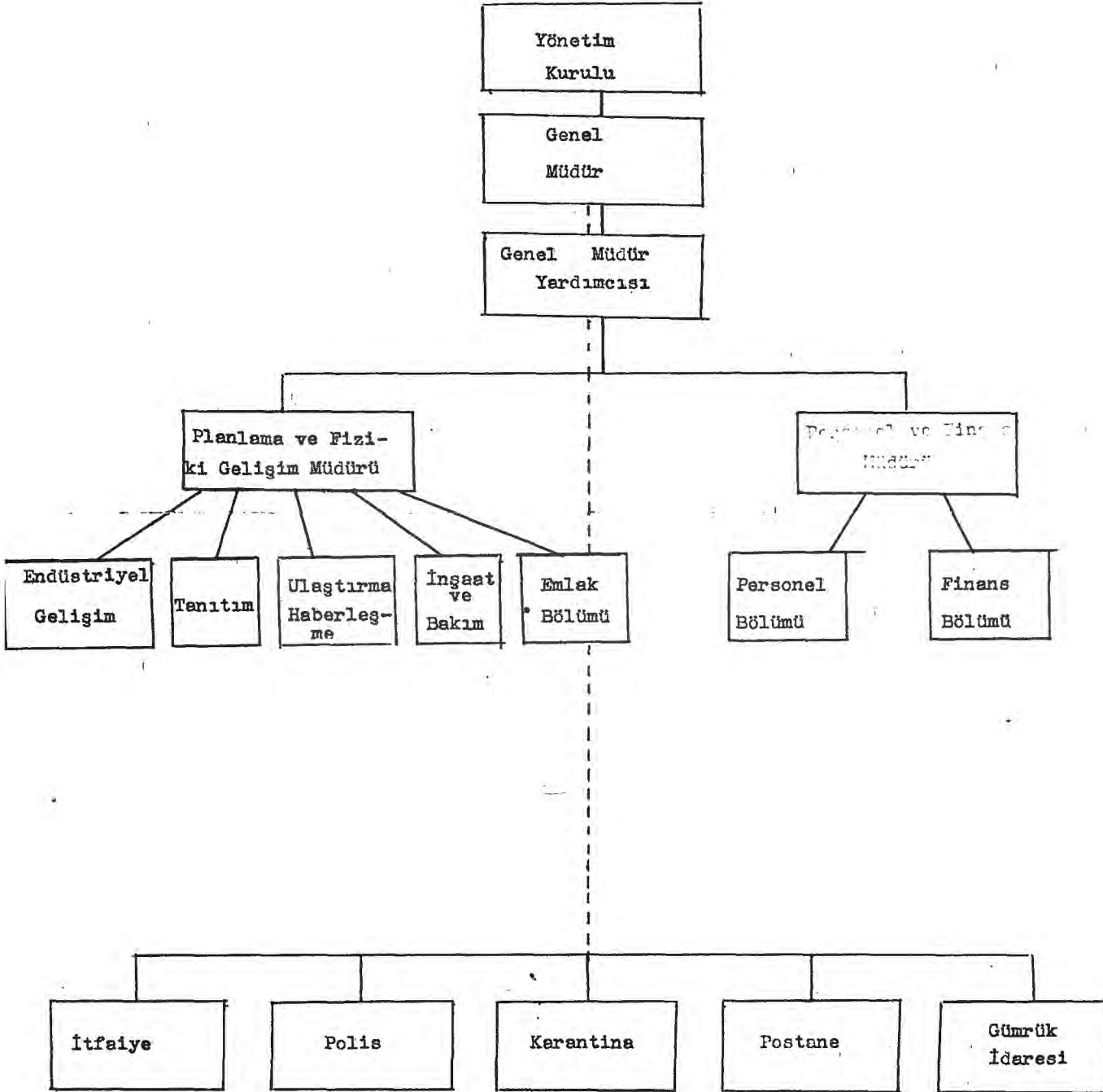
Tanıtım Bölümünün görevi, şirketin kuruluşu sırasında ve daha sonra tanıtımı, basın ve kamuyla olan ilişkilerini düzenlemektir.

Ulaştırma ve Haberleşme Bölümü, bölgenin yük ve yolcu trafiğinin ve haberleşmenin düzenlenmesi ve sürdürülmesinden sorumludur.

(58) Kelleher, a.g.e., s.54..

TABLO: 'III. 1

TÜRKİYE İÇİN SERBEST ÜRETİM BÖLGESİ
YÖNETİM ÖRGÜT ŞEMASI

İnşaat ve Bakım Bölümü, şirkete ait tüm inşaatların planlanması ve gerçekleştirilmesini üstlenirken, şirket gayrimenkullerinin de bakımını sağlar.

Emlak Bölümünün görevi, kira kontratlarını yapmak, kira toplamak ve benzeri faaliyetlerden oluşan şirket mallarının yönetimidir.

Personel ve Finans Bölümü Müdürünün görevi, şirketin personel ve finansal yönetimini sağlamaktır.

Personel Bölümü, tüm personel işlerinden sorumludur. Ayrıca işçi-işveren ilişkileri, işçi alımı, eğitimi gibi konularda endüstriyel kuruluşlara yardım ve önerilerde bulunur.

Finans Bölümü, şirketin tüm finansal işlerini ve muhasebesini yürütür.

Ayrıca bölgede direk genel müdürlüğe bağlı, itfaiye, polis, karantina, postane teşkilatlarıyla, gümrük idaresi yer almaktadır.

Bir serbest üretim bölgesi projesinde serbestlik ve kırtasiyeciliğin kaldırılmasının temel ilke olarak benimsenmesi gerekir. Bu nedenle gereğinden fazla denetimden kaçınmak, ancak gerekli bulunan kontrolleri yapmak gerekir. Bunlar:

- Çevrenin kirlenmeye karşı korunması.
- Bölgenin ve bölgedeki firmaların güvenlik ihtiyacı şeklinde özetlenebilir.

Kontrolde temel yöntem, bölgede ruhsat uygulaması, hükü-

metçe çıkarılan tüzüklerin uygulanması, kira kontratlarından bölge yönetiminin sorumlu olması, gümrük işlem ve belgelerinden gümrük idaresinin sorumlu olmasıdır.

Serbest üretim bölgesinde şirketlerin kurulması konusundaki normal uygulama, bölge yönetimi veya hükümetçe işletme ruhsatı verilmesidir. Verilen ruhsat, ruhsattaki maddeler ihlal edilmedikçe veya ruhsat bölgeden geçen mallara ilişkin gümrük kanunlarına aykırı hükümler taşımadığı sürece iptal edilemez(59).

Bölge dahilindeki topraklar devletin veya bölge yönetiminin mülkiyetindedir. Olağan politika bu toprakların satılmasından ziyade kiralanmasıdır. Kira sözleşmesine, çevreyi korumaya, kişi ve kuruluşların zarar görmesini önlemeye yönelik çeşitli maddeler konulabilir(60).

Gümrük idaresine, bölge içinde ve çevresinde malları ve belgeleri denetleyecek, araçları durduracak, binaları arayabilecek yetkinin verilmesi gerekir. Bölgede işletilen şirketlerin de, bütün gelen mallar hakkında gümrük yönetimine bilgi vermekle, belge ve kayıtları 12 ay veya daha fazla muhafaza etmekle, binaları, stokları ve hesapları gümrük memurlarının kontrol etmesine izin vermekle ve gümrük yönetimince gerek duyulan bilgileri vermekle yükümlü tutulması gerekir(61).

(59) Kelleher, a.g.e., s.60.

(60) Kelleher, a.g.e., s.61.

(61) Kelleher, a.g.e., s.62.

Bütün bunlar gümrük idaresinin bölge kolaylık ve ayrıcalıklarını suiistimal edenlerle başa çıkabilmesi için gereklidir.

Bölge yönetimine personel seçimi de azellik arzeden bir konudur. Çünkü, bölgenin planlama, gelişim safhasında ve işletme safhasında ihtiyaç duyulan yönetimin niteliği farklı olacaktır. İlk yıllarda planlar yapmak, gelişmeyi denetlemek ve bölgenin planlanarak inşa edilmesi için, planlayıcı ve teknik personele büyük ihtiyaç duyulur. Bölgenin tamamlanmasına yakın, daha çok yönetici personele ihtiyaç duyulur. Yönetimdeki bu değişiklik ihtiyacı, bölge projesinin geçitli safhaları için küçük ve esnek bir personel kadrosu gerektirir. Bu nedenle ihtiyaç duyulan personelin örgüt dışından gerek duyulan süreler için temini yararlıdır. Diğer özel ve kamu kuruluşları ile işbirliği yaparak istenilen nitelikte personel, arzu edilen süreler için elde edilebilir, böylece sürekli işe almaya gerek kalmaz. Ayrıca, bu şekilde bölge yönetiminin kendi kaynaklarıyla elde edilebileceğinden daha geniş kapsamlı olarak tecrübeli ve uzman personelden yararlanma imkanı doğar(62).

VII. BÖLGENİN FİNANSMANI

Serbest bölgelerin, hükümetçe sağlanan fonlarla finanse edilmesi gereği vardır. Çünkü, bölge yönetiminin ulaşmak istediği amaçlar ulusal düzeydedir.(ihracat ve istihdam artışı,

(62) Kelleher, a.g.e., s.57.

teknoloji transferi, yabancı yatırımların çekilmesi gibi). Faaliyetler sonucu elde edilenler tümüyle bölge yönetimine ait olmayacaktır. Bu nedenle bölgenin kendini finanse etmesi oldukça güçtür(63). Serbest bölgenin finanse edilmesinde ilk olarak genel bütçe düşünülebilir. Serbest bölgelerin kurulması devam ettiği takdirde ayrı bir fon oluşturarak yeni bölgelerin bu fondan karşılanması, akılcı bir finansman politikası olur(64). Serbest bölge işletilmesinden doğacak kazançların belirli bir yüzdesi bu fonda toplanabilir. Böylece serbest bölgeler kendi finansmanlarına katkıda bulunabilirler.

(63) Kelleher, a.g.e. s.55.

(64) Tuncer, "Türkiye'de...., s.46.

S Ö N Ü Ğ

Bazı ekonomik ve sosyal konularda uygulama teorii; bazılarında ise teori uygulamayı izler. Serbest bölge konusunda da teori uygulamayı izlemiş, hatta çoğu zaman ona yetişememiştir. Bunun en önemli nedeni serbest bölgelerin kimi dış ticaret ilişkilerinin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkması, zaman ve mekana bağlı olarak bu ilişkiler demetinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelip, evrime uğramasıdır. İlk çağın serbest şehirlerinden günümüze kadar uzanan bu evrimin en son halkasında serbest üretim bölgeleri yer alır.

Üretimin uluslararasılaşma sürecinin ve gelişmekte olan ülkelerde 1960'lı yıllarda başlayıp günümüze kadar hızlanarak süren ihracata yönelik kalkınma politikalarının çakışan farklı ekonomik amaçlarınca ortaya çıkarılarak, şekillendirilen serbest üretim bölgeleri son yıllarda oldukça yoğun bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Serbest üretim bölgelerinin bu iki yönlü niteliği, araştırmalarda hem kullanıcıların hem de ev sahibi ülkelerin ekonomik beklentilerinin gözönünde tutulması gereğini ortaya koyar.

Kullanıcıları bölgelerde yatırım yapmaya iten en önemli nedenler, gelişmekte olan ülkelerde bulunan bol ve ucuz işgücünün yanı sıra, sağlanan diğer teşviklerdir. Kuşkusuz yatırımcılar bölgelerde ucuz maliyetle üretim imkanı arayacaklardır.

Serbest üretim bölgeleri ev sahibi ülkeler açısından incelendiğinde çok değişik yargılar ortaya konulduğu görülmektedir. Bu yargılar serbest üretim bölgelerinin bir kur-tarıcı olarak görülmesinden, büyük ekonomik kayıplara ne-denolabileceği yolundaki kuşkulara kadar uzanmaktadır. Ka-nımızca bu iki uç fikir arasında karar kılmak gerekir. Çün-kü, serbest üretim bölgeleri gelişmekte olan ülkelerin hız-la kalkınmasını sağlayacak bir organizasyon değildir. Sade-ce, bu ülkelerdeki ihracata yönelik kalkınma politikasına katkı sağlayan bir uygulamadır. Gelişmekte olan ülkeler kal-kınma yolundaki gabalarına destek olacak tüm alternatifleri değerlendirmek zorundadırlar. Bölgelerin zararlarını ön pla-na çıkararak, sağlanan yararları göz ardı etmek de gerçekçi olmaz, çünkü başarılı şekilde planlanarak işletilen bölgele-rin ev sahibi ülkeye küçümselemeyecek ekonomik katkılar sağ-ladığına ilişkin kanıtlar bulunmaktadır.

En başarılı serbest üretim bölgelerinin sağladığı eko-nomik katkıların dahi, ev sahibi ülkelerin beklentileri dü-zeyinde gerçekleşmeyerek, düş kırıklığı yaratabildiği bilin-mektedir. Aslında gerçekleşmelerin beklentiler düzeyinde ol-maması, serbest üretim bölgelerinin yeni ortaya çıkan bir uy-gulama olmasının yarattığı bilgi ve tecrübe eksikliğine bağ-lı olarak, planların sağlıklı yapılamamasından ileri gelmek-tedir. Bölge planlarında, elde edilecek ekonomik yararların hesaplanmasındaki büyük sapmalar, sağlanan teşviklerin düze-

yini etkilemekte, bölge harcamaları ve yararları arasında ortaya çıkan dengesizlikler bölgelerin beklenen düzeyde yarar sağlayamamasına, hatta bazen zarar etmesine neden olabilmektedir.

Serbest üretim bölgeleri konusundaki bilgi ve tecrübe birikimi arttıkça, planlama ve uygulamaların daha gerçekçi temellere oturtulması ve düğ kırıklıklarının büyük ölçüde giderilmesi mümkün olacaktır.

Türkiye, hem ihracata yönelik kalkınma politikasını benimsemiş, hem de yabancı sermaye yatırımlarını çekmeye istekli bir ülkedir. Bu bilgilerin ışığında serbest üretim bölgesi uygulamasının Türkiye için uygun olacağı söylenebilir. Böyle bir uygulama ile Türkiye'nin kalkınma sürecinde karşılaştığı bazı ekonomik sorunların çözümüne katkı sağlanacaktır.

Türkiye'de serbest üretim bölgesi uygulamasına girişilirken bazı hususların öncelikle ele alınması gerekmektedir. Öncelikle kanuni çerçeveye iyi çizilmeli, hem yatırımcılar için tüm konularda açıklık getirilmesi, hem de Türkiye'nin beklentilerini ve çıkarlarını koruyan hükümlere yer verilmesidir. Bölgenin fiziki planlamasının, teşviklerin, yönetim yapısının, finansmanın tesbit edilmesi konuları ciddiyle ele alınarak kanuni temellere dayandırılmalı ve bu konudaki uygulamalara istikrarlı bir nitelik kazandırılmalıdır.

Türkiye'de serbest bölge uygulamasına dar kapsamlı ve çeşitli yörelere dağılmış olarak başlanılmasından kaçınılmalı, uygun bir yerde pek çok endüstriyel ve ticari faaliyetlerin sürdürülebileceği bir serbest üretim bölgesi kurulmalı, burada edinilen bilgi, beceri, personel ve finansal imkanlar değerlendirilerek çeşitli yörelerde belirli amaçlara yönelik serbest bölgeler kurulması düşünülmelidir. Kuşkusuz bu aşamada serbest bölgelerin koordinasyonunun kusursuz bir şekilde sağlanmasına büyük önem verilmesi gerekir.

Çalışmanın Sonuç Bölümü'nde gerek genelde, gerekse Türkiye için serbest üretim bölgeleri açısından ulaşılan sonuçların ortaya konulması, diğer serbest bölge türlerinin ihmal edildiği anlamını taşımaz. Çünkü, serbest üretim bölgeleri endüstriyel faaliyetlerin yanı sıra, pek çok ticari faaliyetin, bankacılık, sigortacılık hizmetlerinin yürütülebildiği bölgelerdir ve tüm serbest bölge türlerini karakterize edebilirler.

Özetle, kalkınma çabası içinde bulunan Türkiye'nin bilimsel esaslara dayandırılarak, başarıyla işletilecek serbest bölge uygulamalarından elde edeceği çeşitli ekonomik yararların bulunduğunu, bu nedenle vakit kaybetmeden bu konuda köklü ve ciddi adımlar atılması gerektiği söylenebilir.

Y A R A R L A N I L A N K A Y N A K L A R

- ADAM, J.H. : Longman Dictionary of Business English, York Press 1982.
- ADAMS, Gy. : "New Trends in International Business: World wide Sourcing and Dedomiciling", Acta Oeconomica, Vol. 7(3-4), 1971.
- AKŞİT, Niyazi : Tarih, Remzi Kitabevi, İstanbul
OKTAY, Emin 1982
- ALPAR, Cem : Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Turhan Kitabevi, B.3, Ankara 1980.
- ALPAR, Cem : Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, Ankara İTİA Yayını No: 195, Ekonomi Fakültesi Yayını No: 1980/2 Ankara 1982.
- ALTINTAŞ, Mustafa : İçer Yönelik Sanayileşme, AİTİA Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları: 3, Ankara 1983.
- AREL, Sulhi : "Serbest Ticaret Bölgeleri ve Serbest Limanlar", İzmir Ticaret Odası Dergisi, S.1, Ocak 1983

- BAĞRIAÇIK, Atille : "Türkiye'de Serbest Bölge Uygulaması", Yeni İş Dünyası, S.47, Eylül 1983.
- BAILEY, Richard : "Avrupa'da Serbest Limanlar", Avrupa, Kasım 1983.
- BERBEROĞLU, Osman : "Antalya Serbest Liman Bölgesinin Şehir Sanayiine Etkileri", Dünya Gazetesi, Bölge Raporları 5: Antalya Sanayii, 25 Mayıs 1984,
- BERKSOY, Tamer : Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, İstanbul 1982.
- CİMİLLİ, Ekrem : "Serbest Bölge ve Liman Rejimi", ESADER, C. XV, S.1, Ocak 1983.
- CURRIE, Jean : Investment: The Growing Role of Export Processing Zones, EIU Special Report No:64, 1979.
- ÇİLLER, Tansu : "Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", Rapor Gazetesi, 11 Ocak 1983.
- DAVIS, Betsy Cooksey : Sourcebook on Foreign Trade Zones, Free Zone Authority Ltd. Washington 1981.

- DİKMEN, M.Orhan : "İAV Başkanı Prof. M.Orhan Dikmen' in İskenderun Seminerindeki Takdim Konuşması", Türkiye'de transit Ticareti Sorunları ve Çözüm Yolları Semineri içinde, İAV, İstanbul 1983.
- DIRİMTEKİN, Halil : Uluslararası İlişkiler "Dış Ticaret (Ders Notları), Eskişehir İTİA 1976-1977.
- DIRİMTEKİN, Halil : Makro İktisat, Eskişehir 1981.
- DURMAZ, Mustafa : "Serbest Ticari Bölgeler ve Şehrimizin Durumu", İzmir Ticaret Odası Dergisi, S.10, Ekim 1982.
- ERTEN, Taylan : "Gündemdeki Umut Serbest Bölgeler", Dünya Gazetesi, 31 Aralık 1982.
- FRÖBEL, FOLKER-HEINRICH : Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler, Belge Yayınları:15, İstanbul 1982.
- JURGEN-KREYE, OTTO (Çev. M.Ali Sönmez) : İktisat Tarihi (Ders Notları), İstanbul 1976.
- GÜÇER, Lütfi : "Export Processing Zones", Development Digest, Vol. X., No:3, 1972.
- HONE, Angus : Serbest Bölge, Ekonomi Yayınları Dizisi No:14, İstanbul 1983.
- İSTANBUL TİCARET ODASI

İZMİR TİCARET
ODASI

: İzmir'de Serbest Liman ve Böl-
ge Tesisi Hakkında Rapor, İz-
mir 1966.

KARLUK, S. Rıdvan

: "Çok uluslu Şirketler Üzerine
Bir İnceleme", ESADER, C.XIII,
No:2, Haziran 1977.

KARLUK, S. Rıdvan

: Türkiye'de Yabancı Sermaye Ya-
tırımları, İstanbul Ticaret Odası
Ekonomik Yayınlar Dizisi No:13,
İstanbul 1983.

KARLUK, S. Rıdvan

: Türkiye'de İhracata Yönelik Dış
Ticaret Politikası ve İhracatın
Yapısal Analizi, EİTİA Yay. No:
237/153, Eskişehir 1981.

KARLUK, S. Rıdvan

: Uluslararası Ekonomi, Bilim Tek-
nik Yayınevi, İstanbul 1984.

KAYACIKLI, Tamer

: "Transit Ticaretin Türkiye için
Önemi", (Yayınlanmamış Yüksek Li-
sans Tezi) İstanbul 1981.

KAZGAN, Gülten

: İktisadi Düşünce veya Politik İk-
tisadın Evrimi, Remzi Kitabevi,
2.B., İstanbul 1980.

- KELLEHER, Thomas : Handbook on Export Free Zones,
UNIDO/IOD, 31,22 July 1976.
- KEYDER, Çağlar : "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Türk
Tüccarının Millileşmesi" ODTÜ Ge-
lişme Dergisi, 1979-1980 Özel sa-
yısı.
- KUMBARACIBAŞI, Onur : Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik
Düşüncenin Evrimi, 3.B. Ankara
İTİA Yayınları No:102, Ankara 1976.
- KUŞÇULU, Nuh : "Serbest Bölge, Reeksport ve Switch
Muameleleri", 2. Türkiye İktisat
Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler
Komisyonu Tebliğleri içinde, T.C.
Başbakanlık DPT Yayın No: 1783,
C.II, Ankara 1981.
- MERSİN TİCARET VE : Serbest Bölge Bakımından Mersin'in
SANAYİ ODASI Durumu, 1982.
- PAKDEMİRLİ, Ekrem : "Türkiye'de Serbest Bölgeler",
İzmir Ticaret Odası Dergisi, S.3,
Mart 1983.
- PİRENE, Henri : Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ti-
caretin Canlanması, Dost Kitabevi
Yayınları, İstanbul 1982.

- PIRENE, Jacques : Büyük Dünya Tarihi, Meydan Yayınla-
(Çev. Nihal Önal) rı, C.I.
- SARICA, Murat : Siyasal Tarih, Ar Yayıncılık, 2.B.
İstanbul 1983.
- SAVAŞ, Vural F. : Kalkınma Ekonomisi, İİTİA Nihat
Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayın-
ları, No:315/547, 2.B., İstanbul
1979.
- SEIGNOBOS, Charles : Avrupa Milletlerinin Mukayeseli
(Çev. Semih Tiryakioğlu) Tarihi, Verlik Yayınları, İstan-
bul 1960.
- SEYİDOĞLU, Halil : Uluslararası İktisat, Turhan Ki-
tabevi, 4.B., Ankara 1982.
- SUBRAHMANIAN, K.K. : "Multinational Firms and Export
PILLAI, P.Mohanan Processing Zones", Economic and
Political Weekly, 26 August 1979.
- ŞENGİZER, İskender : Serbest Bölgeler, İGEME.
- TAKAO, Tsuchiya : "Free Trade Zones in Southeast
Asia", Monthly Review, Vol. 29,
February 1978.
- THOMAN, Richard S. : Free Ports and Foreign Trade, Cor-
nell Maritime Press, Cambridge,
Md., 1956.

- TOPRAK, Vemik : Gümrük Politikası, Sevinç Matbaası, Ankara 1965.
- TRAK, Selçuk : İktisat Tarihi, Bursa İTİA Yayını No:5, İstanbul 1973.
- TUĞ, Aydın Z. : Serbest Liman ve Bölge Hakkında Bir Araştırma, 1969.
- TUNCER, Selahattin : "Dünya ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, S.201, 15 Kasım 1982.
- TUNCER, Selahattin : "Reeksport", Dünya Gazetesi, 3 Mayıs 1983.
- TUNCER, Selahattin : "Transit Ticareti ve Transit Taşımacılık", Türkiye'de Transit Ticareti Sorunları ve Çözüm Yolları Semineri içinde, İAV, İstanbul 1983.
- TUNCER, Selahattin : "Türkiye'de Serbest Bölge", Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler Semineri içinde, İAV, İstanbul 1982.
- TÜMER, Vacit : "Serbest Bölgelerin Ülkemiz Ekonomisine Katkısı", İzmir Ticaret Odası Dergisi, S.2, Şubat 1983.

ULUTAN, Burhan

: İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978.

UNCTAD

: "Export Processing Free Zones in Developing Countries: Implications for Trade and Industrialization Policies", TD/B/C, 2/211, 18 January 1982.

UNCTAD

: "The Use of Free Zones as a Means of Expanding and Diversifying of Manufactures from the Developing Countries", TD/B/C, 2/125, 18 June 1975.

UNIDO

: "Export Processing Zones in Developing Countries", UNIDO/ICIS, 176, 18 August 1980.

ÜÇÖK, Coşkun

: Siyasal Tarih (1789-1960), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:243, 2.B. Ankara 1978.

VAN, Byung Gil

: "Survey on Duty-Free Export Processing Zones in Asian Region", The Seoul National University Economic Review, Vol.9. 1975.

WEPZA

: "Report on an Export Working Group", ID/WG. 266/8, March 1978.

YALÇIN, Aydın

: İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş., Ankara 1976.

YAVUZ, Ali Metin

: "Türkiye'de Serbest Bölgeler", İzmir Ticaret Odası Dergisi, S.6, Haziran 1983.

YILDIRIM, Nuri

: Uluslararası Şirketler, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.

YÜZBAŞIOĞLU, Orhan K.

: "Gümrük Rejimleri Açısından Transit Ticareti", Türkiye'de Transit Ticareti Sorunları ve Çözüm Yolları Semineri içinde, İAV, İstanbul 1983.

ZEYTİNOĞLU, Erol

: Ekonomik Doktrinler, İTİA Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No:324-557, İstanbul 1980.

ZEYTİNOĞLU, Erol

: İktisat Tarihi, Meter Matbaası, İstanbul 1976.

: Encyclopedia Americana, Vol.XII, Americana Corporation, New York 1970.

: Encyclopedia Brittanica, Chicago: London: Toronto, Vol.IX, 1960.

_____ : İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi,
C.VI, İstanbul 1958.

_____ : Mersin Serbest Bölgesi, Nurettin
Uycan Matbaası, İstanbul 1983.

_____ : RG.T.19.7.1927, No:637.

_____ : RG.T. 14.2.1929, No:1119.

_____ : RG.T. 24.5.1946, No:3858.

_____ : RG.T. 29.12.1953, No:8595.

_____ : RG.T. 16.8.1956, No:9383.

_____ : RG.T. 29.12.1956, No:9496.

_____ : RG.T. 2.6.1958, No:9921.

_____ : RG.T. 21.3.1957, No: 9565

_____ : RG.T. 12.11.1983, No:18219.

_____ : RG.T. 3.11.1983, No:18210.

_____ : "The U.S. Lags in Trade Zones,
Businessweek, 17 November 1980.

_____ : "Transit Ticaretin Memleketimiz
Bakımından Ehemmiyeti ve İstanbul'
da Bir Transit Antreposu Kurulma-
sı", İstanbul Ticaret Odası Mec-
muası, C.76, S.3-4, Mart-Nisan
1960.

: The Economist, 30 Ekim 1926.

: Webster's Twentieth Dictionary,
2.Ed., USA 1979.

: Yurt Ansiklopedisi, C.I,III,
İstanbul 1982, Anadolu Yayın-
cılık A.Ş.

E K L E R

EK: I.

SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNDE
SAĞLANAN TEŞVİKLER

Ülke	Serbest Üretim Bölgeleri	Teşvik Listesi
Barbados	Harbour, Seawall Wilbey, Pine, Newton, St.Lucy Pelican	1) Gelir vergisinde 10 yıl muafiyet. 2) Hammadde ve sermaye mallarının süresiz olarak gümrüksüz ithali. 3) Vergisiz döneme ilişkin şirket zararlarının, dönemi takip eden 5.yılın karına mahsuben kargılanması.
Belize	Belize	1) 10 yıllık vergisiz bir dönem ve bunu izleyen dönemdeki ayrıcalıklar. 2) Tüm sermaye techizatı ve hammaddelerin gümrüksüz ithali
Kıbrıs	Larnaka Limasol	1) İhraç karlarında vergi muafiyeti 2) Hammadde ve techizatın gümrüksüz ithali
Dominik Cumhuriyeti	San Pedro, La Romana Santiago	1). Süresiz gümrüksüz ithalat 2) İhraç, gelir, temettü ve gelir vergisinde 20 yıl-

Ülke	Serbest Üretim Bölgeleri	Tesvik Listesi
Mısır İrap Cumhuriyeti	Cairo, Alexandria, Port Said, Suez	1) İhraç Kârları üzerinden alınan vergiden süresiz muafiyet 2) Süresiz gümrüksüz ithalat 3) Toplam ihraç kârları üzerinden % 1 vergi
Haiti	Port-au Prince	1) 8 yıl vergi muafiyeti, sonraki 5 yıl tedricen vergilendirme 2) Hammadde ve sermaye mallarının süresiz olarak gümrüksüz ithali
Endonezya	Jakarta	1) Şirket, sermaye vergisinden, damga resmi ve temettü vergisinden 5 yıl muafiyet 2) Hammadde, ve sermaye teçhizatının süresiz gümrüksüz ithali
İrlanda Cumhuriyeti	Shannon	1) Gelir ve kurumlar vergisinden 1990 yılına kadar muafiyet 2) Hammaddenin, makina ve teçhizatının süresiz gümrüksüz ithali

Ülke	Serbest Üretim Bölgeleri	Teşvik Listesi
Hindistan	Santa Cruz (bomby), Kandla	1) Sermaye teçhizatı ve ham- maddenin süresiz olarak gümrüksüz ithali 2) 5 Yıl gelir vergisi mua- fiyeti 3) 3yıl % 50 oranında kira indirimi
Kolombiya	Baranguilla, Palamasca(Cali), Bueneventura, Cucuta, santa, Marta, Palmira	1) Hammadde ve teçhizatın sü- resiz olarak gümrüksüz it- hali 2) Ev sahibi ülke girdileri kullanılarak üretilen ü- rünlerin ihracatında, sağlanan katma değerin %5'i oranında prim
Jameika	Port of Kingston	1) Gelir vergisinden 10 yıl muafiyet 2) Hammadde, makina ve teçhi- zatın gümrüksüz ithali
Kore Cumhuriyeti	Masan Iri	1) Gelir, Şirketler, Emlak, Kâr, Temettü, Emlak alım vergisinden 5 yıl muafi- yet 2) İhraç gelirleri üzerinden alınan işletme vergisinden süresiz muafiyet 3)

Ülke	Serbest Üretim Bölgeleri	Tesvik Listesi
Mauritius	Port Louis ve diğerleri	1) Sermaye malları, hammadde ve belirli yarı bitmiş malların gümrüksüz ithali 2) Şirketler vergisinden 10-20 yıl muafiyet 3) Temettü vergisinden 5 yıl muafiyet
Nikaragua	Managuz	1) Makina, teçhizat, hammadde ve yarı bitmiş malların gümrüksüz ithali 2) 15 yıla kadar uzatılabilen 10 yıllık tam bir vergisiz dönem
Panama	Colon	1) İhraç kârlarından alınan vergilerden % 90 muafiyet Diğer tüm vergilerden muafiyet 2) Bölgeye malların gümrüksüz ithali
Porto Riko	Mayagvez	1) 10-30 yıl varlık ve ihraç vergilerinden muafiyet 2) Hammadde ve sermaye teçhizatının gümrüksüz ithali

Ülke	Serbest Üretim Bölgeleri	Tesvik Listesi
El Salvador	San Bartolo	1) Tüm vergilerden 10 yıl muafiyet 2) Makina, Teçhizat, Hammadde, yarı bitmiş malların süresiz olarak gümrüksüz ithali
Senegal	Dakar	1) 150'den fazla kişiye istihdam eden şirketler için 25 yıl tüm vergilerden muafiyet 2) Gümrüksüz ithalat ve ihracat
Singapur	Port of Singapur	1) 5 yıllık vergi muafiyeti ile izleyen yıllarda gelir vergisinden % 4 muafiyet 2) Gümrüksüz ithalat 3) Sermaye Yardımı 4) Eğitim yardımı
Trinidad ve Tabago	Port Lisas ve Diğerleri	1) Sağlanan katma değer düzeyine bağlı olarak (en az %10 olması halinde) şirketler vergisinden 5-9 yıl muafiyet 2) Belirli sermaye yoğun projeler için 10 vergi muafiyeti 3) Vergisiz dönem boyunca 5 yıla kadar şirket zararlarının karşılanması 4) Süresiz olarak gümrüksüz ithalat ve hammadde ile sermaye

	Serbest Üretim Bölgeleri	Teşvik Listesi
Samoa	Vaitele	1) Hammadde, makina ve teçhizatın süresiz gümrüksüz ithal ve ihracı 2) Tüm vergilerden 5 yıl muafiyet 3) Sonraki yılların gelirlerine mahsup edilmek üzere vergisiz dönemde şirket zararlarının karşılanması.

mak: Kelleher, a.g.e., s. 96-102.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

EK: V

BAZI SERBEST ÜRETİM BÖLGELERİNİN YÜZÖLÇÜMLERİ

Serbest Üretim Bölgesi	Ülke	Bölgenin Yüzölçümü
La ramona	Dominik Cum.	33ha
San Bartolo	El Salvador	53ha
Santa Cruz	Hindistan	41ha
Shannon	İrlanda	80ha
Masan	Kore	175ha
Iri	Kore	92ha
Changwon	Kore	410ha
Sungai Way	Malezya	42ha
Bayan Lepas	Malezya	220ha
Port Klang	Malezya	850ha
Prai	Malezya	350ha
Pulau Jerejak	Malezya	160ha
Bataan I	Filipinler	56ha
Bataan II	Filipinler	82ha
Bataan III	Filipinler	207ha

Kaynak: Kelleher, a.g.e., s.16, Table 3'den düzenlenmiştir.

ÖZET

Çalışma, "Serbest Bölgeler ve Türkiye'de Bir Model Denemesi" başlığını taşımaktadır.

Çalışmanın amacı, kalkınma çabası içinde bulunan Türkiye'nin serbest bölge uygulamasının getireceği imkanlardan yararlanabilmesi için konuya bilimsel yönden katkıda bulunmaktır.

Üç bölümden oluşturulan çalışmanın Birinci Bölüm'ünde, serbest bölgelere ilişkin teorik bilgiler verildikten sonra, konuya ait bazı uygulamalar üzerinde durularak, teorik bilgilerin uygulama örnekleri ile pekiştirilmesi amaçlanmıştır.

İkinci Bölüm'de serbest bölgelere Türkiye açısından bakılmış, geçmişteki tecrübelerin incelenerek değerlendirilmesinin yanısıra, geleceğe yönelik düşüncelere yer verilmiştir.

Birinci ve İkinci Bölüm, Türkiye için serbest bölge model önerisinin yer aldığı Üçüncü Bölüm'e temel oluşturabilecek şekilde işlenmiştir.

Üçüncü Bölüm'de, Türkiye'de kurulması düşünülen serbest bölgenin planlanması sırasında gözönünde bulundurulacak temel noktalar ve bölgenin taşınması gereken başlıca nitelikler ortaya konulmuştur.

Sonuç Bölüm'ünde ise gerek teorik, gerekse uygulamalı olarak gerçekleştirilen çalışmada ulaşılan sonuçlar belirtilerek, özellikle Türkiye'ye ilişkin uygulamaya yönelik önerilere yer verilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

1956 yılında İstanbul'da doğdum. İlk öğrenimimi İstanbul'da, Orta ve Lise öğrenimimi Eskişehir'de tamamladım. 1975 yılında girdiğim Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisini 1979 yılında bitirdim. 1980 yılı Nisan ayında adı geçen Akademiye bağlı Kütahya Yönetim Bilimleri Fakültesinde göreve başladım. Halen Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kütahya İdari Bilimler Yüksek Okulunda Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktayım.

Evli ve bir çocuk babasıyım.